МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А. С. МАКАРЕНКА

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

Науковий журнал № 2 (10), 2014

Суми
СумДПУ імені А. С. Макаренка
2014

УДК 101.8

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Сумський ДПУ імені А. С. Макаренка
Друкується згідно з рішенням вченої ради Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
(протокол № 3 від 27. 10. 2014 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Доктор філософських наук, професор **Н. В. Кочубей**; доктор філософських наук, професор **В. А. Косяк**; доктор філософських наук, професор **Є. О. Лебідь**; доктор фізико-математичних наук, професор **Ф. М. Лиман**; доктор філософських наук, професор **І. П. Мозговий**; кандидат філософських наук, доцент **О. А. Наумкіна**; кандидат філософських наук, доцент **І . О. Снегірьов;** доктор мистецтвознавства, професор **О. Г. Стахевич**; доктор філософських наук, професор **В. О. Цикін** (відповідальний редактор); кандидат філософських наук, доцент **В. Є. Карпенко** (відповідальний секретар).

Затверджений постановою Президії ВАК України від 26 травня 2010 р. № 1-05/4 як фаховий збірник

Філософія науки: традиції та інновації. Наук. журнал. – Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. – № 2 (10). – с. 183.

У журналі розглядаються проблеми філософії науки, трансформації соціуму під впливом наукоємних технологій, людське буття та культура. При цьому особливий наголос зроблено на тлумаченні сучасного глобального соціуму як світу NBICS-конвергенції. Також у виданні відбиті деякі філософські проблеми сучасної наукової картини світу.

Пропонується викладачам, аспірантам, магістрантам, студентам, усім, хто цікавиться філософськими проблемами постнекласичної науки.

© СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

УДК 37.015.2:165

В. А. Цикин
Сумской государственный педагогический
университет им. А.С. Макаренко

NBIC-КОНВЕРГЕНЦИЯ – КАТАЛИЗАТОР ТЕХНОГЕННОЙ МОДИФИКАЦИИ ЧЕЛОВЕКА

В статье раскрывается сущность NBIC конвергенции, её влияние на модификацию биологических, психологических и духовных качеств человека. Особый акцент сделан на анализ соотношения гуманизма и трансгуманизма, который предполагает «качественное преодоление» границ человеческого на стадии трансчеловека и постчеловека. Возникает проблема кибернетического бессмертия.

Ключевые слова: *NBIC, конвергенция, трансчеловек, постчеловек, гуманизм, трансгуманизм, кибернетическое бессмертие.*

NBIC-конвергенция – это путь к созданию новой цивилизации с присущими ей новым набором ценностей и идеалов, именно в этом отношении она должна рассматриваться как качественно новая трансдисциплинарная (и транстехнологическая) сфера креативно-конструктивной человеческой деятельности.

Проблема NBIC-конвергенции в значительной степени является мировоззренческой проблемой. Она сущностным образом затрагивает ряд фундаментальных этических, социальных и культурно значимых проблем философской антропологии, связанных с возможностью создания самовоспроизводящегося искусственного интеллекта, построенного на основе нановычислений и киборгов. Необходимость выдвижения проблемы человека на передний край философствования обусловлена кризисом современной исторической эпохи, вызванным ориентацией нынешней цивилизации на односторонние и ограниченные материальные интересы и рационализм. Возрастающая зависимость человека от высоких технологий актуализирует проблему идентичности человека, которая приобретает тотальный характер и ряд совершенно новых черт. Раскрытие их сущности и путей реализации является целью содержания данной статьи.

Несколько лет назад два американских ученых (2002 г.), Михаил Роко и Уильям Бейнбридж, выявили важнейшую закономерность общественного и технологического развития нашего времени, которую назвали NBIC-конвергенцией (по первым буквам областей: *N* – нано; *B* –био; *I* – инфо; *C* – когно).

N – это нано, новый подход к конструированию материалов «под заказ» путем атомно-молекулярного конструирования. Нанотехнологии, их развитие находится в начальной стадии, но ожидается, что они революционизируют такие сферы, как материальное производство и медицина в ближайшие десятилетия.

B – это био, что позволит вводить в конструирование неорганических материалов биологическую часть и таким образом получать гибридные материалы. Биотехнологии, их быстрое развитие в последние годы видно и неспециалисту, но основные их достижения несомненно впереди.

I – информационные технологии. Революционное развитие этой отрасли очевидно, оно уже оказало огромное влияние на развитие человечества и в дальнейшем оно будет только возрастать. Информационные технологии предоставляют возможность в системе человек-машина «подсадить» интегральную схему и в итоге получить принципиально новую интеллектуальную систему.

C – это когнитивные технологии, основанные на изучении сознания, познания, мыслительного процесса, поведения живых существ, и человека в первую очередь, как с нейрофизиологической и молекулярно-биологической точек зрения, так и с помощью гуманитарных подходов. Присоединение когнитивных технологий даст возможность, основываясь на изучении функций мозга, механизмах сознания, поведения живых существ, разрабатывать алгоритмы, которые фактически и будут «одушевлять» создаваемые нами системы, наделяя их неким подобием мыслительных функций. Когнитивные науки занимаются изучением фундаментальной сущности процессов мышления и их механизмов. Прогресс в этой области в последнее время очень значителен, хотя и заметен пока только специалистам.

В рамках этих областей могут зарождаться различные комбинации конвергированных технологий, таких, например, как «нано-био», «нано-ИКТ», «нано-когно», а также социально-экономические последствия их воздействия на социум. В настоящее время «мы живем в условиях развивающейся NBIC-конвергенции, то есть в условиях усиливающегося взаимовлияния и взаимодействия ведущих инновационных технологий» [9, 90]

Можно выделить несколько наиболее важных потенциальных областей конвергенции и синергии развития NBIC-технологий. Они включают, в частности:

1) расширение интеллектуального, когнитивного потенциала и коммуникационных возможностей человека;

2) улучшение здоровья и физических возможностей человека, включая борьбу со старением;

3) усиление результативности деятельности социальных групп и в целом общества;

4) укрепление национальной безопасности и обороны;

5) интеграция науки и образования.

Изменения, обусловленные конвергенцией технологий, можно охарактеризовать по широте охватываемых явлений и масштабности будущих преобразований как революционные. Кроме того, есть основания полагать, что, благодаря действию закона Мура и возрастающему влиянию информационных технологий на NBIC-конвергенцию, процесс трансформации технологического уклада, общества и человека будет (по историческим меркам) не длительным и постепенным, а чрезвычайно быстрым. В самом непосредственном будущем сегодняшний цивилизованный человек превратится в новый вид – eHomo, сохраняющий биологическую принадлежность к Homo Sapience, но качественно отличающийся от него «за счет симбиоза с новой окружающей средой, порождаемой стремительно развивающимися сверхвысокими технологиями» [8, 3].

Один из главных аспектов этой проблемы – воздействие Hi-Tech (высокие технологии) на человеческую телесность. Человеческое существо теперь может быть не только сконструировано, но и реконструировано. Собственные процессы тела могут быть перепрограммированы на достижение нужных результатов. Телесность человека в результате автономизации микроэлементов стала пониматься не как непрерывная оболочка, а как некая дискретность (разъемность органов, замещение генов, гендерный обмен).

Предполагается, что нанотехнологии будут менять человеческое тело так, как потребуется, человек превратится в совершенно новое, технологически саморазвивающееся существо – *Homo Sapienc*, а тело человека будущего будет проектироваться как машина и будет сохранять внешний вид человека только в эстетических целях. Власть машины «разлагает» целостный человеческий образ, человек превращается в часть машины, становится одним из видов сырья, подлежащего целенаправленной обработке. Он уже не может освободиться от воздействия созданной им техники. С появлением Hi-Tech начала размываться граница между человеком и машиной, между телом и технологией [7, 79].

Машины как доминирующие средства производства очеловечиваются и становятся все более антропоморфными. В свою очередь, человек все более машинизируется в своем человеческом существе, становясь гибридом с машиной не только в своей телесной организации (результат тенденции замещения естественных органов и тканей сконструированными искусственными «протезами»), но и социально-психологической. Он все больше и больше в сложных перипетиях современной жизни замещается своим «следом» – некоторой объективно представленной политической, экономической, социально-психологической, демографической или иной функциональной единицей.

Конвергенция этих двух тенденций уже привела к появлению в человеческом мире *гибридов-роботов*, которые воспринимаются не просто как предметы-изделия человека, но и как субъекты морали и права. Они способны заменить человека не только в материальном производстве, но и в сексе, детских и взрослых развлечениях, образовании, межличностных коммуникациях. Важно, что такое замещение желанно для современного человека, который формируется приметно и неприметно для себя и других системами современного образования по образу и подобию машины. Поэтому в роботах он встречает исполнение своих (машинизированных) желаний, воспринимает их (роботов) не просто как подручные вещи, но как идеальные субъекты, лишенные непредсказуемых и неконтролируемых качеств живых несовершенных эмпирических людей.

Высокие технологии несут как позитивные, так и негативные последствия: способствуют разрушению экзистенциальных оснований человека, что проявляется в нарушении целостности его внутреннего мира и ценностных ориентаций. Современному человеку, существующему в глобализируемом поликультурном мире, все труднее ориентироваться в событиях, которые происходят как в его непосредственном окружении, так и в обществе в целом. Ему все труднее выявлять базовые закономерности развития своего мира, предвидеть последствия своих действий и прогнозировать свое развитие.

Современный человек постоянно подвергается множеству воздействий как естественного, так и техногенного характера. Причем техногенные воздействия на человека на протяжении XX в. возрастали по экспоненте. Сюда можно отнести не только давление на биологическую природу человека, проявляющееся в изменении его ритма жизни, продуктов питания или вдыхаемого воздуха, но и серьезные воздействия на психику человека и его духовные основания, в первую очередь через увеличившиеся на порядки потоки разнообразной и плохо упорядоченной информации.

Опасным изменениям подвергается психика современного человека:

– идет массированное информационное воздействие со стороны современных средств массовой информации и коммуникации;

– значительно убыстряются ритмы и темпы жизни;

– происходит погружение её в виртуальную реальность компьютерных игр, глобальную сеть, а это чревато новыми видами заболеваний и зависимостей (игромания, Интернет-зависимость), ведет к специфическим проявлениям усталости центральной нервной системы и нервному истощению [4, 161].

В современном обществе человек уже никогда не сможет остаться наедине с собой, его жизнь становится прозрачной. В его личную жизнь и личное пространство постоянно вторгаются другие люди посредством Hi-Tech и Hi-Hume (социальные технологии).

В настоящее время технологии Hi-Hume получили широкое распространение и за пределами Hi-Tech-производств [3, 66]. Основное назначение Hi-Hume – это такое воздействие на сознание (индивидуальное или массовое), которое имеет целью достижение определенных управляющих и манипулирующих воздействий. Технологии Hi-Hume связаны в первую очередь с передачей и программируемым усвоением определенной информации со стороны потребителя, поэтому становление Hi-Hume по сути представляет собой процесс конвергенции социальных и информационных технологий.

Hi-Hume представляют собой синтез науки, искусства и технологического знания [11, 181]. Возможности управлять социальными процессами и конкретными людьми благодаря Hi-Hume значительно возросли. В условиях глобализации и информатизации общества управление и манипуляция даже значительными массами людей становится рационально достигаемой целью. Влияние на сознание человека в постиндустриальном обществе становится одним из самых выгодных бизнесов.

Выявленные информационные механизмы взаимодействий науки, общества и высоких технологий позволяют не только определять тенденции развития Hi-Tech и Hi-Hume, но и прогнозировать пути и способы их воздействия на человека. Это дает возможность вскрывать важные точки этих воздействий и принимать меры по предотвращению последствий их негативного влияния на человеческую целостность, общество и культуру.

Благодаря NBIC-конвергенции появляется возможность качественного роста возможностей человека за счет его технологической перестройки. Речь может идти даже о начале нового этапа эволюции человека. Сложно описать результат подобных трансформаций, где изменению подвержены все аспекты жизни человека. Но можно предположить, что изменения станут все более стремительными (вплоть до технологической сингулярности) [11, 187-188].

Основная часть людей примет изменения и улучшит себя с помощью NBIC-технологий, возможно, с заменой частей тела на искусственные. Возрастет их прямое вмешательство в генетический аппарат человека и обмен веществ. Трансформируется и разум человека, включая этические системы. Встанет вопрос о границах человечности, то есть об определении перехода к постчеловеку. Постчеловеческий разум и искусственный интеллект выйдут на уровень *сверхразума*, качественно превосходящего уровень человека [12, 168].

Под влиянием високих технологий просматриваются следующие возможности, которые будут реализованы уже в ближайшие несколько десятилетий:

– радикальное расширение физических и интеллектуальных возможностей человека;

– освоение человеком новых сред обитания (водной среды, других планет и открытого космоса, виртуальных вселенных);

– появление систем искусственного интеллекта, превосходящих человека по своим возможностям;

– эффективное управление климатическими изменениями и процессами в биосфере, глобальное восстановление природных экосистем;

– достижение глобального материального изобилия на основе развитых нанотехнологий и информационных технологий;

– ревитализация (оживление, излечение и омоложение) людей, сохраняемых в наше время в состоянии глубокого охлаждения средствами современной крионики;

– перенос личности человека на новый физический носитель, например, на искусственную нейронную сеть или в обладающий соответствующей архитектурой и вычислительной мощностью компьютер. «Фактически, мы живем на пороге не только отрыва сознания человека от тела, но и создания чистой мысли, меняющей свои носители, а следовательно, не зависимой от них» [7, 26].

В еще более отдаленном будущем можно представить себе такие возможности, как космическая мегаинженерия, создание биологического сообщества, предельно комфортного и полностью исключающего всякое страдание («инженерия рая» – Д. Пирс). Очевидно, что подобное расширение возможностей человека несет в себе как перспективы позитивные, так и негативные, большие опасности.

Таким образом, становится возможным не только вечное существование сознания на альтернативных мозгу носителях, но и вечное существование самого мозга и человеческого тела. Превращение человека в мыслящую материю, в ноосферный «чистый разум» не будет резким кардинальным превращением людей в киборгов – роботов с человеческим сознанием. Оно будет происходить постепенно, и оно уже началось с контроля над человеческим телом и мозгом, коррекции и улучшения их работы.

До появления *нано-технонауки* человек лишь «взламывал» природную материю (живую и неживую). Теперь же он с помощью все более могущественного нано-физико-химико-био-инфо-инжиниринга *конструирует* новую реальность, которая включает в себя:

– искусственные атомы и объекты с наперед заданной атомарной структурой;

– пространство генетически модифицированных организмов и клонированных животных;

– носителей искусственного разума;

– транслюдей с вживленными нейрочипами;

– ткань планетарных компьютерно-медийных сетей и т.п.

Эти новые типы антропогенной реальности начинают играть все более важную роль в формировании среды обитания человека [2, 180]. Все чаще их называют *неорганическим продолжением телесности человека*. Само же продолжение телесности человека (своеобразный «протез» телесности) предстает не как простой посредник в общении человека с природой, а как активная среда, изменяющая онтологическое положение человека в мире, его геном, его бессознательное, нейросистему и систему поведенческих реакций [6, 29-30].

Что же касается проблемы «улучшения человека», «человеческой функциональности», то речь идет о технологическом усилении, приращении человеческих способностей, модификации человеческой телесности и интеллекта. Нет ничего удивительного поэтому, что NBIC-модель конвергирующих технологий всколыхнула новую волну энтузиазма среди трансгуманистического движения, увидевшего в ней реальный практический инструмент создания следующего поколения постчеловеческих существ [10, 307]. Трансгуманизм устремляет две тенденции конвергентного развития человека и машины к пределу – некоторой воображаемой точке, в которой между ними возникнет неразличимость. *Человек получит бессмертное тело машины, а машина его разумную (уже радикально машинизированную) душу.*

Став творцом нано-био-гено-нейро-инфо-компьютерно-сетевых и других супер-хай-тек, человек приобрел реальную возможность перестраивать биокосмос, социокосмос, свою собственную биогенетическую природу. Интеллектуалы, которые верят в науку как в надежного гаранта человеческого бытия в стремительно изменяющемся мире, именуют себя *трансгуманистами* [11, 183]. Философия, которую они исповедуют, возникла на волне энтузиазма, порожденного серией дерзновенных взломов таких природных хранилищ энергетических, вещественных и информационных ресурсов, как атомное ядро, атом, молекула жизни (ДНК) и др.

Взломы, о которых идет речь, имеют громадное экзистенциальное значение. Открыв человеку доступ не только к несметным запасам стратегических ресурсов, но и к самым фундаментальным первоосновам мира живого, они качественно изменили историческую эволюцию не только социального космоса, но и эволюцию планетарной жизни во всей ее необозримой тотальности. После этих взломов человек приобрел реальную возможность перестраивать мир живого и свою собственную биогенетическую природу, как ему велит его разум, воображение, мораль.

Самой главной задачей заботы о человеке трансгуманисты считают защиту прав человека по его собственному усмотрению совершенствовать это величайшее произведение искусства. Этико-онтологический императив трансгуманизма гласит: *не консервировать бытие антропности,*

в полноте всех ее нынешних ограниченностей, патологий и ущербностей, а улучшать это бытие, используя всю мощь технологий XXI века.

Осмысливая особенности нынешнего этапа генетической модификации человека, трансгуманисты акцентируют внимание на том, что человек одновременно участвует в нескольких самостоятельных, но зависящих друг от друга форм эволюционного процесса. Его выживание в стремительно изменяющейся окружающей среде сначала обеспечивалось посредством преобразования морфологических признаков и поведенческих реакций (биологическая эволюция). Затем к таким преобразованиям добавились сначала изменения самой среды обитания человечества с помощью Hi-Tech-технологий, (рационалистических способов преобразования природы), а затем изменения общества и самого человека (посредством Hi-Hume-технологий) [6, 15].

Дискуссия по вопросу о моральной оправданности ничем не лимитированного использования всех упомянутых выше средств преодоления природы человека расколола сообщество гуманитариев XXI века на два лагеря – *гуманистов и трансгуманистов.* Первые требуют категорически заблокировать действие перечисленных выше факторов, наложить табу на какие бы то ни было вторжения в фундаментальные первоосновы человеческой природы.

В отличие от них, *трансгуманисты* считают, что свободная личность имеет полное право вмешиваться в природу. По их мнению, не должно быть моральных или этических табу, запрещающих личности по ее собственному усмотрению изменять свою природу. Они не видят ничего предосудительного ни в желании личности жить как можно дольше, ни в ее естественном стремлении сделать, изучить и пережить больше, чем это возможно ныне за обычную человеческую жизнь. Личность, в понимании *трансгуманистов*, имеет право взрослеть и развиваться дальше, чем те жалкие восемьдесят лет, которые отпущены ей эволюционным прошлым [1, 42].

Трансгуманисты убеждены, что будущий прогресс в сфере гуманотехнологий не только изменит биосоциальную природу человека, планетарный мегасоциум, но и сделает возможным создание изобилия ресурсов для каждого человека планеты. Разъясняя свою позицию по вопросу о том, «куда и с какой скоростью экспресс гуманотехнологий движет антропосоциогенез», трансгуманисты акцентируют внимание на том, что научные достижения последних двух десятилетий вплотную приблизили человечество к новой, технобиологической фазе антропосоциогенеза. На этой фазе человечество начинает использовать могущество гуманотехнологий, прежде всего, в целях совершенствования генетики человека и наделении его сверхчеловеческими способностями. Однако все более дерзкие вторжения в геном человека неизбежно

приведут к появлению новых видов человека, именуемых такими терминами, как *человек со сверхчеловеческими качествами, трансчеловек и постчеловек* [5, 66].

Цивилизация постепенно перейдет к формированию общественных субъектов, сначала на смешанном – естественно-искусственном – трансчеловек, а затем по преимуществу на искусственном небиологическом субстрате – постчеловек. Людям придется осваивать новые планеты и жить в условиях, весьма отличающихся от земных. Именно трансчеловеку, по-видимому, окажется под силу освоение Солнечной системы и ближнего Космоса с другими инопланетными цивилизациями.

Постчеловек – это человек, который с помощью нано-био-гено-нейро-технологий будет освобождать себя от генетического диктата со стороны ДНК. По существу, стратегия биологической эмансипации человека – это практика генно-инженерийного преображения биологического вида Homo sapiens. В контексте этой практики такая форма существования живой материи как «биологический вид» перестает казаться надвременной онтологической константой. Творец сверхтехнологий по своей воле может модифицировать эту форму существования. В итоге нынешняя форма бытия Homo sapiens'а как особого биологического вида сегодня осознана в качестве одной из многих форм человеческого существования.

Набор средств, использование которых, по мнению трансгуманистов, способствует преобразованию ныне существующих людей в постлюдей, включает следующее:

– молекулярную нанотехнологию;
– генную инженерию;
– искусственный интеллект;
– лекарства для изменения настроения, терапию против старения;
– программы для управления информацией;
– лекарства для улучшения памяти;
– имплантируемые компьютеры и когнитивные технологии [6, 26].

Получив возможность конструировать трансгенные формы человеческого существования, генные инженера заявляют, что человек, ставший творцом сверхтехнологий, не обречен вечно пребывать в нынешней форме. Биогенетическая природа человека, таким образом, не прикована раз и навечно к нынешней молекуле ДНК Homo sapiens'а. Концепты «трансчеловек», «постчеловек» обозначают альтернативные формы человеческого существования, которые зарождаются в недрах постиндустриального социума.

Прогресс остановить практически невозможно, а значит, как изменение человеческого вида, так и создание альтернативных носителей мыслящей материи – дело совсем недалекого будущего. В этом убеждают

как успехи кибернетических наук (вплотную приблизившихся к моделированию человеческого мозга и сознания), так и успехи генетики и биологии, которые очень скоро позволят человеку не только вновь активизировать и ускорить свою эволюцию, но и кардинально переключить ее из состояния «случайные мутации» в состояние «целенаправленный дизайн».

Вместе с техническими возможностями для изменения человека будут расти моральные и юридические рамки этого изменения. Уже сейчас выработаны моральные нормы и медицинские показания для вживления микроэлектродов в мозг, для блокирования мозгового центра удовольствий и привыканий, и так далее. Очень скоро общество создаст моральные и юридические нормы для клонирования человека, а потом нормы будут созданы и для применения других биотехнологий на человеке.

В заключение хочется привести слова Д. И. Дубровского: «Человечество неуклонно движется в тупик, оно знает это, но не может остановиться в своей самоубийственной деятельности». Почему не может? Потому, что человек остается «животным» и именно в «биологической программе заключено основное препятствие» на пути спасения человечества. Автор обозначил два пути спасения: «либо изменить биологическую природу человека путем реконструкций в его геноме и тем самым изменить цели и способы его жизнедеятельности, но он слишком рискован. Второй выход – это путь воплощения разума и социальной индивидуальности в небиологической самоорганизующейся системе, то есть путь трансгуманистических преобразований» [2, 180]. Этот путь предпочтительнее, в частности потому, что создает перспективу радикального продления жизни вплоть до кибернетического бессмертия и тем самым новую антропологическую перспективу, формирует такую систему смыслов и ценностей, которая расширяет горизонт нашей биологически ограниченной ментальности и духовности, что служит условием преодоления антропологического кризиса.

Итак, мы у порога новой эры – постчеловеческой, которая охватит всю планетарную цивилизацию. Эта эпоха коснется ближайшего будущего любого человека, его личности, судьбы, тела и даже души. Практика применения супертехнологий преобразует человека в трансчеловека, а последнего – в постчеловека. Наша эпоха – всего лишь начальный момент постчеловеческого времени.

ЛИТЕРАТУРА

1. Артюхов И. В. Трансгуманизм: философские истоки и история возникновения // Новые технологии и продолжение эволюции человека? – М.: ЛКИ, 2008. – С. 31–45.

2. Глобальное будущее 2045. Конвергентные технологии (НБИКС) и трансгуманистическая эволюция // Вопросы философии. – 2014. – № 8. – С. 176 – 181.

3. Жукова Е. А. Hi-Tech: феномен, функции, формы. – Томск, Том. гос. пед. ун-т, 2007. – 376 с.

4. Журавлева Е. Ю. Научно-исследовательская инфраструктура Интернет // Вопросы философии. – 2010. – № 8. – С. 155 – 165.

5. Кутырев В. А. Философия трансгуманизма. – Нижний Новгород, НГУ, 2010. – 85 с.

6. Лукьянец В. С. Наука нового века. Гуманитарные трансформации / В. С. Лукьянец // Наука и образование: современные трансформации. – К.: ПАРАПАН, 2008. – С. 8 – 36.

7. Мищенко А. В. Апгрейд в сверхлюди. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 168 с.

8. Нариньяни А. С. Между эволюцией и сверхвысокими технологиями: новый человек ближайшего будущего // Вопросы философии. – 2008. – № 4. – С. 3 – 17.

9. Новые технологии и продолжение эволюции человека? Трансгуманистический проект будущего. – М.: ЛКИ, 2008. – 320 с.

10. Фукуяма Ф. Наше постчеловечесое будущее Последствия биотехнологической революции. – М.: АСТ, 2008. – 349 с.

11. Цикин В. А. Философский дискурс феномена конвергенции супертехнологий в обществе риска. – Сумы; МакДен, 2012. – 264 с.

12. Цикин В. А. Философская интерпретация инновационного образования. – Сумы; Polmarium Academic Publishing. 2014. – 246 с.

РЕЗЮМЕ

В. О. Цикін. NBIC конвергенція – каталізатор техногенної модифікації людини.

У статті розкривається сутність NBIC конвергенції, її вплив на модифікацію біологічних, психологічних і духовних якостей людини. Особливий акцент зроблений на аналіз співвідношення гуманізму і трансгуманізму, який передбачає «якісне подолання» кордонів людського на стадії транслюдини і постлюдини. Виникає проблема кібернетичного безсмертя.

Ключові слова: *NBIC, конвергенція, транслюдина, постлюдина, гуманізм, трансгуманізм, кібернетичне безсмертя.*

SUMMARY

V. Tsukin. NBIC convergence – the catalyst of technogenic modification of man.

The article reveals the essence of NBIC convergence, its impact on the modification of the biological, psychological and spiritual qualities of man. Particular emphasis is placed on the analysis of the relationship of humanism and transhumanism, which involves «qualitative overcoming» the limits of human on transhuman to posthuman stage. There appears the problem of cybernetic immortality.

Key words: *NBIC, convergence, transhuman, posthuman, humanism, transhumanism, cybernetic immortality.*

УДК 141.7«71»316.4

І. О. Снегірьов
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ОСМИСЛЕННЯ ТЕОРІЙ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ З ПОЗИЦІЙ НЕЛІНІЙНОГО ПІДХОДУ

Автор здійснює спробу аналізу генезису соціальних теорій, які в результаті призвели до формування нелінійної постнекласичної картини світу і однієї з її основ – теорії самоорганізації.

У статті з позиції нелінійного мислення розкривається сутність протиріччя, що склалося в результаті існування двох моделей еволюції світу: фізичної (термодинаміки) і біологічної (дарвінізму), а також його вплив на моделі суспільного розвитку.

Ключові слова: *постнекласична картина світу, нелінійність, теорії самоорганізації, термодинаміки, дарвінізм.*

Історія філософської думки багата спробами знайти, описати і втілити в життя соціальні моделі альтернативного характеру, що пояснюють зміни в соціальному житті. Перед філософами стоїть непросте питання, що вимагає відповіді: куди рухається людське суспільство, звідки ми прийшли, в якому напрямі розвиваємося, чи є в історії мета і вищий сенс?

Тривалий час при аналізі еволюції соціуму домінував редукціоністсько-аналітичний підхід класичної науки, що певною мірою ігнорував особу, випадок, нестабільність, самоорганізацію. Наука цього часу оперувала простими системами: системами з поведінкою, що періодично повторюється, мають зворотній характер, приділяючи основну увагу стійкості, порядку, однорідності, рівновазі – тим параметрам, які характеризують замкнуті системи і лінійні співвідношення. Закони механіки екстраполювалися як на неживу, так і на живу природу. Цей феномен мав місце і в суспільному житті. У такому розумінні особистість втрачає сенс свого існування, перетворюючись на «гвинтик» «соціальної машини», а результат тієї або іншої дії на соціальні системи легко передбачуваний, якщо знати, які первинні умови були задані.

Соціальні закони, викликані до життя класичною наукою, описують явища, властиві суспільству в періоди еволюційного розвитку, відмінною рисою яких є жорсткий зв’язок між причиною і наслідком, а також лінійні характеристики. Таке осмислення соціальної реальності є одностороннім і не зачіпає революційних, катастрофічних змін в історичному процесі. У ці періоди відбувається зміщення акцентів з організації на самоорганізацію, з лінійності на нелінійність, з оборотності на безповоротність,

з детермінізму на стохастичність. Особистість вже не розчинена в потоці суспільного життя. Вона тепер здатна впливати на макросоціальні процеси.

Сучасне постіндустріальне суспільство з його складною структурою має відкритий характер і вкрай неоднорідну внутрішню структуру, що приводить соціум в нерівноважний стан, тоді як класична наука, заснована на ньютонівській механіці, залишала цю сферу на периферії своїх досліджень, приділяючи основну увагу рівновазі.

З урахуванням сказаного, колишні теорії суспільного розвитку, напрацьовані в класичній науковій традиції, необхідно трансформувати, принаймні, в двох аспектах. По-перше, слід відмовитися від ідеї довготривалої детермінації в історичному процесі й не зводити до абсолюту історичну неминучість, закономірність; по-друге, необхідно переосмислити принцип лінійного розвитку соціальних систем і історичного процесу взагалі. Усе це безпосереднім чином пов'язано з соціальним замовленням суспільства на нову наукову картину світу, нові адекватніші та дієвіші практичні моделі суспільного розвитку. Внаслідок цього виникає необхідність в напрацюванні нових теоретичних і методологічних способів осмислення соціуму, які дозволили б розкрити сутність не лише рівноважних періодів його розвитку, але і торкнулися б біфуркаційних фаз, в стані яких знаходиться людство в XXI столітті.

У зв'язку з цим дослідження соціальних систем через призму теорії самоорганізації, методологічний і теоретичний потенціал якої дозволяє більш глибоко й усебічно осмислити цілісність і складність такого феномену як сучасне суспільство, а також діалектичну єдність рівноважних і нерівноважних процесів в історичному процесі є, на нашу думку, досить перспективним і плідним.

У зв'язку з цим особливого значення набуває використання еволюційно-синергетичних моделей соціальних процесів, основу яких складає діалектика організації і самоорганізації.

Таким чином, актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю формування такої методології дослідження соціальних законів, у рамках якої ця проблема знайшла б своє більш повне і адекватніше відображення. Отже, давайте простежимо становлення теорій суспільного розвитку.

Перша цілісна теоретична модель розвитку суспільства в історичному контексті була розроблена в лоні християнської теології. Йдеться, в першу чергу, про теоретичну побудову Августина Блаженного «божественної держави», що створила модель, в якій суспільство – прояв божественної еманації. У його концепції історичний процес з'являється як типовий приклад лінійної моделі розвитку, яка розпрямляє часовий цикл порівняно з греко-римськими теоріями циклічного розвитку. Таке розуміння історичного процесу є мало не першою спробою в історії філософської думки висунути ідею прогресу. Основа і сенс історії

в ідеалістичних концепціях середньовіччя – божественне Провидіння, що зумовлює порядок і спрямованість розвитку суспільства та історичного процесу. Незважаючи на прогресивність таких побудов для свого часу, все ж таки подібні теорії намагаються пояснити історію як процес, детермінований деякими вищими силами.

Лише у XVII ст. теоретичні побудови філософії історії здійснюють прорив за ідейні рамки ідеалістичних суспільних моделей завдяки роботам Д. Віко, Ш. Монтеск'є, Й. Гердера та ін. Окрім теологічних концепцій, виникають метафізичні та натуралістичні. Рушійні сили історії в метафізичній моделі – доля або трансцендентальна закономірність, в натуралістичній – дійсна природа людини з усіма її потребами, розвиток якої обумовлений різними чинниками. Так, у рамках цього підходу географічна школа брала за основу суспільного розвитку географічне середовище і його окремі компоненти (клімат, ландшафт та інші). Демографічна школа акцентувала увагу на рості народонаселення як домінуючому чиннику. Органічна школа трактувала суспільні процеси за аналогією процесів, що відбуваються в організмі, а соціальну розмежованість суспільства тлумачила як подібний розподіл функцій між різними органами. Але усе це різноманіття міцно обґрунтовувалося на ньютонівській моделі, яка згодом послугувала основою для формування класичної картини світу.

Класична картина світу з її пануванням механістичного детермінізму і «народженою за його образом і подібністю» моделлю Всесвіту, як неживого, пасивного автомата, призвели до культу раціональності в науці, де Розуму, позбавленому всіх особових характеристик, вибачалося все, внаслідок того, що він – єдине творіння, яке претендує на головну роль у всесвіті. Наука того часу не брала до уваги внутрішні тенденції, властиві природним системам, розцінюючи їх прояви як опір і виклик правлінню Людини.

Прикладом перенесення природничо-наукової картини світу на суспільні теорії може слугувати монстр-держава Левіафан Т. Гоббса. Ця теорія відбила наукові настрої та ідеї того часу. Коротко перерахуємо основні постулати його концепції. Соціальний порядок в розумінні Гоббса не еволюціонує, в ньому відсутнє осмислення історичного процесу в динаміці. Його модель – ідеально-математична побудова, що відповідає духу ньютонівської парадигми, яка також звела в абсолют універсальність математичної мови для опису явищ і процесів найрізноманітнішої природи. Для якісного прориву в розкритті сутності законів соціального впорядкування знадобився час і теоретичні напрацювання в галузі проблем динаміки фізичних процесів і біологічної еволюції, що і знайшло своє відображення в термодинаміці й дарвінізмі. Але перш ніж перейти до аналізу цих теорій, необхідно зазначити, що виникнення цих моделей

стало можливим в контексті класичної картини світу, суть якої міститься в наступних постулатах:

1. Науку цікавить загальне, таке, що повторюється. Випадковість не береться до уваги. Вона сприймається як щось другорядне, як симптом недостатнього знання про той або інший процес. А оскільки особа в соціальному контексті є носієм випадку, отже, заперечується і вплив особи на макросоціальні процеси.

2. Основні положення науки повинні мати риси точного, математично вираженого знання, що спричиняє за собою домінування кількісних і експериментальних підходів. Передусім, це вивляється в поясненні цілого як суми частин.

3. Нерівноважність і нестійкість – явища негативні, які спричиняють руйнівні наслідки, з чого постає висновок, що наука повинна прагнути відкривати закони стійкого і рівноважного розвитку систем різної природи, у тому числі і суспільства. Звідси – абсолютизація причинно-наслідкових зв'язків, порушення яких трактувалося як щось другорядне, що виходить за рамки наукових досліджень.

4. Процеси, що відбуваються, зворотні в часі. Попередня їх доля, як і подальший розвиток, передбачувані на необмежено великі проміжки часу.

5. Розвиток систем носить лінійний характер і описується як поступальний, без альтернатив. Якщо ж відхилення від лінійної моделі і спостерігаються, то вони поглинаються магістральним потоком подій. У цьому контексті виникають лінійні моделі управління системами, які описуються за схемою: дія, що управляє, – результат.

6. Із жорсткого детермінізму класичної механіки витікає можливість прогнозу в розвитку систем на тривалий час, а, отже, системам можна нав'язувати шляхи їх розвитку.

Ми перерахували основні риси класичної науки, але як відбилися ці патерни мислення на осмисленні соціуму в контексті історичного процесу? Які основні постулати класичної моделі в її проектуванні на суспільство і філософію історії?

– *постулат раціональності*: у світі панує розумний початок (при цьому не має значення, як цей постулат трактується у рамках того або іншого підходу: чи даний розумний початок від Бога, чи розлитий він у бутті як його підоснова або є природною властивістю людини);

– *постулат прогресивного розвитку*: завдяки розумному початку і внутрішній активності людина здатна до безмежного індивідуального і соціального прогресу, забезпечуючи тим самим постійне вдосконалення усіх суспільних відносин і інститутів;

– *постулат антропоцентризму*: за своєю природою людина не лише постійно прогресуюча розумна істота, але і є вершиною творіння, вінцем природи, виступає носієм свободи і осереддям духовності.

Виникнення в XIX столітті термодинаміки і дарвінізму сприяло тому, що з'явилася якісно нова модель світовпорядкування: від розуміння Універсуму «складного як машина» до осмислення складності ідентичного організму. У потенційній формі подібна перестановка світоглядних акцентів містить в собі методологічні підстави для появи сучасної постнекласичної картини світу. Надалі позначилося основне протиріччя між фізичною (термодинамікою) і біологічною (дарвінізмом) моделями розвитку. У фізичній моделі принцип Карно-Клаузіуса передбачає неминучу дезорганізацію, розпад первинної структури системи. У цій концепції розрізняють чотири різновиди систем відповідно до обмежень, які на них накладаються:

– ізольовані системи, через межі яких не відбувається перенесення речовини і енергії;

– адіабатично ізольовані системи, для яких перенесення тепла і речовини заборонене, але дозволено перенесення інших видів енергії;

– закриті або замкнуті системи, в яких обмеження ще слабкіше і заборонено тільки перенесення речовини;

– відкриті системи, через межі яких допускається перенесення енергії, а також молекул деяких хімічних речовин.

Тут необхідно відзначити, що «у разі відкритих систем поняття «тепло» слід використовувати з великою обережністю, оскільки при перенесенні речовини через кордон системи разом з ним переноситься і енергія» [6, 44-45]. Говорячи про взаємодію систем різних типів складності з середовищем, не можна не згадати про таке поняття як «ентропія». Скорочене формулювання другого початку термодинаміки свідчить, що ентропія системи може тільки зростати або залишатися постійною. Отже, ріст деієрархізації структури характеризував стан закритої системи, наданої самій собі. Якщо виходити з цієї точки зору, то без підживлення енергією (теплом) ззовні рано чи пізно настане теплова смерть будь-якої структури, включаючи і всесвіт. Статистичний підхід Больцмана до процесів ентропії показав, що з точки зору вірогідності порядок в системі тим вище, чим меншим числом способів він досяжний [5, 38]. Ріст ентропії і пов'язане з ним збільшення хаотичності досягається великим числом способів, отже, ентропія вказувала на велику вірогідність деградації в розвитку закритих систем.

Найважливішою характеристикою становлення таких систем є процес деієрархізації – розпаду високоорганізованих структур на менш складні у бік однорідності. Прагнення систем до ускладнення (в ході ієрархізації) або спрощення (в процесі деієрархізації) обумовлене прагненням «до досягнення максимальної стійкості по відношенню до можливих флуктуацій зовнішнього середовища» [3, 118]. Процес деієрархізації відбувається через виснаження енергії структури, внаслідок чого слабшає здатність системи підтримувати свою впорядкованість.

А оскільки наявність неоднорідностей, різноманітності асоціюється з порядком, то ріст ентропії веде до згладжування неоднорідностей, нівеляції різноманітності, що спричиняє за собою однорідний стан структури, гомеостатичну рівновагу. Якщо розглядати всесвіт як закриту систему (що і робила класична наука), то вона розвивається, як вже було сказано, у напрямі теплової смерті – свого, як тоді вважалося, неминучого результату.

Дарвінізм зі своєю еволюційною теорією передбачав всесвіту абсолютно іншу долю: хід еволюції походить від простого до складного, від нижчих форм життя до вищих, від недиференційованих структур до диференційованих. Подібна динаміка обумовлена здатністю біологічного середовища адаптуватися до оточення, по відношенню до якого вона завжди відкрита. Ріст складності організації в дарвінівській моделі не має кінця. Таким чином, в науці позначилося яскраво виражене протиріччя: між фізичною (термодинаміка) і біологічною (дарвінізм) картинами світу. Перша парадигма пророкувала усьому неминучий розпад, друга, навпаки, нескінченне ускладнення.

Зі сфери природознавства звернемося до галузі соціально-гуманітарних наук і спробуємо проаналізувати вплив цих моделей на суспільні теорії.

Наукове знання про суспільство спочатку формувалося як знання про принципи соціального порядку, громадської динаміки, оптимального світопорядку. Такий напрям соціальним і історичним теоріям було задано еволюційною проблематикою. О. Конт, який вважається «батьком» соціології, назвав свою програму соціальною фізикою, запозичивши свій термін у Сен-Симона. Подібне формулювання було обумовлене відмовою від спроби описати соціальні закони за допомогою філософії, натомість використовувати загальнонаукову методологію. Іншими словами, Конт поклав в основу своєї теорії науковий факт, ігноруючи трансцендентні причини. Проте мислителі, які стояли у витоків наукової соціології, не змогли у своїх дослідженнях уникнути протиріччя в спрямованості соціальної еволюції, що склалося в полеміці між дарвінізмом і термодинамікою. Методологічна модель біологічної еволюції в роботах Конта, Дюркгейма, Спенсера лежить в основі розвитку соціуму, яка розглядає соціальну структуру як організм. Це є прогресивним явищем в порівнянні з моделлю Гоббса, який надавав соціуму суто механістичні риси.

Так, Дюркгейм виділяє типи суспільств згідно з особливостями тих взаємодій, які створюють структурну кооперативність усередині соціальної системи. Примітивному типу відповідає механічна солідарність, класичному суспільству властива органічна солідарність, в основі якої – розподіл праці, взаємодія і взаємодоповнюваність великої різноманітності ролей і занять.

К. Маркс з ідеєю соціально-економічних формацій, заснованої на принципі стадіального ускладнення і поступального еволюційного розвитку, розглядав розвиток суспільства як процес ускладнення, диференціації, переходу від статики до динаміки. Традиційна теорія (діалектична концепція Г. Гегеля і К. Маркса) розглядає розвиток як процес переходу від одного порядку до іншого, тоді як «будь-який процес розвитку неповторюваний. Він і тільки він є істинною реальністю, а схеми описують зміну формацій, – лише відображення деяких ідей, вірних стосовно окремих випадків і помилкових в застосуванні до інших» [7, 79]. Необхідно підкреслити, що концепціям соціальної еволюції іманентно властива прагненню до гомеостазу, а також, незважаючи на відмову від ідеалізму, опис кінцевого стану, до якого еволюціонує суспільство, яке нагадує рай. Зрозуміло, що після досягнення цього стану термін «розвиток» втрачає свою динаміку і значення. «Марксистське суспільствознавство намагалося здолати фаталізм і лапласівський детермінізм в поясненні суспільних явищ і закономірностей, піднімаючи це пояснення до визнання складнішої, ймовірносно-статистичної їх природи» [1, 9]. Послідовно це завдання не було вирішене: марксистська концепція закону містить в собі внутрішнє протиріччя, яке і визначило її долю.

Отже, розвиток в концепціях прибічників класичної парадигми закінчується деяким стійким станом соціуму, який можна розцінювати як ідеальний. Подібне бачення фіналу світовпорядкування є накладенням термодинамічної моделі на суспільні явища. У чому ж конкретно полягають прояви «термодинамічного підсумку» еволюції суспільства в класичному суспільствознавстві?

Найяскравіше, цілісно і послідовно концепція «термодинамічної рівноваги» виражена у Г. Спенсера. Для нього структура суспільства, за своєю природою, аналогічна організму, звідси слідує і здатність соціального організму до адаптації (як у біологічних систем). Увесь соціогенез, для Спенсера, – серія таких прогресивних адаптацій із зовнішнім світом за допомогою змін у внутрішній структурі громадської системи через збільшення різноманітності. Але, вдало пристосувавшись до впливу ззовні, система, в принципі, стає замкнутою у своєму апогеї «благополучного» стану. Як не парадоксально, але система, у тому числі і цивілізація, по досягненні свого розквіту приречена на згладжування внутрішньої різноманітності, потім – на розпад і деградацію, оскільки суспільство – відкрита система і тривалий час без обміну із зовнішнім середовищем енергією, речовиною, інформацією свою стабільність і стійкість зберігати не може [8, 118].

Надалі ідеї соціологічного еволюціонізму Спенсера були покладені в основу теоретико-методологічного синтезу соціального знання, розробленого Т. Парсонсом. Він також висуває на перший план здатність системи до адаптації, але найбільш загальною і

фундаментальною властивістю цієї системи він визначає взаємозалежність частин і змінних. Для Парсонса, взаємозалежність компонентів структури виступає як порядок, супротивний випадку і нестабільності. Таким чином, принцип рівноваги в концепції Парсонса виступає як основний у функціональній природі суспільства і розглядається ним як порядок, що самопідживлюється.

Одним з напрямів, що продовжує розробляти тему кінцевого гомеостатичного ідеального стану суспільства в соціології XIX століття, став так званий сцієнтистський утопізм. Цей різновид соціальної утопії був викликаний до життя вірою в те, що саме науковий прогрес здатен і повинен вивести соціогенез на деякий суператтрактор.

Таке розуміння еволюції суспільства виправдовує давно відому приказку «мета виправдовує засоби», тобто для досягнення кінцевої точки шляху варто йти вперед, не дивлячись на складнощі і засоби, якими ці труднощі долаються. Приклад тому – утопічна ідея комунізму і те, що було принесено в жертву для досягнення цього ідеального стану. Історичний прогрес в тлумаченні прогресистів уявляється як безглуздий процес, тому що «скільки мотузці не витися», а кінець все одно – світле Майбутнє, урочистість Прогресу, де втілюються мрії людей про вічне життя в Раю, створеному людським Генієм (уявлення Кондорсе) [4, 8].

Еволюційні теорії висувають на перший план соціального порядку Утопії три принципи: рівноважність, стабільність, ізольованість від негативних впливів ззовні завдяки досягненню оптимальної збалансованості між структурою і навколишнім світом. Диференціація в прибутках, розподіл праці, рівний рівень життя ведуть до того, що структура системи стає однорідною і як наслідок – таке суспільство упирається в еволюційну безвихідь. Воно існує тільки в ім’я самозбереження, тобто збереження повної самототожності, абсолютного гомеостазу. Це суспільство, де домінує статична мораль, з жорстко обмеженою автономією членів суспільства, з яких воно складається, що неминуче спричиняє за собою дегуманізацію особи в її історичному контексті («гвинтик» в гігантському механізмі). Організм також обмежує індивідуальну креативність тих компонентів, завдяки яким підтримується його функціонування, оскільки в цьому і є їх призначення. Але організми і людські спільноти – дуже різні типи систем. «Фашистські співтовариства за режимом свого функціонування ближче до організмів, і тому не можна вважати збігом, що диктатори любили використовувати метафору суспільства як живого організму» [2, 85]. Стає зрозуміло, що соціальному прогресизму не вдалося уникнути «термодинамічних пасток». Термодинаміка, описуючи фінал всесвіту, далека від ідеалізму соціальних утопістів. Фізична модель XIX століття називала кінцевий стан не раєм, а «тепловою смертю».

Сцієнтистський утопізм підпорядкував своєму впливу всю наукову соціологію того часу, що, звичайно ж, відбилося на ідеології. Сам родоначальник позитивізму О. Конт під кінець життя розчарувавшись в можливості перетворення суспільства за допомогою науки, звертається до теології і вводить новий принцип, іменований «соціолатрією», що означає культ усього людства як єдиного організму, що складається з усіх поколінь людей: що коли-небудь жили і житимуть.

Описуючи прогрес соціальних систем в категоріях «рівноважність», «стабільність», «гомеостаз», соціологам XIX – поч. XX століття так і не вдалося викласти послідовно у своїх вченнях жодну з двох моделей еволюційного розвитку (фізичну і біологічну). Іншими словами, ними не був знайдений вихід з логічної безвиході, що створився в результаті існування термодинаміки і дарвінізму. Але в той же час, уявлення про взаємопереходи порядку і хаосу, рівноваги – нерівноважності, стабільності – нестабільності в тій або іншій мірі були представлені в основних концепціях, що відображають стан наукового знання того часу про природу соціуму.

На наш погляд, в теоріях прогресивних еволюціоністів міститься інтуїтивне передчуття можливості поєднання і взаємодоповнення біологічної і фізичної моделей еволюції всесвіту. У світлі сказаного колишні теорії суспільного розвитку вимагають серйозного перегляду і трансформації.

Термодинаміка і дарвінізм підготували ґрунт для виникнення через декілька десятиліть нового напряму – синергетики, що науковим шляхом довело можливість і необхідність синтезу біологічної і фізичної картин світу, у рамках чого виникає якісно новий підхід до розуміння проблеми соціального розвитку, що уявляє історичний процес в нерозривній єдності з еволюцією всесвіту, а сам розвиток як чередування процесів ієрархізації і деієрархізації, зміни періодів стабільності і нестабільності. У контексті синергетичного розуміння реальності всесвіт, самоорганізовуючись, безперервно народжується і гине, стаючи при цьому усе більш живим. Синергетичний підхід стосовно історичного процесу доводить, що кожна епоха є не лише «сходинкою» до майбутніх, досконаліших станів буття, але і абсолютною самоцінністю, оскільки є неповторною соціокультурною цілісністю, самозамкнутим соціальним і духовним інтервалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдильдин Ж. М. Логика современного научно-теоретического познания // Вопросы философии. – 2013. - № 5. – С. 3–11.

2. Бард А., Зодерквист Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. - СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. – 252 с.

3. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: (Синергетика и теория социальной самоорганизации). - Санкт-Петербург: Лань, 1999. - 480 с.

4. Диев В. С. Рациональные решения: критерии, модели, парадоксы // Вопросы философии. – 2013. - № 8. – С. 4 – 12.

5. Денбиг К. К вопросу об энтропии, беспорядке и дезорганизации // Знание – сила. – 1995. - № 9. - С. 44 - 51.

6. Егоров В. С. Философия открытого мира. - М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2002. - 320 с.

7. Лебедев С. А. Основные парадигмы эпистемологии и философии науки // Вопросы философии. – 2014. - № 1. – С. 72 – 82.

8. Урсул А. Д. Глобальные исследования и глобализация науки // Вопросы философии. – 2013. - № 11. – С. 112 – 123.

РЕЗЮМЕ

И. А. Снегирёв. Осмысление теорий социального развития с позиций нелинейного подхода.

Автор осуществляет попытку анализа генезиса социальных теорий, которые в дальнейшем привели к формированию нелинейной постнеклассической картины мира и одной из ее основ - теории самоорганизации.

В статье с позиции нелинейного мышления раскрывается суть противоречия, которое сформировалось в результате существования двух моделей эволюции мира: физической (термодинамики) и биологической (дарвинизма), а также его влияние на модели общественного развития.

Ключевые слова: *постнеклассическая картина мира, нелинейность, теории самоорганизации, термодинамика, дарвинизм.*

SUMMARY

I. Snegirjov. Comprehension theories of social development from the position nonlinear approach

The author makes an attempt to analyze the genesis of social theories, which eventually led to the formation of nonlinear postnonclassical picture of the world and one of its foundations - the theory of selforganization. The article from the position of nonlinear thinking reveals the essence of conflict, it results that there are two models of the evolution of the world: physical (thermodynamics) and biological (darwinism) and its impact on the social development model.

The author deals with the perspective of nonlinear thinking reveals the essence of the contradictions created by the existence of two models of the evolution of the world: physical (thermodynamics) and biological (darwinian) and its effect on the model of social development.

Key words: *postnonclassical picture of the world, nonlinear, the theory of selforganization, thermodynamics, darwinism.*

УДК 316.334.2(476)

Г. Н. Соколова
Институт социологии НАН Беларуси, г. Минск

ФЕНОМЕН МОДЕРНИЗАЦИИ В ГЛОБАЛИЗИРУЮЩЕМСЯ МИРЕ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ АНАЛИЗА

Глобализация – объективный, ускоряющийся, всеобъемлющий и далеко неоднозначный процесс. С одной стороны, он расширяет возможности доступа к достижениям науки, техники и культуры, подтягивая все страны к наиболее развитым, но с другой стороны, усиливает экономическую взаимозависимость стран друг от друга, подчиняет их внутреннюю социальную политику внешним экономическим силам. Эта противоречивость особенно ощущается постсоветскими государствами, на долгое время выключенными из процессов мирового экономического развития. Они интегрируются в общий процесс глобальных изменений, осуществляя модернизацию по принципу «догоняющей», неорганической модернизации, связанной с большими социальными издержками, с необходимостью решения как технологических, так и социальных проблем. Если органическая модернизация, осуществляемая наиболее развитыми странами, происходила в течение столетий благодаря внутренним факторам, то неорганическая – осуществляется преимущественно под влиянием зарубежных технологий и форм организации производства. Велика вероятность того, что «догоняющая» модернизация может быть «консервативной» по идеологии (ограничится некоторым технологическим и организационным усовершенствованием); элитарной по масштабности (осуществляемой «сверху», в условиях модернизационного эксперимента); технократически ориентированной по вектору ценностей гражданского общества. Исходя из необходимости проверки данной гипотезы, актуализируются вопросы: в ***какой*** точке процесса мировой глобализации находятся постсоветские государства, в частности Беларусь и Россия? ***Каковы*** активы и пассивы этих стран? И наконец, ***каков*** «коридор экономических и социальных возможностей», обусловленный вышеназванными компонентами? [1, с. 3-12].

Место нахождения в едином глобальном пространстве. Уверенно функционируют в информационном пространстве страны «большой семерки», обладающие 46 из 50 имеющихся в мире макротехнологий. Из этих технологий 22 контролируются США, 8-10 – Германией, 7 – Японией, по 3-5 – Великобританией и Францией, по одной – Канадой и Италией. Россия сохраняет контроль лишь над одной (по некоторым оценкам – двумя) макротехнологиями – производством ядерной энергии и освоением космоса. При этом, на долю семи высокоразвитых стран приходится около

80-90% наукоемкой продукции и почти весь ее экспорт. Доля России составляет, по разным оценкам, от 0,3 до 1,0% [2, с. 15-16].

Каждый технико-технологический этап модернизации имеет свой потенциал и предел эксплуатации как в экономическом, так и в социальном плане. Затягивание перехода к новому укладу, откладывание процессов модернизации имеет не только технико-технологические последствия, как может показаться на первый взгляд, но и социальные. В Беларуси (как и в России) затягивались процессы модернизации, имеющиеся у экономики ресурсы использовались на поднятие заработной платы работников, хотя это не было обусловлено ростом производительности труда и эффективности производства. Основные промышленно-производственные фонды предприятий устаревали (износ оборудования доходил до 70%), технологии и продукция теряли конкурентоспособность на мировых рынках, что обусловило ряд кризисных явлений в экономике (девальвацию рубля, инфляцию, закрытие ряда предприятий в сфере малого бизнеса, неполную занятость и т.д.) и в социальной сфере (снижение уровня жизни населения, падение индекса социального оптимизма и т.д.).

В основе каждого нового этапа модернизации лежат технологические, организационные, управленческие и социальные инновации. Введение этих инноваций связано с разрешением ряда технологических и социальных проблем. Суть *технологической проблемы* для постсоветских стран состоит в том, что преобладающий четвертый технологический уклад представляет собой принципиально иной тип производства, нежели пятый и шестой, и связан практически полностью с механизированным трудом. Так, в промышленности Республики Беларусь (как и в Российской Федерации) до 1/3 всего труда составляет ручной труд, 1/5 – ручной труд с механическими инструментами, 1/3 – машинный труд и лишь 1/10 – полуавтоматизированный и автоматизированный труд. Встраивание новых технологических цепочек в устаревшие технико-технологические структуры наталкивается на проблему совместимости традиционных и инновационных технологий. Устаревшие технологические системы зачастую непригодны для новых высокотехнологичных производств и требуют не просто модернизации-обновления, а своего свертывания и значительных финансово-инвестиционных затрат.

Обобщенную оценку конкурентоспособности (по месту нахождения в мире) дает «Индекс глобальной конкурентоспособности» (Global Competitiveness Index, GCI), который ежегодно публикуется аналитической группой Всемирного экономического форума. Рейтинги конкурентоспособности основаны на комбинации общедоступных статистических данных и результатов ежегодного исследования, проводимого совместно с сетью ведущих исследовательских институтов в

странах, анализируемых в отчете. В 2012 году более 14 000 лидеров бизнеса были опрошены в 144 государствах. При этом, рассматривались как сильные, так и слабые стороны обследуемых стран, что делает возможным определение приоритетных областей для реализации политики ключевых реформ.

Рейтинг оценивает способность стран обеспечить высокий уровень благосостояния своих граждан, что в первую очередь зависит от того, насколько эффективно страна использует ресурсы, которыми располагает. При этом для поддержания высокого уровня жизни необходимо постоянное повышение производительности труда и качества товаров и услуг. Индекс составлен из 12 слагаемых конкурентоспособности, которые детально характеризуют конкурентоспособность стран мира, находящихся на разных уровнях экономического развития. Это – «Качество институтов», «Инфраструктура», «Макроэкономическая стабильность», «Здоровье и начальное образование», «Высшее образование и профессиональная подготовка», «Эффективность рынка товаров и слуг», «Эффективность рынка труда», «Развитость финансового рынка», «Технологический уровень», «Размер внутреннего рынка», «Конкурентоспособность компаний», «Инновационный потенциал». Для каждой из 144 экономик, охваченных исследованием, даны описание страны и национальной экономики с итогами по общей позиции и по наиболее существенным конкурентным преимуществам и недостаткам, выявленным на основании анализа, используемого для расчета индекса [3].

По данному идексу Республика Беларусь пока что не вошла в рейтинг 2012-2013 годов. Это означает, что на ближайшие десятилетия нужно ориентироваться на расширение доли отраслей пятого и шестого технологического уклада. Отметим, что Россия, Казахстан и Украина, имеющие близкие к Беларуси позиции, заняли в 2012-2013 гг. соответственно 67-е, 51-е и 73-е места. Рейтинг глобальной конкурентоспособности по совокупности параметров характеризует уровень развития стран и их модернизационный потенциал в экономическом, социальном и инновационном аспектах.

Данные последнего десятилетия показывают отсутствие в Беларуси серьезных подвижек по этим позициям. Так, в докладе «О состоянии и перспективах развития науки в Республике Беларусь по итогам 2011 года» говорится: «Промышленные технологии производств (заготовительные, обрабатывающие, сборочные) в Республике Беларусь соответствуют четвертому технологическому укладу с элементами пятого технологического уклада, имеющими статус импортного оборудования и технологий. В Беларуси данный сегмент, связанный с разработкой технологического оборудования во всех сферах производства, отстает от развитых стран, и в ближайшие 5 лет своими силами отставание сократить не удастся. По основным технологическим процессам

необходима закупка высокопроизводительного оборудования за рубежом» [4, с. 11]. Однако следует иметь в виду, что наряду с выигрышем во времени и уровне производительности, возникают риски дальнейшего ослабления научно-технического потенциала страны. Далеко не все заимствованные технологии могут (как уже упоминалось) стыковаться с действующим оборудованием. Кроме того, ограничения по ресурсной базе могут препятствовать полной загрузке высокопроизводительных передовых технологий.

Несоразмерность активов и пассивов (в пользу последних)**.** *Экономические* активы России и Беларуси состоят в сохранении основного производственного капитала (ресурсной базы) – наиболее важных видов производства. В Беларуси – это машиностроение, тракторостроение, приборостроение, производство ряда видов сложной бытовой техники. В России – электронная, атомная и электротехническая промышленность, станко-, судо- и приборостроение, ракетно-космическая промышленность, химико-металлургический комплекс. Это то, что российский экономист С. Ю. Глазьев назвал несущими отраслями, сопровождающими развитие основного ядра пятого и шестого технологических укладов (нано- и биотехнологии, клеточные технологии и методы генной инженерии) [5, с. 26-37].

Что можно отнести к пассивам, определяемым как <u>социальные проблемы,</u> требующие своего решения? Произошло реальное ухудшение соотношения социального и экономического компонентов в государственной социальной политике в пользу последнего, что проявляется в процессах имущественного расслоения, что особенно характерно для России. Средний денежный доход 10% наиболее обеспеченных белорусов в 6 раз, а наиболее обеспеченных россиян в 16 раз превышает средний доход 10% наименее обеспеченных граждан. Социальные группы, которые сложились в России еще к концу 1990-х годов, фактически законсервировались по размерам, сведя до минимума каналы вертикальной мобильности, что демотивирует трудовую и гражданскую активность значительной части населения. В Беларуси роль демотиватора выполняет уравнительная оплата труда работников, занятых в бюджетной сфере.

К *социальным* активам можно отнести наличие квалифицированной рабочей силы, занятой в несущих производствах. Одним из важнейших активов в постсоветских странах выступает роль государства как субъекта модернизации в определении и регулировании модели социально-экономического развития, создании государственных, отраслевых и региональных программ реализации этой модели [6, с. 9-16]. Но при этом нужно иметь в виду проблему баланса экономического и социального направлений в государственной политике. А также проблему границ и методов государственного воздействия на экономику страны в таких

пределах, чтобы не разрушить основы рыночной экономики сильным государством. Согласно теории и практике социального рыночного хозяйства, только сильное правовое государство может стать гарантом эффективной рыночной экономики, т.е. такое, которое использует политическую власть для создания условий конкурентной борьбы, равных для всех социально-профессиональных групп и всех форм собственности.

Модернизация по типу «догоняющей» связана в постсоветских государствах с неизбежными социальными издержками. Суть *социальной проблемы* состоит в том, что в ходе технико-технологической модернизации происходит свертывание ряда производств и отраслей, а это влечет высвобождение тех групп занятого населения, чей уровень профессионально-квалификационной подготовки устарел, обусловливает рост общей и структурной безработицы, снижение жизненного уровня затронутых модернизацией слоев и необходимость разработки адекватных мер их социальной защиты, включающих не только выплату пособий, но и помощь в переобучении, поиске работы и трудовой адаптации. Новые этапы модернизации требуют появления новых социально-профессиональных групп, активно участвующих в модернизации и имеющих интерес к этому процессу как источнику повышения интеллектуального уровня и уровня материального благосостояния (предпринимателей, менеджеров, специалистов и рабочих высокой квалификации). По данным Переписей населения в Беларуси и России, социальную базу модернизации можно оценивать в 1/4-1/5 часть населения.

В то же время, основной массив занятого населения (свыше 70%) в постсоветских странах составляют представители массовых профессий, связанные с традиционными отраслями экономики и образующие иерархию социально-профессиональных групп, сходных по роду занятий (наемный труд физического и умственного характера), имущественному положению (от среднего до малообеспеченного), объему прав, ограниченному рамками трудовых контрактов, и разделяющих традиционные ценности в экономике и социальной сфере. Для того чтобы наемные работники были способны воспроизводить новые социальные слои, превратились в эффективных собственников своей рабочей силы, необходима реорганизация как внешних условий, изменяющих положение работников в обществе, так и внутренних условий – преодоления патерналистских стереотипов, нацеленность на постоянное повышение профессионального образования, формирование социальной ответственности за свою жизнедеятельность.

Практика социологических исследований республиканского масштаба свидетельствует, что *нижний* слой – с доходом ниже БПМ (в Беларуси – 5%, в России – 13%), обладает низким деятельностным потенциалом и не способен адаптироваться к жестким социально-экономическим условиям переходного периода. *Средний* слой – с доходом

от 1 до 2 БПМ (в Беларуси – 30%, в России – 41%) объединяет социально-профессиональные группы, которые могут адаптироваться к новой ситуации ценой снижения социального и профессионального статуса. Сюда входят работники массовых профессий сферы услуг, рабочие низкой квалификации, крестьяне и др. Слой – *выше среднего* – с доходом от 2 до 4 БПМ (в Беларуси – 51%, в России – 23%), сложился из групп массовой интеллигенции (инженеры, учителя, врачи и др.), служащих, квалифицированных рабочих, частных предпринимателей, среднего звена бюрократии. Представители данного слоя обладают традиционными профессионально-квалификационными навыками и направляют основные усилия не на преобразование социальной реальности, а на адаптацию к ней и, зачастую, на поиск путей выживания.

Верхним слоем – свыше 4 БПМ – назван относительно узкий слой (14% в Беларуси и 22% – в России), обладающий наиболее высоким экономическим, статусным и властным потенциалом (верхнее звено бюрократии, наемные работники, занятые в новых производствах, крупные и средние предприниматели, директора предприятий и др.). Группы, формирующие этот слой, нередко имеют разные интересы и преследуют разные цели. Но их объединяет возможность оказывать прямое влияние на процессы модернизации общества [1, с. 8-11].

Формы и способы адаптационного поведения разных социальных групп оказывают опосредованное влияние на ход процессов модернизации. Хотя социальный статус, менталитет, интересы и поведение этих групп различны, их роль в модернизационных процессах достаточно сходна. Это, в первую очередь, приспособление к меняющимся условиям, чтобы выжить, сохранить достигнутый статус и семейный доход, на что ориентированы 86% населения в Беларуси и 78% – в России.

Коридор экономических и социальных возможностей предоставляется обществу каждым новым этапом модернизации, однако то, насколько они будут использованы, во многом определяется как местом нахождения страны в едином глобальном пространстве, так и соразмерностью экономических и социальных активов и пассивов в государстве. В модернизации социальной структуры белорусского и российского обществ есть общее – советское прошлое, связанное с поддержанием полной занятости, развитой системой социальной защиты, обеспечивающей стабильные и низкие цены на базовые товары, равномерное распределение доходов, доступность образования (в том числе высшего) и жилья, защиту от малообеспеченности. И есть различия, а именно – различия в стратегиях перехода к рыночной экономике: выбор эволюционной модели развития в Беларуси и проведение «шоковой терапии» в России. И та, и другая модель имеет свои преимущества и недостатки, приведшие к различной экономической стратификации

общества – одному из основных индикаторов «расширения/сужения» коридора экономических и социальных возможностей.

В Беларуси *эволюционная модель* способствовала обеспечению максимальной социальной защищенности всех слоев населения, однако сдерживала технико-технологическую модернизацию, затрудняла формирование новых социально-профессиональных групп, востребованных новыми технологическими укладами. *Шоковая терапия* в России усилила возможности восходящей мобильности в экономической стратификации, в ходе прохождения стадии «дикого капитализма» позволила определенным социальным слоям накопить первоначальный капитал и способствовала активному появлению принципиально новых слоев (собственники капитала, топ-менеджеры, предприниматели), однако сильно поляризовала общество по критериям имущественного неравенства. Чтобы не допустить серьезного технологического отставания, процессы модернизации в этих странах ориентируются, начиная с 2000-х годов, на «стратегии инновационно-технологического прорыва», когда инновации выступают как «точки роста» в циклическом процессе общей модернизации, как «качественные скачки», обеспечивающие принципиально новое развитие техники и технологии, переход от одного технологического уклада к другому, более высокому.

Общность типологических черт и тенденций развития модернизационных процессов в этих странах в значительной мере определяется степенью государственного вмешательства в сферу экономики и государственной политикой в социальной сфере. Социальная ориентированность государственной политики в экономических преобразованиях, контроль государства над балансом экономического и социального компонентов определяют специфику развития процессов модернизации в Республике Беларусь и Российской Федерации. Различие в механизмах регуляции модернизационных процессов в этих государствах определяется выбором темпа осуществления реформ: эволюционный путь развития или «шоковая терапия».

В белорусском обществе социально-ориентированная рыночная экономика, как результат государственной социальной политики, реально обеспечивает позитивный экономический процесс улучшения материального положения беднейших слоев населения и уменьшает долю этой страты в обществе. Но, по результатам анализа, происходит это как за счет повышения заработной платы, так и за счет перераспределения доходов различных страт, с целью выравнивания их материального положения (при коэффициенте дифференциации – 5,9). В российском обществе наблюдается увеличение социальной дистанции между полюсами дифференциации социальных слоев (при коэффициенте дифференциации – 16,5), что означает усиление социальных различий между стратами с разным денежным доходом,

возникновение и обострение разногласий между ними. Вместе с тем, общий процесс повышения материального благосостояния российского общества выступает фактором компенсации социальной напряженности и гарантом стабильности.

Факторы сужения/расширения коридора возможностей. В числе позитивных внутренних условий и предпосылок можно назвать целевую ориентацию экономической политики на инновационное развитие и структурную перестройку экономики, закрепленные в Национальной стратегии устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2020 года [7, с. 138-162]. Позитивными внешними предпосылками являются вхождение страны в Таможенный союз (ТС) и Единое экономическое пространство (ЕЭП), многовекторная внешняя политика.

В экономическом контексте вступление в ЕЭП дает Беларуси низкие цены на энергоносители, что способствует обеспечению занятости белорусского населения и повышению конкурентоспособности белорусских товаров. А также – сохранению относительно низких цен на коммунальные услуги, позволяющие поддерживать приемлемый уровень жизни населения. В социальном плане ЕЭП предполагает обеспечение свободного передвижения граждан внутри ЕЭП, что означает создание унифицированного правового режима в части трудоустройства, условий труда и занятости. Вместе с тем, Беларусь рискует утратить одно из своих главных преимуществ – высококвалифицированные кадры, так как разный уровень рыночной трансформации и доходов обусловил рост оттока трудоспособного населения в страны ЕЭП. В первую очередь, в Россию.

Наряду с позитивными имеют место и негативные процессы, которые сужают коридор экономических и социальных возможностей. Это долговая модель развития, отставание в технологическом уровне и структуре производственного аппарата, конкурентоспособности товаров и услуг, хроническое опережение роста заработной платы по отношению к росту производительности труда, недостаточно эффективная система управления экономикой.

Сохраняются негативные тенденции в научной и научно-технической сферах. Снижается наукоемкость ВВП. Если в 1990 г. она составляла 2,27%, то в 2005 г. – 0,68%, в 2010 г. – 0,70, в 2012 – 0,76% и постоянно находится ниже критического уровня в 1% [8, с. 41]. Отметим, что экономическая отдача, рост и развитие науки и техники возможны лишь при наукоемкости в 1,5–2%. У стран ЕС этот показатель на уровне 2% и выше.

Как следствие, недовыполняются нормативы по обеспечению доли высоких технологий в объеме произведенной в стране продукции. Комплексный прогноз НТП Республики Беларусь на 2006–2015 гг. предусматривал, что доля высоких технологий в объеме произведенной в стране продукции составит в 2010 г. 6,5%. Фактически в 2010 г., по данным

Министерства экономики, доля промышленного производства организаций высокотехнологического сектора в общем объеме промышленного производства составила около 3%. В экономически развитых странах этот показатель достигает 15% [9, с. 3, 8]. Возможно, это один из важнейших индикаторов, который до сих пор не позволяет Республике Беларусь войти в рейтинг «Индекс глобальной конкурентоспособности».

В социальном контексте – коридор возможностей сужается за счет невключенности значительной части занятого населения в процессы модернизации по «догоняющему типу», а также проблем, связанных с функционированием рынка труда. Это проблемы нестабильной занятости на рынке труда; движение текущего рынка труда в направлении типичного вторичного рынка занятости; «жесткость» номинальной заработной платы, ведущая к проявлению «гибкости» уровня денежных доходов за счет вторичной занятости; слабая инновационная восприимчивость занятого населения, определяющая его мотивацию, в основном, на повышение заработной платы и комфортные условия труда.

Расширение коридора экономических и социальных возможностей связано с повышением активности, усилением трудовой мотивации и социальной ответственности основных социально-профессиональных групп за свою деятельность и жизнедеятельность. Проблемы технологического плана невозможно решать без внедрения инноваций в массовое производство, а проблемы социального плана – без активного включения в экономику всех трудовых ресурсов, что создаст условия для более полного проявления их конкурентоспособности и, как следствие, более полной реализации возможностей закона конкуренции.

Таким образом, принятая в обеих странах «стратегия инновационно-технологического прорыва», когда инновации выступают как «точки роста» в циклическом процессе общей модернизации, представляется проблематичной в технологическом контексте, в силу несовместимости нынешнего (четвертого) и будущих (пятого и шестого) технологических укладов. Данная стратегия представляется проблематичной в социальном плане в силу того, что осуществляется в виде ограниченного модернизационного эксперимента, не затрагивающего основной массив населения, занятого в традиционных отраслях экономики. В трактовке современных теорий модернизации, технологические инновации, как ведущая сила нового этапа модернизации, должны быть интегрированы в само «тело» социальной структуры общества.

Модернизация, по типу «догоняющей», безусловно, отягощает решение возникающих технологических и социальных проблем, которых можно было бы избежать при органической модернизации. Проблемы технологического плана невозможно решать без внедрения инноваций в массовое производство, а проблемы социального плана – без активного включения в экономику всех трудовых ресурсов при грамотной государственной политике. Эти универсальные принципы являются залогом успеха любого национального проекта модернизации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Соколова Г. Н. Модернизация как технологический и социальный феномен: Беларусь-Россия / Г. Н. Соколова // Социол. исслед. – 2012. – № 5. – С. 3-12.
2. Домбровский В. О. О научно-промышленной политике России на рубеже веков / В. О. Домбровский // Проблемы теории и практики управления. – 2000. – № 1. – С. 15-31.
3. World Economic Forum: The Global Competitiveness Index (2012-2013). 05.09.2012. Источник: Центр гуманитарных технологий.
4. Цит. по: Шимов В. Н., Крюков Л. М. Модернизация экономики Беларуси: состояние, проблемы, направления развития / В. Н. Шимов, Л. М. Крюков // Социология. – 2013. – № 3. – С. 4-21.
5. Глазьев С. Ю. Мировой экономический кризис как процесс смены технологических укладов / С. Ю. Глазьев // Вопросы экономики. – 2009. – № 3. – С. 26-37.
6. Шимов В. Н. Структурная трансформация промышленного комплекса страны: императивы и направления реализации / В. Н. Шимов // Социология. – 2012. – № 5. – С. 9-16.
7. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2020 года / Национальная комиссия по устойчивому развитию Респ. Беларусь; Редколлегия: Я. М. Александрович и др. – Минск: Юнипак. – 2004. – 200 с.
8. Наука и инновационная деятельность в Республике Беларусь, 2013 (Стат. сб.). – Минск: Национальный статистический комитет Республики Беларусь, 2013. – 120 с.
9. Программа развития промышленного комплекса Республики Беларусь на период до 2020 года (Утверждена Постановлением СМ РБ от 05.07.2012 г. № 622). 71 с.

УДК 141.7«71»

Я.В. Пушкар
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ВПЛИВ HI-HUME-ТЕХНОЛОГІЙ НА СТАНОВЛЕННЯ МЕГАСОЦІУМУ

Дана стаття присвячена проблемі семантики поняття «висока соціогуманітарна технологія» та впливу сучасної науки на формування мегасоціуму. Автор досліджує роль Hi-Hume-технологій в контексті становлення майбутньої планетарної цивілізації. В статті значна увага приділяється аналізу змін умов та характеру буття суспільства під впливом сучасних супертехнологій. Доводиться, що Hi-Hume є складний, багатоаспектний феномен, який детермінує становлення мегасоціуму.

Ключові слова: *наука, «висока соціогуманітарна технологія», «соціальна технологія», Hi- Hume, мегасоціум.*

Бурхливий, еволюційний розвиток науки викликав швидке поширення принципово нових технологій - Hi-Tech, які в свою чергу детермінували глибокі наукові, культурні та соціальні трансформації в усіх сферах буття сучасного соціуму. Зміни лавиноподібно наростають і зачіпають не тільки соціокультурну сферу, а й саму людину. Високі технології впливають на спосіб життя, цінності і тілесність сучасної людини, істотно змінюють способи її існування. В останні десятиліття XX ст., і особливо на початку XXI ст., ряд учених став відзначати появу таких технологій, які стали називати високими гуманітарними технологіями (Hi-Hume, High-Hume, High-Hume та ін.). Зазначимо, що сутність даних технологій ще мало вивчена й існує значна плутанина у віднесенні різних соціальних явищ і процесів до Hi-Hume. Міць Hi-Hume актуалізує проблему оцінки наслідків від впровадження нових високих технологій. Тому суспільна потреба у знанні причин і наслідків впливу високих технологій на людину і суспільство велика, але наявне в розпорядженні знання про різноманітні впливи високих технологій на соціокультурні системи носить найчастіше констатуючий, описовий чи футурологічний характер, що мало сприяє вирішенню соціальних, екологічних та інших проблем. Потреба в знанні про особливості становлення системи «високі технології-суспільство-наука» вимагають від філософії науки постійного аналізу сучасних наукових досягнень та моніторингу найближчих технологічних горизонтів.

Виходячи з вище сказаного, метою даної публікації є філософська рефлексія над сучасними технологіями (зокрема Hi-Hume), їх впливом на розвиток суспільства, яке в даному контексті набуває приницпово нової якості, що можна назвати як мегасоцільне.

Останнім часом уважного ставлення дослідників вимагає питання щодо аналізу змісту та сутності високих наукомістких технологій та їх впливу на еволюцію соціуму, оскільки Hi-Tech-технології, зокрема NBICS-комплекс, перетворюються на головну детермінанту становлення Hi-Hume технологій, що суттєво трансформує всі сфери індивідуальної і суспільної життєдіяльності людини та докорінно впливає на процес трансформації технологічного устрою планетарної цивілізації. Дослідженням цієї проблеми займалися Т. Гардашук, І. Глазко, М. Желена, О. Жукова, М. Каку, В. Кізіма, Н. Кобаясі, Б. Лузгін, В. Лук'янець, М. Марков, О. Мороз, Б. Патон, А. Ракітов, В. Цикін, В. Чешко, С. Хокінг, Б. Юдін та ін.

Упровадження NBICS-технологій в різні сфери життєдіяльності сучасного глобального соціуму сприяє переходу до нового етапу розвитку, де ризик і випадковість стають атрибутом соціоекономічного і науково-технічного прогресу. Цю проблему розробляли у своїх працях У. Бек, Г. Бехман, В. Горохов, Н. Луман, М. Мойсеєв, А. Назаретян, М. Попович, Е.Тоффлер, М. Хилько, В. Цикін та ін.

Незважаючи на те, що словосполучення Hi-Hume зустрічається все частіше, визначень даного поняття поки ще дуже мало. У російському суспільствознавстві поширені такі точки зору. А. Неклесса вважає, що High-Hume-поняття утворено за аналогією з традиційним поняттям «high-tech» (високі технології) і на противагу йому. Їм позначають сучасні гуманітарні технології, продуктом яких є, по суті, певний стан людської свідомості, у тому числі масового[5]. М. Делягін також вважає, що термін «High-Hume» з'явився на противагу «high tech», тобто високим технологіям, які впливають, як і раніше, на мертву матерію. High-Hume – це формування живої людської свідомості. З'явилися і перші енциклопедичні визначення: High-Hume технології – складні технології, спрямовані на зміну людини (за аналогією з традиційними високими технологіями, спрямованими на зміну навколишнього середовища, – high-tech). Спочатку вони використовувалися тільки для позначення технологій формування свідомості, однак потім були розширені на весь спектр традиційних гуманітарних технологій, пов'язаних з освітою, охороною здоров'я, культурою і т. ін. Перспективи генної інженерії дозволяють включати в цю категорію значну частину сучасних біотехнологій.

Ми будемо розуміти під *Hi-Hume такі соціальні та гуманітарні технології, що призначені для впливу на індивідуальну або масову свідомість.* Виникнення Hi-Hume обумовлено, з нашої точки зору, наступними процесами: по-перше, розвитком прикладних соціогуманітарних досліджень, по-друге, технологіями, супроводжуючими Hi-Tech-виробництво, в основі яких лежить розвиток технологій NBIC-комплексу.

Соціальні та гуманітарні технології виникли поряд з матеріальними ще в доіндустріальному суспільстві. Але в більшості випадків соціальні та гуманітарні технології спеціально не розроблялися, а складалися стихійно. Вони мали відносно простий характер, могли бути освоєні інтуїтивно, на основі емпіричних знань і досвіду. Внаслідок домінування традицій в ціннісних підставах менталітету суспільства будь-які зміни як у матеріальному виробництві, так і в соціальному управлінні та діяльності зустрічали сильний опір. Це стосувалося також впровадження нових методів і технологій управління. Для сучасних соціальних технологій характерно те, що їх розробка здійснюється не на основі інтуїтивного знання і накопиченого досвіду, а на основі новітнього соціогуманітарного знання, що засноване на широкому впровадженні високих наукоємних технологій. Наукоємність соціальних технологій постійно зростає. Але такий стан речей складався досить поступово і характерний тільки з кінця XX ст. Витоки соціальних технологій як специфічної сфери наукового знання вбачаються в декількох площинах: по-перше, в розвитку протягом XX ст. соціологічної науки, і в першу чергу такого її прикладного аспекту,

як соціальна інженерія, по-друге, у розвитку теорій соціального управління, в першу чергу наукового менеджменту, по-третє, у розвитку соціальної психології та філософії. Отже, подальший розвиток соціальної інженерії як сфери науково-практичної діяльності в соціології було пов'язано з цілеспрямованим впливом на процеси та організаційні структури спеціалізованої діяльності людей, що орієнтувалося на регулювання, зміни та контроль практичних дій, поступово посилюється під впливом високих наукоємних технологій. Соціальна інженерія сьогодні розглядається у двох ракурсах: з одного боку, як соціоінженерна діяльність, з іншого – як соціоінженерна наука [6].

Як наука, соціальна інженерія відносно молода і є складовою частиною соціології, в першу чергу прикладної соціології. Сфера її дослідження охоплює сукупність тих специфічних знань, які призначені для приведення в порядок і оптимізації процесу створення, модернізації і відтворення нових соціальних реальностей, тобто створюваних штучно і цілеспрямовано. Соціальна інженерія здійснює перетворення соціологічних знань, отриманих в рамках теоретичних досліджень, в конкретні моделі, проекти або конструкції соціальної діяльності, соціальних інститутів, цінностей, норм і т.п. Основу соціальної інженерії складають соціальне проектування, програмно-цільове управління та соціально-технологічна діяльність, які поступово виділяються в самостійні спеціалізовані види науково-практичної діяльності. Поняття «соціальна інженерія» та «соціальні технології» знаходяться в центрі сучасних дискусій. На практиці методи соціальної інженерії активно застосовуються, але теоретичне осмислення даної діяльності сильно відстає. Це багато в чому заважає ефективному застосуванню високих соціогуманітарних технологій. Саме в цей період суспільство, можливо вперше, замислюється про необхідність активного, осмисленого впливу на життя, про отримання прогнозованих соціальних результатів, про пошук більш ефективних і актуальних методів освоєння соціального простору і про можливість трансляції варіантів їх осмислення, способів і принципів їх формування наступним поколінням – перші кроки у бік утворення нового типу буття планетарної цивілізації – становлення мегасоціуму.

Для створення соціальних технологій використовуються також міждисциплінарне соціогуманітарне знання, ідеї та методи, в першу чергу психології, а також політології, філософії. В даний час вивчення соціальних технологій ведеться досить активно, але при цьому до цих пір немає єдності у визначенні поняття «соціальна технологія» і «гуманітарна технологія». Сам термін «технологія», в застосуванні до соціальної діяльності і людини, поки ще часто зустрічає активне неприйняття вчених-гуманітаріїв і громадських діячів, що, з нашої точки зору, викликане сформованим уявленням про те, що машинна технологія передбачає чітке, прогнозоване, стандартизоване функціонування своїх

«елементів», тому і людина починає розглядатися як «неживий предмет», як придаток машини, відчужений від своєї сутності. Останнє в сучасному суспільстві розцінюється як антигуманні ставлення до людини. Але ми вважаємо, що це не зовсім так. Найбільш важливі причини цього, з одного боку, в тому, що саме поняття «технологія» дуже багатозначно, про що ми писали вище. З іншого боку, в тому, що до цих пір немає однозначної відповіді на питання: чи будь-яка діяльність може бути технологізована? При цьому часто дуже важко розвести такі поняття, як «соціальна технологія» і «гуманітарна технологія». Отже, поняття «соціальні технології» набуває все більшого поширення при розгляді різних процесів соціального управління і тісно пов'язане з поняттям «соціальне управління». У даному випадку мова йде про технологізацію процесів соціального управління. Вважаємо, що просте перерахування колекції визначень поняття «соціальна технологія» нам мало що дасть у контексті нашого дослідження. Найчастіше дані визначення будуються за аналогією з визначенням поняття «технологія», що дається стосовно до визначення поняття суспільства. Тому ми вважаємо за доцільне виявити відмінності соціальних технологій від технологій взагалі. Технології матеріального виробництва засновані на синтезі природничо-наукового і технічного знання, тоді як високі соціогуманітарні технології – переважно на синтезі соціогуманітарного і технічного знання. І технології матеріального виробництва, і соціальні технології є механізмами управління, тобто свідомого впливу на процеси і структури з метою їх оптимізації або зміни. Але якщо в першому випадку мова йде про вплив на матеріальні предмети або речовини, то в другому випадку мова йде про вплив на соціальні групи, тобто на людей. У цьому випадку технологіями жорстко регламентуються дії людини-виконавця конкретних операцій, але не звертається жодної уваги на його мотивацію, цінності, стан свідомості взагалі.

У соціальних технологіях мова також йде про контрольовану взаємодію між людьми, але в першу чергу в них безпосередній вплив йде під впливом наукомістких технологій. Соціальні технології здатні вирішувати не тільки соціально-економічні проблеми (наприклад, технології вдосконалення форм організації та оплати праці), а й моральні проблеми взаємодії і відносин людей (наприклад, технології вирішення соціальних конфліктів на релігійному чи національному грунті). Але, тим не менше, для соціальних технологій, на відміну від матеріальних, неможливо повністю виключити вплив особливостей виконавця на кінцевий результат. Ці технології багато в чому персоніфіковані і залежать від способу аналізу, типу мислення, особливостей рефлексії та індивідуальної інтуїції, досвіду і багатьох інших якостей, що характеризують конкретну людину-виконавця, на що чітко вказує синергетика.

Соціальні технології припускають цілеспрямований вплив не тільки на соціальний простір і суспільство в цілому, але й на соціальну групу і навіть на окрему особистість. Тому це поняття часто змішують з поняттям «гуманітарні технології». Поняття «гуманітарні технології» в даний час використовується також дуже широко, але при цьому зміст даного поняття також чітко не відрефлексований. У вживанні цього поняття є значна плутанина, коли різні автори вкладають у нього різний зміст. Багато в чому це пов'язано з тим, що вже не розлучаються досить чітко терміни «гуманітарний» і «гуманістичний», «гуманізація» і «гуманітаризація» тощо.

Поняття «соціальна технологія» і «гуманітарна технологія» можуть використовуватися як синоніми, а можуть і значно відрізнятися за своїм змістом. У розумінні гуманітарних технологій найчастіше зустрічається кілька точок зору:

1. Гуманітарні технології – технології, що спрямовані на людину.
2. Гуманітарні технології – технології на основі знання з гуманітарних наук (нові, сучасні форми побутування і функціонування гуманітарного знання).
3. Гуманітарні технології розглядаються як альтернативні «брудним» (маніпулятивним) технологіям.
4. Гуманітарні технології – це вид соціальних технологій, заснованих на практичному використанні знань про людину з метою створення умов для вільного і всебічного розвитку особистості.

Б. Г. Юдін пропонує розділяти терміни «соціальні» і «гуманітарні» стосовно до технологій за об'єктом впливу: якщо мова йде про технологічні впливи на індивіда (індивідів), то варто говорити про гуманітарні технології, якщо йде мова про вплив на соціальні спільності будь-якого масштабу, то це соціальні технології. При цьому даний автор підкреслює, що часто одні й ті ж дії можна відносити і до одного, і до іншого виду [4]. Ми приєднуємося до подібного поділу і вважаємо, що він є найбільш зручним у контексті нашого дослідження. Але, з нашої точки зору, так як часто важко чітко виокремити об'єкт впливу, правильніше було б називати дані технології соціогуманітарними. У контексті нашого дослідження нас цікавлять далеко не всі соціогуманітарні технології, а тільки такі, які ми можемо віднести до Hi-Hume, тобто до технологій, що цілеспрямовано впливають на свідомість людей. Ці технології виникли тільки з появою і широким поширенням Hi-Tech, в першу чергу – високих інформаційних технологій. Продукти нових технологій вимагають і перегляду ціннісних орієнтацій суспільства. Високі технології також змінюють існуючу систему суспільних відносин, ці зміни виявилися настільки істотними, що ефективні менеджерські технології, задіяні спочатку винятково для сфери Hi-Tech, дуже швидко вийшли за її межі і стали застосовуватися в інших соціокультурних сферах.

Ми показали, що серед сучасних соціальних технологій виділяються в окрему групу технології, які ми називаємо високі соціогуманітарні технології-Hi-Hume. Їх поява була обумовлена широким розповсюдженням Hi-Tech. Зміни дуже швидко поширилися на інші сфери суспільства. Виробники Hi-Tech за допомогою маніпулюючого впливу Hi-Hume створюють нові потреби у суспільства. У той же час швидкі зміни в принципах роботи сучасних компаній сектору Hi-Tech вимагають принципово нової кваліфікації робочої сили різного рівня, від них потрібні вміння не тільки «вибудовувати» процеси, а й уміння «перебудовувати» свідомість людей, з якими їм належить працювати. Отже, в якості висновків відзначимо, що у разі високих гуманітарних технологій мова йде не про «олюднення» техніки і технологій, а про технології, які призначені для зміни людської свідомості, як індивідуальної, так і масової (високі політичні технології, PR-технології, технології реклами, бізнес-технології та ін.) З нашої точки зору, більш правильно називати їх високими соціогуманітарними технологіями [6]. Основу Hi-Hume складають управлінські технології, які супроводжують Hi-Tech (як на етапі створення і функціонування Hi-Tech, так і на етапі реалізації продуктів на основі Hi-Tech). Це обумовлено тим, що впровадження нових технологій завжди вимагає свого особливого менеджменту і маркетингу. Розвиток Hi-Hume в значній мірі обумовлено розвитком Hi-Tech. В даний час технології Hi-Hume набули широкого поширення і за межами Hi-Tech-виробництв. Виникнення феномена Hi-Hume стало можливо тільки після широкого розповсюдження нових інформаційних технологій, що базуються на доступних персональних комп'ютерах і засобах комунікації. Без високих інформаційних технологій Hi-Hume неможливі. Становлення Hi-Hume по суті являє собою процес конвергенції соціальних та інформаційних технологій. Основне призначення Hi-Hume – це такий вплив на свідомість (індивідуальну або масову), який має на меті досягнення певних керуючих і маніпулюючих впливів. Технології Hi-Hume пов'язані в першу чергу з інформацією: з певною її подачею, переробкою і програмованим її засвоєнням з боку споживача. Hi-Hume виступають основою так званої індустрії свідомості – достатньо потужної галузі, спрямованої на маніпулювання свідомістю споживача інформації з політичними, економічними чи іншими цілями, яка почала складатися ще в індустріальному суспільстві, отримує широке поширення в постіндустріальному суспільстві, а найвищого розквіту досягне в майбутньому мегасоціумі. Якщо Hi-Tech міняють існуючу реальність, то Hi-Hume міняють сприйняття цієї реальності.

Відмітна особливість Hi-Hume за визначенням – значний вплив на соціокультурну сферу. Вони здатні руйнувати механізми саморегуляції соціуму і людини. Hi-Hume самі по собі ціннісно нейтральні, вони можуть набувати або позитивний, або негативний характер в залежності від цілей

того, хто їх застосовує. Hi-Hume часто орієнтовані на ірраціональні, емоційні та підсвідомі рівні поведінки людини. Внаслідок цього виявлення впливів конкретних Hi-Hume-технологій та їх оцінка найчастіше вкрай ускладнені. Професійні спільноти, що створюють і застосовують Hi-Hume, а також їхні професійні норми і цінності ще тільки формуються. Це актуалізує проблеми професійної етики і контролю з боку суспільства над спільнотами професіоналів у сфері Hi-Hume. Відмінною рисою високих соціогуманітарних технологій є висока наукоємність. Hi-Hume вимагають для свого створення комплексного, міжгалузевого та міждисциплінарного знання. У даному випадку фундаментальне і прикладне соціогуманітарного знання з'єднується з можливостями NBIC-технологій. Передбачається, що в Hi-Hume можуть бути задіяні можливості біотехнологій (наприклад, знання про генетичну схильність людини до скоєння тих чи інших вчинків і цілеспрямований вплив на певні гени) або нанотехнологій (наприклад, цілеспрямований вплив за допомогою нанороботів на певні ділянки кори головного мозку, що відповідають за певну поведінку або емоції). Зазначимо, що хоча в даний час подібні дослідження ще багато в чому знаходяться на стадії теоретичного осмислення, реалізація даних ідей на практиці вже не розцінюється як щось неможливе і розуміється як питання часу. Hi-Hume часто важко за сутністю віднести до певного виду. Вони можуть приймати характер метатехнологій, стаючи базою для ефективної реалізації соціальних технологій іншого змісту (наприклад, маркетингові технології виступають базою для технологій політичних, і навпаки). Hi-Hume і Hi-Tech взаємопов'язані між собою і взаємообумовлюють один одного.

Специфікою технологій Hi-Hume є те, що на відміну від машинних (механічних) технологій, людина не тільки відтворює технологію, включаючи і себе в цю систему, але й може відступати від початкового варіанта, змінювати її в певних рамках або повністю, і це не важається негативним, а навіть заохочується. Для Hi-Hume висока ступінь невизначеності в досягненні кінцевого результату, тому діяльність у сфері даних технологій вважається творчою. Традиційне визначення поняття «технологія» тут «не працює», а Hi-Hume є синтезом науки, мистецтва і технологічного знання [2, С.93-94]. Особливістю Hi-Hume є висока швидкість змін і ротації. Вони ефективні, поки той, на кого вони спрямовані, чи не розпізнав їх впливу, або поки їх не скопіювали конкуренти. Hi-Hume на початку XXI ст. стають тим інтелектуальним ресурсом, що дозволяє не тільки вивчати і прогнозувати різні соціальні зміни, але і дає дієві інструменти для надання ефективного керуючого впливу на соціальний простір та отримання прогнозованого соціального результату. Hi-Hume виступають також тією основою, на якій базується сучасний менеджмент і маркетинг. Ми вважаємо, що роль Hi-Hume в

суспільстві буде зростати і XXI ст. стане століттям Hi-Hume, цим самим наближаючи становлення мегасоціуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горохов В. Г. Новый тренд в философии техники / В. Г. Горохов // Вопросы философии. – 2014. - №1. – С. 178-185.

2. Жукова Е. А. Hi-Hume: динамика границ образовательных систем /Е. А. Жукова // Высшее образование в России. – 2009. – №10. – С. 92-96.

3. Ковальчук М. В. Конвергенция наук и технологий – прорыв в будущее /М. В. Ковальчук// Российские нанотехнологии. – 2011. – том 6. – № 1-2. – Режим електронного доступу: http://portalnano.ru/read/iInfrastructure/russia/nns/kiae/convergence_kovalchuk.

4. Лысак И. В. HI-HUME технологии и последствия их применения /И. В. Лысак// Современные исследования социальных проблем, 2010, №4(04). – Режим електронного доступу: http://sisp.nkras.ru/e-ru/issues/2010/04/40.pdf.

5. Неклесса А. Инновация и революция //Дружба народов. – 2003. – №. 4. – С. 129-140.

6. Резник Ю. М. Социальная инженерия как професия / Ю. М. Резник // Известия ТПУ. – 2011. – №6. – Режим електронного доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-inzheneriya-kak-professiya. (станом на 26.08.2014).

7. Снегірьов І. О. Філософське осмислення соціальних систем крізь призму теорії самоорганізації: [монографія] // І. О. Снегірьов. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2010. – 184 с.

8. Цикін В. О. Філософський дискурс феномену конвергенції супертехнологій в суспільстві ризику: Монографія. – Суми: Видавництво «МакДен», 2012 р. – 264 с.

9. Чешко В. Ф. О субстанциональности человеческого разума, психогенетике и Hi-Hume технологиях (натурфилософское эссе) /В. Ф. Чешко// Социальная экономика. 2009. №1. С. 92–106.

РЕЗЮМЕ

Я. В. Пушкар. Влияние Hi-Hume технологий на становление мегасоциума.

Данная статья посвящена проблеме содержания самого понятия «высокая социогуманитарная технология» и влияния современной науки на формирование мегасоциуму. Автор исследует роль Hi-Hume-технологий в контексте становления будущей планетарной цивилизации. В статье значительное внимание уделяется анализу изменений условий и специфике бытия общества под влиянием современных супертехнологий. Обосновывается, что Hi-Hume представляет собой сложный, многоаспектный феномен, который детерминирует становления мегасоциуму.

Ключевые слова: *наука, «высокая социогуманитарная технология», «социальная технология», Hi- Hume, мегасоциум.*

SUMMARY

Y. Pushkar. Effect of Hi-Hume technologies on the formation megasociety.

This article is devoted to the content of the concept «high social technology», and the impact of modern science on the formation megasociety.

The author examines the role of Hi-Hume-technologies in the context of future planetary civilization. The paper pays considerable attention to the analysis of changes in the conditions and the nature of being under the influence of modern society super technology. Proved that Hi-Hume is a complex, multidimensional phenomenon that determines the formation megasociety.

Key words: *science, «high social technology», «social technology», Hi-Hume, megasociety.*

УДК 130.2+140.8

Е. В. Ходус
Днепропетровский национальный
университет имени Олеся Гончара

ИДЕНТИЧНОСТЬ КАК ФОРМА ЛИЧНОСТНОЙ МАНИФЕСТАЦИИ: ОСОБЕННОСТИ ВЫБОРА В СИТУАЦИИ НЕСТАБИЛЬНОЙ ОНТОЛОГИИ

В статье фокус исследовательского интереса сосредоточен на теоретическом описании социальных изменений, затронувших пространство современного социума в аспекте идентичности и самоидентификации, то есть в аспекте конкретных социальных практик, с помощью которых человек, живущий в ситуации «нестабильных онтологий», определяет, оформляет и по необходимости предъявляет собственное «Я». В качестве одной из таких практик рассматривается стратегия культурного инсценирования с акцентом на внешнюю, презентационную сторону личностного «Я». Презентация в данном случае – это процесс создания видимой, понятно формулируемой оболочки, целостный рассказ «о себе». Не случайно актуальная практика самореализации, вернее самопрезентации современного человека, реализуется сегодня все больше в проекции «Я есть тело», «Я-имидж», «Я-образ».

Ключевые слова*: идентичность, субъектность, культурный полистилизм, культурное инсценирование, «Я как образ».*

Постановка проблемы. Интерес к феноменологии идентичности вполне контекстуален мегатренду современной социальной теории, бросившей вызов устоявшимся концептуальным понятиям и структурам социогуманитарного знания на фоне радикальных социальных изменений последних десятилетий. Проблема, по мнению Е. Петровской, заключается в том, что «наш концептуальный аппарат должен соответствовать сложности текущего момента как неконцептуализированного опыта» [9, 42]. Мы действительно живем в иллюзорном мире открытого настоящего, быстрой инфляции абсолютно всего и любых возможных исходов, что в свою очередь получает отражение в семантическом пространстве

организации социума, в социальных категориях и дефинициях. В актуальном словаре повседневной речи вполне устоялись языковые конструкции «типа того», «как-то так», «как бы». Подобные речевые практики, типичные для современного индивида, можно рассматривать в качестве особой формы восприятия социальной реальности с акцентом на ее необязательность, условность, нестабильность.

В таких обстоятельствах раскодирование генезиса реальности (как основа теоретической работы в социальных науках) предполагает предельную рефлексивность актуальной понятийной сетки, ключевые элементы которой были сформированы когда-то ранее, в иных социальных условиях и для других целей. В этой связи описание идентичности в терминах стабильности, данности, то есть в тех свойствах, которыми наделяла конструкцию идентичности метафизика модерна, сегодня представляется мало эвристичным. Экзистенциальное бытийствование современного индивида все больше разворачивается в ситуации именно «нестабильных онтологий» – в прошлом остались упорядоченность, регулярность, связность, структурированность, унифицированность и линейность, характерные модерновому состоянию европейской культуры. Оказалось, что мир (ин)вариантен и слишком очевидно не линеен, он представляет собой совокупность разных культурных форм, находящихся в состоянии постоянных изменений. Вместе с тем, жизнь в мире «разорванном», мозаичном, подвижном не менее сложна, чем в однозначно детерменированном, и столь же малопривлекательна, поскольку порождает проблему сложной интерпретации как на уровне отдельного индивида, так и общества в целом. От признания «роскоши» многообразия, различий в социуме недалеко и до растерянности индивида перед гетерогенностью, рождающей сомнение в его способности создавать целостную, а не фрагментированную «картину мира», где все оказалось лишенным осмысленного контекста существования.

Очевидно, что в такой ситуации меняется конфигурация субъективности, иной становится и природа идентичности. Субъективность современного человека стремится к индивидуализации, самоопределению, обнаружению своего места в социальном мире, и как следствие, нуждается в соответствующем идентификационном оформлении как форме личностной самоманифестации. В качестве таких форм, в большей степени отвечающих динамичному состоянию современного общества, З. Бауман предлагает метафорические образы «бродяги», «туриста», «игрока», «прогуливающегося» [1]. В отличие от идентичности модерна, по мнению З. Баумана, стержнем этих постмодернистских стратегий жизни является не создание идентичности, но избежание ее фиксации. Все четыре поведенческие типа, рассмотренные Бауманом, обладают свойством делать человеческие отношения фрагментарными и непостоянными; все они выступают против

привязанностей, далеко идущих последствий, препятствуют созданию долгосрочных взаимных обязательств. Все они «держат дистанцию» между собой и «другими», рассматривая последних скорее как дело вкуса, а не предмет ответственности. В результате индивидуальная автономия возведена ими в ранг идеологии, исключающей огромные пласты человеческих отношений из сферы нравственности. В свою очередь, необходимость соответствовать нарастающему динамизму современной жизни, изменениям организационных условий труда, непрерывно меняющимся требованиям к содержанию работы подталкивают индивида к развитию в себе качеств гибкости, непривязанности, поверхностной кооперации. Рушится ощущение сопричастности и общности, наблюдается явная патология связи с друзьями, детьми, утрачивается доверие во взаимоотношениях. Теряется цельность в линии жизни и целостность личности в целом. Э. Гидденс формулирует эту идею следующим образом: «Основной чертой общества высокой степени рефлексивности остается «открытый» характер самоидентификации, а также рефлексивная сущность тела» [4, 30]. В таком случае индивид в значительно большей степени должен сформировать самоидентификацию, исходя из тех средств, которые он имеет в распоряжении, нежели из представлений о том, что самость – это что-то предопределенное. Самость превратилась в нечто нуждающееся в создании, постоянном мониторинге, изменении.

Цель исследования. Соответственно, в настоящей статье фокус исследовательского интереса сосредоточен на теоретическом описании социальных изменений, затронувших пространство современного социума в аспекте идентичности и самоидентификации, то есть в аспекте конкретных социальных практик, с помощью которых человек, живущий в ситуации «нестабильных онтологий», определяет, оформляет и по необходимости предъявляет собственное «Я».

Изложение основных результатов. При этом мы исходим из того, что каждая культурно-историческая эпоха порождает определенный набор жизненных доминант, культурно-символических кодов, которые воспринимаются как норма, образ жизни, господствующее мировоззрение. В этом отношении современная эпоха – кризисная, что характеризуется отсутствием единой «картины мира» с иерархией общепринятых ценностей. П. Бергер и Т. Лукман формулируют проблему множественности миров, которые в условиях электронно-сетевой, мультимедийной культуры становятся при этом еще и общедоступными, как товар на рынке, следующим образом: «Растет общее сознание релятивности всех миров, включая и свой собственный, который теперь осознается скорее как один из миров, а не как Мир. Вследствие этого собственное институциональное поведение понимается как роль, от которой можно отделиться в своем сознании и которую можно

разыгрывать под манипулятивным контролем»[3, 278]. В подобной ситуации кардинальным образом меняется характер субъективности: востребованным становится социальный типаж маргинальной личности – культурного гибрида, носителя смеси культурных паттернов, которые принадлежат зачастую принципиально разным культурным мирам. Эти разные миры сознания прагматически вполне соответствуют различным ролевым практикам и имеют свое рациональное обоснование, свою идеологию, относясь, вместе с тем, к отдельному индивиду. Такая «мозаичность», «файловость» сознания, востребованная современной социальной действительностью, в результате оборачивается отсутствием целостного представления человека о самом себе. Такое одновременное сосуществование в нескольких культурных контекстах проблематизирует самосознание себя и самоидентификацию.

Вышесказанное позволяет понять помимо прочего, почему, к примеру, в последние годы современное искусство так вдохновляют истории всевозможных девиантов – маньяков-убийц и прочее. По мнению Г. Эрнера, подобные персонажи в гиперболизированной форме воплощают диссоциативное нарушение – патологию, обычно называемую синдромом множественной личности. «В диссоциативном нарушении, – пишет Эрнер, – проявляется навязчивое стремление менять идентичность, пытаться стать другим, чтобы быть собой. Тот, в чьем теле живет несколько душ, принадлежит к новому племени проклятых на земле. Исчерпав логику эпохи, они почувствовали себя никем и неоткуда, ощутили головокружение, видя собственную пустоту, ибо таков выкуп за то, чтобы некоторым образом осуществлять право собственности на себя самого» [11, 244-245].

Все это ведет, с одной стороны, к триумфу субъективизма и к «уничтожению» субъекта, с другой стороны. Парадокс сложившейся ситуации проявляет себя в нарушении так называемого «интерсубъективного соглашения», основанного на феноменологическом утверждении о том, что социальный мир – это не просто пространство социетальных форм, но реальность персонализированная, объективизированная, имеющая в своем основании индивидуальный субъективный опыт. Такая двойственность субъективного и интерсубъективного не позволяет субъекту быть редуцированным ни к собственному индивидуализму, ни к полному слиянию с «другим». Иными словами, эра автономии субъекта делает проблемными для него как самоопределение, так и путь к «другому». Современная личность не утверждает себя как индивидуальность или как часть какого-то коллективного целого, а в своей повседневной активности создает, выявляет и подтверждает свое отличие от других, приводящее скорее к появлению иллюзии индивидуальности, чем к подлинному существованию ее. В такой ситуации вопрос субъектности современного человека – это

вопрос предельной индивидуализированности (на фоне крайне затруднительной возможности индивидуалистичности) его существования. По словам Г. Эрнера, «растет часть населения планеты, живущая под властью единой моды. Одни за другим исчезают признаки социальных отличий в одежде… Когда листаешь глянцевые журналы, порой возникает странное впечатление, будто какой-то расторопный торговец продал нескольким клиентам одни и те же носы и губы» [11, 240].

Стоит подчеркнуть, что все изложенные выше суждения о современной социокультурной ситуации актуальны не только для западного общества (о чем свидетельствует своеобразный «дискурсивный бум», в котором заново оценивается и реинтерпретируется проблема осознания индивидом самого себя; в создании дискурса участвуют Э. Гидденс, У. Бек, З. Бауман, Ю. Кристева, Ж. Липовецки и др.), но и для постсоветской социальной действительности, демонстрирующей набор «проблематичных конфигураций» – социальных ситуаций, представляющих собой определенную проблему, поскольку нам трудно их понять и принять в силу новизны и нетипичности.

Речь идет о распаде привычного (читай советского) образа мира, следствием чего являются институциональные трансформации, мозаичность социальной структуры, утрата идентификаций на индивидуальном и групповом уровнях, возникает многозначность ситуаций, ищутся новые культурные модели, призванные восстановить мир как понятное и упорядоченное целое. Этот поиск влечет за собой плюрализацию и релятивизацию практикуемых отдельной личностью жизненных стилей и форм, что в результате ведет к хаотично складывающейся системе самоидентификации в Украине.

Более того, не связанные больше заданными культурой идентичностями, современные индивиды столкнулись с обременительной свободой конструирования своих идентичностей. Соответственно для данного исследования важным является анализ процесса свободной (в значении лишенной жестких рамок для самопознания) самоидентификации индивидов с учетом современных мегатенденций, одной из которых является глобализация, имеющая помимо экономических и политических измерений еще одно, не менее важное – социокультурное.

На глобализирующемся мировом рынке не только обмениваются товары и услуги, движется капитал, но и параллельно интернационализации и интеграции экономики циркулируют культурно-символические коды (ценности, стандарты, стилевые формы), то есть маркеры культурной идентичности, все более транснациональной по своему содержательному наполнению. Один из основоположников теории глобализации в социологии Р. Робертсон определил глобализацию как «серию эмпирически фиксируемых изменений, разнородных, но объединяемых логикой превращения мира в единое целое» [10, 8].

При этом во всех процессах он выделяет два аспекта: глобальная институционализация жизненного мира и локализация глобальности.

Очевидно, что глобализация не ведет к формированию универсальной культуры сознания, хотя и продуцирует мировые образцы потребления и отношений, и как следствие – глобальную институционализацию жизненного мира как организацию повседневных локальных взаимодействий и социализации индивидуального поведения непосредственным (минующим национально-государственный уровень) воздействием макроструктур мирового порядка. Макроструктурирование мирового порядка происходит, по мысли Робертсона, под воздействием трех факторов: экспансия капитализма, западный империализм, развитие глобальной системы mass-media (деньги, музыка, кинематограф, телевидение, моральные требования).

В результате для жизненного мира индивидов действие этих факторов оборачивается экспансией «общечеловеческих ценностей», распространением стандартных эстетических и поведенческих образцов глобальными сетями СМИ. Хотя то, что называется сегодня глобальной культурой, подразумевает всемирное расширение особенных конфигураций локальных элементов западной поп-культуры (причем имеются в виду такие черты поп-культуры, как секулярность, гедонизм, потребительство, сенсационность и пр.). В этом аспекте культура рассматривается как типичный продукт западной модерности, вносящей коррективы в конфигурацию как национальной, так и личной идентичности. Глобальные культурно-символические коды, агрессивно привнесенные извне, резко ограничивают свободный выбор личности. Эту точку зрения поддерживает и Ф. Бегбедер, считающий, что всеобщая глобализация приводит к резкому сокращению личной свободы под влиянием «тирании выбора» [2]. С одной стороны, современный субъект воспринимается как создающий себя самостоятельно, а не под властью традиционных авторитарных ценностей, однако, с другой стороны, постмодернистская метафора «смерти субъекта» поставила под сомнение само существование такого свободного индивида, подчеркнув его тотальную зависимость от культуры рыночного общества. Действительно, субъектность индивида как «манипулируемого узла желаний» во многом определяется сегодня институтом рыночных отношений, идеологией консюмеризма и товарного фетишизма, ограничивающих наши способности сознательного выбора и действия. Так, например, современная реклама, маркетинг стремятся искусственно вызвать и преувеличить желания человека, пренебрегая его разумом и свободной волей. Определяющей чертой этой новой стадии овеществления является, полное овеществление нашего опыта, нашей самости. С. Жижек замечает, что «на рынке мы все реже покупаем продукты и материальные предметы… и все чаще жизненные

переживания – переживания секса, пищи, коммуникации, культурного потребления, причастности к образу жизни» [6, 159].

Таким образом, ничем не ограничиваемая общность глобальной аргументации через соответствующий медиа прессинг вырабатывает масштаб для субъективного рефлексивного пространства, оформляющего необходимую культуру понимания действительности. При этом, логика культурной глобализации по необходимости формирует своеобразную контингентную идентичность – набор представлений, суждений, убеждений, которые индивидуальный социальный актор конструирует и предъявляет, решая задачу определения самого себя, вернее поиска новых версий самого себя, при том, что этот набор ситуативен, переопределяем, обусловлен быстроменяющимися специфическими условиями и контекстами. Соответственно этому современный человек все больше перестает воспринимать себя как целостную личность, скорее как набор личностей, «соответствующих» различным социальным ситуациям.

Таким образом, представляется очевидным, что феном социальной идентичности в условиях новой культурной ситуации значительно сложнее, чем просто принадлежность к определенным социальным группам. В данном случае проблема состоит: а) в том, какую идентичность выбрать из репрезентирующегося множества (в ситуации, если предыдущая идентичность потеряла свою актуальность или привлекательность), б) как приобрести избранную идентичность, то есть идентичность в порядке ее индивидуальной рецепции (имею ли я, как субъект этой рецепции, отношение к этой самой идентичности?).

В этой связи несомненный научный интерес вызывает сам процесс освоения новых поведенческих технологий (самоидентификационных практик), опирающихся на разные формы присвоения инструментария и смыслов актуальной культуры – открытой, приемлющей импровизацию и структурированной логикой социальной индетерминированности и свободного индивидуального поведения. Пытаясь установить новые связи, обрести понимание своего места в мире, индивид все большее внимание уделяет *внешней, презентационной стороне* своей личности. Идентифицируя себя с группой, культурной формой, институтами, структурами общества, человек пытается найти свое «Я» (действительное или возможное, желаемое). Презентуя себя, он предъявляет свое сконструированное «Я» окружающим. Презентация в данном случае – это процесс создания видимой, понятно формулируемой оболочки, целостный рассказ «о себе». Не случайно актуальная практика самореализации, вернее самопрезентации современного человека, реализуется сегодня все больше в проекции «Я есть тело». В современных условиях «субъект как тело» становится своеобразной формой личностного высказывания, когда тело, репрезентованное в имидже, «Я-образе», маске служит для того, чтобы полнее проявить и утвердить индивидуальность. Ведь жизнь

в атмосфере большого города с его гипертрофированной формой объективной культуры все больше подчинена официальным установкам, которые размывают эту самую индивидуальность. Другим существенным фактором, меняющим жизненный мир субъекта в указанной проекции, оказались деятельность СМИ и распространение новых электронных технологий. Небывалое информационно-визуальное давление на весь ментальный комплекс человека изменило его восприимчивость, он оказался втянутым в игровое поле конструирования впечатлений. Чтобы сохранить индивидуальность в таких условиях, человек обречен аффицировать крайнее ее выражение и преувеличивать оригинальность. В таком контексте тело начинает играть все большую роль в различных проявлениях общественной жизни. Тело становится предметом любви и капиталом, который необходимо преумножать. Так, профессиональная карьера, помимо наличия диплома и опыта, подразумевает способность человека представить себя, выглядеть соответствующим образом, создать о себе необходимое впечатление. Такое повсеместное «сползание иметь в казаться», по мнению Ги Дебора, отражает ценностную картину социальной жизни, которую он описывает с помощью метафоры «представления, спектакля, где господствует культ видимости» [5]. В итоге «эра формы» (так определяет актуальное культурное состояние Ж. Бодрийар) конституирует культуру нарциссизма и как следствие эстетизацию «Я». Эстетизированное «Я» работает не над собой, а с собой; предпочитает не деятельность, а делание себя, не отношения, а презентации, не взаимопонимание, а управление впечатлениями [8, 21].

Выводы. Учитывая охарактеризованные выше тенденции, можно предположить, что одной из значимых идентификационно-презентационных форм, наиболее созвучной актуальному социокультурному контексту, является «культурная инсценировка». Понятие «культурное инсценирование» стало популярным в социологии благодаря работам Л. Ионина. Согласно его концепции, инсценировки в культуре представляют собой механизм социальных изменений, где возникновение культурной формы начинается с обретения внешних признаков, с предметной или поведенческой презентации, вместо формирования социального интереса [7]. В условиях стабильного общества у членов основных социальных групп в массе своей вырабатывается более-менее осознанное понимание своего группового интереса, соответственно, закрепляется идентификация со своей группой. В нестабильном же, а тем более, кризисном обществе такая идентичность, напротив, утеряна или ослаблена. Как следствие, разворачивается промежуточная программа действия, в задачи которой входит поиск новой идентичности. Для ее последовательного построения (от выработки интереса до формирования доктрины) у современного человека нет ни времени, ни возможности, учитывая «текучий» характер современности, для которой норма – подвижность. Вот почему поиск строится обратным

образом, а именно: от принятия внешних атрибутов принадлежности к определенным общественным группам (от «предметной и поведенческой презентации») – к постепенной реконструкции своего глубинного интереса [7]. Процесс этот по своей сути игровой, то есть допускаются неоднократные, быстрые смены внешнего облика, стереотипов общения, планов на будущее.

В результате, такая идентичность лишается своего существенного атрибута, отмеченному еще Эриксоном, – постоянства с момента ее построения в молодости. Подобная идентичность есть эдакое гибридное сосуществование иного (в значении инокультурного), не бесконфликтное, разумеется, для самости и своего (культурно локального). Строго говоря, она – результат процедуры более или менее произвольного коллажирования – монтажа образов, стереотипов, формул, пришедших из различных письменных, устных, визуальных источников информации. Однако, в любом случае эта идентичность – результат дискурсивно-диалогической компетенции, позволяющей рационализацию разнообразных, в том числе и «транскультурных» жизненных форм.

Возможно, такой рефлексивный мониторинг социальной жизни, состоящий в том, что социальные практики постоянно анализируются и изменяются, исходя из новой информации о них, – показатель здоровой критичной личности, а коль скоро отдельная личность или целая культура озабочена проблемой самоидентификации, мы можем говорить о ее здоровье и достаточно оптимистичных перспективах (как это не парадоксально звучит в контексте украинской социальной ситуации). Таким образом, предложенное нами понятие контингентной идентичности, приобретаемой путем инсценирования, позволяет более полно анализировать динамику современных изменений сквозь призму социального «Я».

ЛИТЕРАТУРА

1. Bauman Z. From pilgrim to tourist – or a short history of identity / Z. Bauman // Questions of cultural identity. – L., 2001. – P. 18-36.

2. Бегбедер Ф. 99 франков / Ф. Бегбедер. – М.: Иностранка, 2002. – 120 с.

3. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.

4. Гидденс Э. Трансформация интимности. Сексуальность, любовь и эротизи в современных обществах / Э. Гидденс. – СПб.: Питер, 2004. – 280 с.

5. Дебор Г. Общество спектакля / Г. Дебор – М.: Логос, 2000. – 457 с.

6. Жижек С. Культурный капитализм / С. Жижек // 13 опытов о Ленине. – М.: Ad Marginem, 2001.– С. 155– 169.

7. Ионин Л. Социология культуры: путь в новое тысячелетие / Л. Ионин. - М.: «Логос», 2000. – 432 с.

8. Мальковская И. А. Метаморфозы субъектности в современном мире / И. А. Мальковская // Социол. исслед. – 2008. – №5. – С.16– 25.

9. Петровская Е. Безымянные сообщества / Е. Петровская. – М.: ООО «Фаланстер», 2012. – 384 с.

10. Робертсон Р., Хондкер Х. Дискурсы глобализации: Предварительные размышления / Р. Робертсон, Х. Хондкер // Социальные и гуманитарные науки. Отеч. и зарубеж. литература, Сер.11, Социология: РЖ /РАН. – М., 2000. – № 1. – С.5– 10.

11. Эрнер Г. Жертвы моды? Как создают моду, почему ей следуют / Г. Эрнер. – СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2010. – 272 с.

РЕЗЮМЕ

О. В. Ходус. Идентичність як форма особистісної маніфестації: особливості вибору в ситуації нестабільної онтології.

У статті фокус дослідницького інтересу зосереджений на теоретичному аналізі соціальних змін, що торкнулися простору сучасного соціуму в аспекті ідентичності та самоідентифікації, тобто в аспекті конкретних соціальних практик, за допомогою яких індивід в ситуації «нестабільних онтологий» визначає, оформляє і презентує власне «Я». В якості однієї з таких практик розглядається стратегія культурного інсценування з акцентом на зовнішню, презентаційну сторону особистісного «Я». Презентація в даному випадку - це процес створення видимої, зрозуміло сформульованої оболонки, цілісна розповідь «про себе». Не випадково актуальна практика самореалізації/самопрезентації сучасної людини реалізується сьогодні все більше в проекції «Я є тіло», «Я-імідж», «Я-образ».

***Ключові слова**: ідентичність, суб'єктність, культурний полістілізім, культурне інсценування, «Я як образ».*

SUMMARY

E. Khodus. Identity as a form of personal manifestation: featurs of the choice in the situation of unstable ontology.

In the article the focus of research interest focuses on the theoretical description of the social changes which affect on the space of modern society in the aspect of identity and self-identification, in other words, in the aspect of specific social practices through which people living in a situation of «unstable ontology» defines, designs and necessarily imposes its own «Me». As one of these practices is considered the strategy of cultural dramatization with emphasis on external, presentation side of the personal «Me». The presentation in this case is the process of creating a visible, clearly identify the shell, the whole story «about yourself». Not by chance the actual practice of self-realization, or rather the representation of modern people, is being implemented more and more in the projection of «I am the body», «I am image», «self-image».

***Key words:** identity, subjectivity, cultural polystylism, cultural dramatization, «I am image».*

УДК 122/129

В. В. Сурков
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ГЮБРІС ЯК ФАКТОР ВІДЧУЖЕННЯ ЛЮДИНИ ВІД ПРИРОДИ

У статті розглянуті сучасні контексти використання поняття «гюбріс», пов'язані з екологічною проблематикою, а також взаємовпливом людини і природи у більш широкому сенсі. Людина у своїй свідомості схильна відділяти себе від природи, протиставляти себе їй. Це протиставлення усе частіше набуває форм конфлікту. Людина розраховує на його майбутнє вирішення за допомогою подальшого розвитку технологій, покладаючись на можливості свого розуму. У той же час, така позиція викликає активну критику, адже сприймається як гюбріс, що веде лише до загострення взаємин людини із природою.

***Ключові слова**: гюбріс, біорізноманіття, геоінженерія, екофемінізм, техноцентризм, трансгуманізм.*

Аналіз сучасних англомовних текстів, присвячених, зокрема, негативному впливу людини на природу, дозволяє помітити, що у них активно використовується термін «гюбріс» (hubris). Це слово має давньогрецьке походження й може розумітися як «крайня гордість або впевненість у собі». Крім того, гюбріс «часто вказує на втрату контакту з реальністю і завищену оцінку власної компетенції, досягнень чи можливостей, особливо, коли людина, що демонструє його, займає владне становище» [15]. У вітчизняних публікаціях це слово до останнього часу вживалося переважно у історико-культурологічному контексті. Однак сьогодні смислове коло використання цього терміну «гюбріс» поступово розширюється. На нашу думку, це у першу чергу пов'язано із тим, що зарубіжні тексти перекладаються та видаються українською та російською мовами. Приміром може слугувати книга Д. Оуена, яка у видавництві «Амфора» (м. Санкт-Петербург) вийшла під назвою «История болезни. Недуги мировых лидеров последнего столетия» [2]. Враховуючи таку тенденцію, подальша актуалізація поняття «гюбріс» у вітчизняній філософії є, на нашу думку, перспективним напрямом досліджень. У попередніх публікаціях ми вже аналізували контексти використання поняття «гюбріс» для характеристики психолого-світоглядних аномалій можновладців [3] та злочинців [4]. У даній публікації ми розглянемо прояви гюбрісу у контексті проблематики взаємин людина-природа.

Поняття «гюбріс» у контексті взаємин «людина-природа» можна зустріти у працях таких філософів, як Ж. Ладрієр [1], К. Швабе [5], які ставлять під сумнів моральне право людини втручатися у природні

процеси, у тому числі – свою власну природу (трансгуманізм). Серед сучасних авторів, які визначають гюбріс як негативний фактор екологічної поведінки людини, можна виділити також М. Сведіш. Вона є автором книги «Життя поза «Кінцем світу»: релігія надії» та численних статей, у яких звинувачує людину у гюбрісі й на конкретних прикладах ілюструє, яким чином він провокує виникнення екологічних катаклізмів. У статті «Людський гюбріс сіє хаос у наших тілах та душах» [12] М. Сведіш наводить їх перелік. До нього включені велетенська діра, що утворилася у штаті Нью-Мексико 30 років тому як наслідок обвалу земної поверхні над соляними шахтами; надзвичайно ранній сніг у результаті створення китайським урядом штучних хмар; хімічні відходи з вугільних електростанцій, що загрожують прісноводним рибам; поява супербактерій, які не піддаються знищенню медикаментами, унаслідок використання антибіотиків у примисловому тваринництві. У свою чергу, К. Стівенс акцентує увагу на проблемі зменшення біорізноманіття, також вважаючи втручання людини у природні процеси гюбрістичним [11]. А. Джеймісон розглядає проблему невизначеності наслідків застосування нанотехнологій для людини й природи у цілому, а тому вважає оптимістичні обіцянки нанотехнологів та їх спонсорів проявом гюбрісу [9]. Дж. Швейцер [10] звинувачує людину у гюбрісі, стверджуючи, що вона помилково поставила себе вище інших біологічних видів на підставі таких критеріїв, як використання знарядь праці і виникнення культури. Однак існують дані наукових досліджень, які демонструють випадки використання знарядь праці та елементи культури у тварин.

Узагальнюючи ідеї зазначених публікацій, можно сказати наступне. По-перше, дослідників гостро турбує питання, чи має людина право на власний розсуд визначати долю планети Земля з її живою й неживою природою, а якщо має, то у якій мірі. По-друге, термін «гюбріс», яким вони позначають порушення людиною цієї міри, використовується невипадково. Автори апелюють до уявлень давніх греків про те, що гюбріс завжди передбачає немезис – неминучу справедливу відплату за нього. Таким чином, використання терміну «гюбріс» дає можливість створювати специфічні смисли, вказуючи на те, що хибне уявлення людини про межі своєї компетентності (зокрема, у стосунках із природою) імманентно містить у собі зародки катастрофи.

Ця стаття ставить за мету на основі аналізу текстових джерел наукового та публіцистичного характеру концептуювати гюбріс як тип світовідношення людини, що провокує збільшення негативного впливу людини на природу, та визначити його світоглядні джерела.

Думка про те, що людина – це єдина істота, яка здатна не тільки підлаштовуватись під умови існування, але й підлаштовувати їх під себе, є загальновідомою. З нею важко сперечатися – дійсно, наша культура виникла як результат впливу людини на природу і на саму себе, у ній

увічнені героїчні зусилля духу багатьох поколінь. Саме ця здатність до творчих перетворень забезпечила людині виживання у найнесприятливіших природних умовах і поставила вид homo sapiens практично поза конкуренцією серед інших живих істот. Тому ідея про те, що людина не просто відділилася від природи, а протистоїть їй і є чимось вищим порівняно з нею, має закономірне історичне підґрунтя. Із цим пафосом підкорення природи людина пройшла крізь тисячоліття – аж поки не виявилося, що природа має свої межі, і ці межі вже порушені. Виявилося, що ми створили і продовжуємо створювати серйозні проблеми для навколишнього середовища, а через нього – для самих себе. Однак, попри це відкриття, людина не поспішає відмовитися від дій, які можуть виявитися фатальними для життя на планеті Земля. Чи не треба переосмислити свою роль стосовно природи, стати «скромнішими»? Заклики до цього лунають вже не перше десятиліття, однак значних позитивних зрушень досі не відбувається. Людина демонструє справжній гюбріс, продовжуючи екплуатувати природу, ігноруючи її закони.

Яскравий приклад гюбрістичного ставлення людини до природи наведений у статті М. Сведіш «Людський гюбріс – довга сумна історія річки Міссісіпі» [13]. Авторка наводить низку фактів, коли Міссісіпі сильно розливалася і завдавала мешканцям ближніх територій значних збитків. Але це не стало для людей перешкодою для подальшого забудовування річкової пойми – адже у ній розташовані привабливі для фермерів чорноземи. Замість того, щоб відступити, людина продовжує змагатися із стихією шляхом будування дамб, гребель та інших споруджень, за допомогою яких прагне підкорити Міссісіпі. Однак їхня дієвість у боротьбі з водною стихією викликає сумнів. Іншим прикладом людського гюбрісу може слугувати ігнорування загрози аварій на нафтових платформах, подібних до тієї, що відбулася на Deepwater Horizon у Мексиканській затоці: «з моменту краху установки Deepwater Horizon 21 квітня, і всупереч передбачуваному мораторію Обами на бурові проекти, Міністерство внутрішніх справ надало 17 нових дозволів буріння і 19 екологічних винятків для глибоких буровиків у затоці» [14]. Коментуючи такі дії урядових структур, М. Сведіш пише: «Але у цьому й річ: коли ви живете зовні природи (ніби це колись було можливо), коли ви вважаєте, що ваш особливий вид є настільки потужним, і домінуючим, і вищим, що ви можете порвати з законами природи і жити, не зважаючи на них, ви приречені на такого роду лиха» [13].

Отже, людина продовжує ставитися до природи як до скарбниці, використовувати яку для своїх потреб вона має повне моральне право – для цього треба лише подолати її спротив. Якби на місці природи у таких взаєминах виступала інша людина, це розцінювалося б як грабіж, але проблема у тому, що природа досі сприймається багатьма як щось нижче за людину. Н. Ендрюс відмічає, що на філософському рівні ідея

протиставлення людини природі закладена ще у пізнього Маркса, а з розвитком споживчої культури пізнього капіталізму відчуття людиною своєї переваги, її «нарциссизм» (епітети, які можна застосувати як до индивідів, так і до спільнот та організацій) зростають [6]. Людина у такому світогляді розуміється як суб'єкт морального порядку (має безвідносну цінність і не може розглядатися як засіб), а природа виступає у ньому лише як об'єкт, що належить до сфери доцільного (розглядається лише як засіб). Більш детально сучасне ставлення людини до природи характеризує В. Пламвуд, виділяючи у ньому такі негативні риси, як, зокрема, збільшення і максимізацію кількості й підвищення важливості їх відмінностей та ліквідацію, заперечення, мінімізацію спільних якостей (або ставлення до них як до несуттєвих); прийняття природи як належного і заперечення важливості її внеску у розвиток людської цивілізації; об'єктивацію природи, коли люди сприймаються як єдині об'єкти морального розгляду, а «решта» визначається як крізь призму доцільності; ігнорування або заперечення різноманітності у природі (це наочно відображене у мові – термін «природа» є колективним іменником, який приховує відмінності між видами, місцями проживання і процесами) [6].

Таке світовідношення, зрозуміле на перший погляд, при більш глибокому осмисленні виявляється парадоксальним, оскільки людина у своєму біологічному вимірі сама є частиною природи. Яким чином стало можливим протиставлення людини й природи? Напевно, відповідь треба шукати у раціоналістичній філософії з її пафосом людського розуму. Коріння дуалістичного сприйняття людиною самої себе як одночасно природної і неприродної істоти можна помітити ще у вченні Р. Декарта, а саме у тезі про відокремлення раціонального розуму від фізичного тіла і емоцій – «природної» частини особистості. На підставі того, що людина визнає себе єдиним носієм розуму, вона вірить у те, що існує окремо від природи і є істотою вищою за природу. При цьому людина настільки пишається своїм розумом, що часто здатна перевищувати його реальні можливості. Яскраві приклади цього наводить Дж. Хіт у своїй статті «Гюбріс сучасного раціоналізму» [7]. Він описує ситуації, у яких раціоналістичне світовідношення до вирішення проблем виявляється хибним та призводить до невдач, а впевненість людини у своїй правоті виявляється нічим іншим, як гюбрісом. Один з прикладів – вимога тренера бейсбольної команди до гравців бігти до м'яча швидше з метою збільшити шанси спіймати його. Але на практиці така тактика виявляється неефективною – попри очікування тренера, кількість пропущених м'ячів збільшується. Це пояснюється тим, що насправді заздалегідь неможливо визначити, з якою швидкістю треба рухатися гравцеві – той уповільнюється або прискорюється інтуїтивно, дивлячись на м'яч і підсвідомо враховуючи швидкість і траєкторію його руху. У другому прикладі автор розповідає про спроби британських агрономів подолати ерозію ґрунту долини озера Малаві у Східній Африці шляхом його обгортання, як це практикується у Британії.

Але відмінності у складі ґрунту стали причиною того, що обгортання тільки посилило його ерозію. В обох випадках люди прийняли помилкові рішення тому, що мали невиправдану, гюбрістичну віру у безмежну силу свого розуму. У першому випадку розум переоцінювався по відношенню до нераціональної когнітивної системи, а у другому – по відношенню до еволюційного процесу у суспільстві, у результаті якого склалися традиції землеробства. Але у людини завжди є спокуса «розглядати ці практики як ірраціональні, невиправдані, «просто традиційні», ігноруючи навіть їх ефективність, що виявляється практикою. Людина далеко не завжди може врахувати усі фактори, що впливають на результати її діяльності, а без цього їх раціональне пргнозування може виявлятися хибним. Якщо подивится із цих позицій на геоінженерію та інші напрями антропогенного впливу на навколишнє середовище, то можна стверджувати, що багато проектів, які сьогодні мають негативні наслідки, є результатом гюбрістичного ставлення людини до природи.

Скепсис по відношенню до можливостей людського розуму у вирішенні нагальних проблем людства дає підстави для критичного сприйняття техноцентризму, який сьогодні міцно вбудований у парадигму суспільного розвитку провідних країн світу. У рамках цієї ідеології подальший розвиток технологій багатьма науковцями та представниками істеблішменту розуміється як панацея від багатьох нині існуючих та майбутніх проблем людства. Їхню позицію можна описати таким чином: «матеріальний прогрес створює проблеми, які можуть – або здається, що можуть – бути вирішеними тільки шляхом подальшого прогресу». При цьому деякі дослідники вбачають у технократизмі релігійне коріння – так, Д. Нобл називає розвиток технонауки на заході проектом про трансцендентність, коли людина бажає відтворити свою первісну вдосконалість [цит. за 6]. Техноцентристи сьогодні мають чимало опонентів, які скептично відмічають, що віра у те, що люди можуть керувати природою і вирішувати проблеми ресурсів через технонауку, є небезпечним проявом гюбрісу, що вже призвів до екологічної кризи через надмірну експлуатацію природних ресурсів.

Значної критики у суспільствах викликають такі перспективні напрями розвитку технологій, як геоінженерія, біоінженерія та нанотехнології. Наведемо деякі аргументи, що мають місце у такій критиці. Наприклад, відома індійська філософ, активістка-еколог і екофеміністка В. Шіва вважає, що «ідея інженерії – це ідея панування», що геоінженерія – це гюбріс, який може бути виражений у наступному твердженні: «ми живемо у добу Антропоцену, і тепер люди формують наше майбутнє, вони контролюють не тільки загальні функції нашої планети, але й наші відносини з іншими планетами» [8]. Але втручання у природні процеси, що виправдовується таким підходом, вже сьогодні має негативні наслідки у вигляді парникового ефекту та змін клімату.

Гюбрістичними, на думку деяких дослідників, є також спроби раціонального планування біорізноманіття на планеті, що є проявами

утилітарного погляду на природу. Про це пише К. Стівенс: «Можливо, це великий гюбріс недавньої людської історії – припущення антропоцентричної точки зору на глобальну екосистему: розглядати нашу планету тільки через її користь або її загрози, та розуміння себе як чогось зовнішнього до цілісності екосистеми. І наша найбільша зарозумілість полягає у припущенні, що ми розуміємо наслідки нашого знищення біорізноманіття для благополуччя майбутніх поколінь» [11].

Нарешті стверджується, що нанотехнології є по своїй сутності не «чистою» наукою, а пошуком нових перспективних продуктів для світових ринків – вони фінансуються комерційними структурами й виконують їх замовлення. При цьому інтереси широкого загалу відходять на другий план: «у нашому супільстві дуже мало місця для публічного обговорення того, як ми можемо використовувати ці та інші просунуті технології чесно та належним чином; замість цього давній злочин гюбрісу переживає нове життя, по мірі того як нанотехнологи та їх спонсори обіцяють більше, ніж вони мали б це робити, та здійснюють свою інноваційну активність, навмисно нехтуючи соціальними, культурними та екологічними наслідками того, що вони роблять» [9].

Аналогічним чином значної критики зазнає і комплекс поглядів, який отримав назву трансгуманізму. Оскільки трансгуманізм передбачає штучну зміну сутнісних компонентів людської природи, виникає питання: чи має людина право втручатися у задум Бога (природи)? А також: чи має вона достатню компетенцію для того, щоб визначити, які власні психічні та біологічні складові і у якій мірі підлягають корегуванню? Адже тих даних, які виробляються у науках про людину, може виявитися недостатньо. Опоненти трансгуманістів звинувачують їх у гюбрісі, який полягає у привласненні ними права визначати, які зміни є бажаними для сучасників та майбутніх поколінь.

Отже, раціоналізм, з яким людина підходить до розуміння своїх стосунків із природою, має слабкі місця, на які вказують дослідники. При цьому, саму наявність розуму у людини як фактор її винятковості порівняно з іншими живими істотами деякі автори також ставлять під сумнів, називаючи впевненість у цьому нічим іншим, як гюбрісом. Про це пише А. Швейцер у статті «Використання знарядь праці, культура та людський гюбріс». Він констатує, що людина поставила себе вище інших біологічних видів на підставі таких критеріїв, як використання знарядь праці і виникнення культури. Але дані наукових досліджень демонструють випадки використання знарядь праці та елементи культури у тварин (зокрема, деяких видів мавп). Таким чином, говорить автор, критерії винятковості людини як біологічного виду є надуманими. «Люди схильні вважати, що наш вид перевершує і стоїть окремо від тваринного світу, що ми кінцева точка еволюції життя на Землі. Це поняття є не тільки хибним, але й надзвичайно небезпечним. Саме це є гюбрісом і зарозумілістю, які викликають випадки нашої найбільш нестійкої поведінки», – пише Дж. Швейцер [10].

Проаналізовані вище ідеї свідчать про те, що на сьогоднішньому етапі у світі формується позиція щодо вирішення конфлікту людини з природою, альтернативна до технократичної. Ця позиція робить акцент на необхідності перетворень у культурно-філософській сфері, а саме – переусвідомленні людиною свого місця у природі, розуміння взаємозалежності з нею, визнання її як цінності, що не вимірюється лише корисністю для людини і вимагає морального ставлення до себе. Закономірною у цьому контексті є поява організацій, які досліджують гюбріс у різних сферах людської діяльності, намагючись знайти способи його обмеження. Прикладом такої організації є Daedalus Trust. Іншим напрямком міжнародної активності у даному контексті є рух за глобальну справедливість. Він об'єднує різні ідейні течії, які націлені на усунення суспільного дисбалансу, який спостерігається у багатьох сферах життя. Серед іншого, недбале ставлення людини до природи розуміється як злочин не лише проти природи, але й проти інших людей, які зацікавлені у її збереженні – той, хто завдає шкоди природі, по суті, краде її у своїх сучасників та наступних поколінь. Вочевидь, гюбріс осіб, що страждають на нього, повинен бути обмежений різними способами – виховним, медико-психологічним, через суспільний тиск.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ладриер Ж. Как научная деятельность включается в христианскую жизнь [электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: http://azbyka.ru/vera_i_neverie/nauka_i_religiya/Ladrier_Nauka-jizn_3g-all.shtml.

2. Оуэн Д. История болезни. Недуги мировых лидеров последнего столетия / Девид Оуен. – СПб.: «Амфора», 2011. – 640 с.

3. Сурков В. Гюбріс і влада: порочне коло // Філософія науки: традиції та інновації. – 2014. – №1 (9). – С. 187-193.

4. Сурков В. Гюбріс як фактор формування злочинної особистості / Сурков В. В. // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2014. – №5 (109). – С. 28-32.

5. Швабе К. «Запрограммированный» человек – генная инженерия и будущее общества [электронный ресурс] – Режим доступа. – URL: http://www.goethe.de/ins/ru/lp/kul/dur/den/fem/ru9726370.htm

6. Andrews N. Hubris, ecological crisis and psychological threat [електронний ресурс] – Режим доступу. – URL: http://cultureprobe.wordpress.com/2014/01/29/hubris-ecological-crisis-and-psychological-threat/

7. Heath J. The hubris of modern rationalism [електронний ресурс] – Режим доступу. – URL: http://fullcomment.nationalpost.com/2014/04/15/joseph-heath-the-hubris-of-modern-rationalism/

8. Heibel M. Destroying Planet Earth: Geoengineering is the Ultimate Hubris, without Democratic Control. Interview with Vandana Shiva [електронний ресурс] – Режим доступу. – URL: http://www.globalresearch.ca/destroying-planet-earth-geoengineering-is-the-ultimate-hubris-without-democratic-control/5370179

9. Jamison A. Can Nanotechnology Be Just? On Nanotechnology and the Emerging Movement for Global Justice [електронний ресурс] – Режим доступу. – URL: http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11569-009-0064-0#page-1

10. Schweitzer J. Tool Use, Culture and Human Hubris [електронний ресурс] – Режим доступу. – URL: http://www.huffingtonpost.com/jeff-schweitzer/tool-use-culture-and-huma_b_2617830.html

11. Stephens C. Biodiversity and global health–hubris, humility and the unknown [електронний ресурс] – Режим доступу. – URL: http://iopscience.iop.org/1748-9326/7/1/011008/

12. Swedish M. Human hubris is wreaking havoc on our bodies and souls [електронний ресурс] – Режим доступу – URL: http://www.ecologicalhope.org/featured/human-hubris-is-wreaking-havoc-on-our-bodies-and-souls/

13. Swedish M. Human hubris – the long sad tale of the Mississippi River [електронний ресурс] – Режим доступу. – URL: http://www.ecologicalhope.org/featured/human-hubris-the-long-sad-tale-of-the-mississippi-river/

14. Swedish M. There's no fixing this – the Gulf and its lessons [електронний ресурс] – Режим доступу. – URL: http://www.ecologicalhope.org/featured/theres-no-fixing-this-the-gulf-and-its-lessons/

15. Wikipedia. The Free Encyclopedia [електронний ресурс] – Режим доступу. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Hubris.

РЕЗЮМЕ

В. В. Сурков. Гюбрис как фактор отчуждения человека от природы.

В статье рассмотрены современные контексты использования понятия «гюбрис», связанные с экологической проблематикой, а также взаимовлиянием человека и природы в более широком смысле. Человек в своем сознании склонен отделять себя от природы, противопоставлять себя ей, что приводит к конфликту с ней. Полагаясь на возможности своего ума, человек рассчитывает на будущее разрешение этого конфликта посредством дальнейшего развития технологий. В то же время, такая позиция вызывает активную критику и воспринимается как гюбрис, который диктует человеку неверные решения и лишь ведет к обострению взаимоотношений с природой.

Ключевые слова: *гюбрис, биоразнообразие, геоинженерия, екофеминизм, техноцентризм, трансгуманизм.*

SUMMARY

V. Surkov. Hubris as a factor of alienation human from nature

The article describes the modern use of the term «hubris» related to environmental issues, as well as mutual influence of man and nature in a broader sense. Man in his mind tends to separate himself from nature, oppose himself to it, which leads to conflict. Relying on the capabilities of his mind, man hopes for the future resolution of the conflict through the further development of technology. At the same time, such a position is hubris that dictates a person the wrong decisions, and only exacerbates the relationship with nature.

Key words: *hubris, biodiversity, geoengineering, ecofeminism, Technocentrism, Transhumanism.*

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ НАУКОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ

УДК 167.7+123.11+165.21

З. Ю. Макаров
Винницкий национальный
технический университет

РАЦИОНАЛЬНЫЙ СТАТУС СЛУЧАЙНОСТИ В НАУЧНОМ ДЕТЕРМИНИЗМЕ

В статье проводится анализ трансформаций принципов рациональной репрезентации реальности на показательном примере научных коррелятов категории случайности. Начиная с классической теории вероятностей, основные смыслы репрезентации и случайности интенсивно взаимодействуют в отношении величин научного описания, а во времена постнеклассики сходятся в междисциплинарной тенденции наряду с категориями конечности и бесконечности, абсолютности и относительности, бытия и становления. Устанавливается, что посредством подобных противоположностей междисциплинарные исследования самоорганизации и развития способствуют утверждению конструктивистских концепций в основаниях научной рациональности.

***Ключевые слова**: рациональность, случайность, научная репрезентация, динамическое описание, детерминизм.*

Изучение рационального статуса случайности в науке отражает **актуальную** тенденцию переосмысления содержания естественной закономерности в связи с утверждением глобально-эволюционистского словаря научного детерминизма. В частности, «синергетическое» обновление основных элементов причинно-следственной связи, составлявших «траекторный» детерминизм в его динамических или статистических версиях, все чаще выводит традиционные логические модальности за пределы научной репрезентации саморазвивающихся объектов. Выявление в них разнообразных способов и видов детерминации как равно ответственных за закономерное движение измеряемых свойств отменяет ряд классических идеализаций и обеспечивает научную прописку традиционно *ин*детерминистским категориям, вроде случайности или хаоса. Возникающая отсюда **проблема** состоит в том, что последние, с одной стороны, симметричным образом *ир*рационализируют научную репрезентацию, заставляя использовать детерминистские категории в пересекающихся или взаимоисключающих контекстах, а с другой – опираются на зрелые математические модели «динамичности», «статистичности», «стохастичности», «вероятностности» (работы

Ж. Гардинера, И. С. Добронравовой, Г. М. Заславского, Ю. А. Кравцова, М. И. Рабиновича, И. Пригожина, В. А. Цикина и др.). В общие знаменатели сложившегося противоречия прочат современную «синтетическую» философскую концепцию детерминизма и способы научной репрезентации реальности, регулятивные обобщения которых во многом составляют новое содержание научной рациональности, с недавних пор ставшее своеобразным академическим центром притяжения [См., напр., 26]. Наша **задача** экспликации их универсальности, различения и совместимости вызвана не только тем, что они усваивают индетерминистские смыслы, но и известной «вероятностной революцией», в ходе которой дискуссии вокруг репрезентации этих смыслов приобретают общенаучный статус, а собственно научные модели случайности выходят на мировоззренческий уровень.

Классическая теория познания основана на том, что приращение знания, подчиняясь тому или иному разумному порядку внутренних взаимоотношений, в то же время оправдывается конечной целью выявления всеобщей сущности бытия, равным образом воплощенной в сознательной цепи репрезентаций субъекта (Р. Декарт) и во внешнем детерминизме природы (И. Ньютон). Вместе с тем, обе стороны этой универсальной симметрии бытия давно испытывают свои собственные опосредования в частностях социокультурных потребностей и эволюционных форм, так что дистанция между ними требует все более изощренной гносеологической рефлексии, а то и пересмотра онтологических оправданий, осознаваемого как кризис репрезентативной функции разума.

Следуя популярной фрейдистской интерпретации европейской науки как истории *отчуждения* человека от реальности [19, 52], о становлении концепции научной репрезентации речь обычно идет в связи с методологической рефлексией коперниканского переворота небесной математики. «Отбросив идею Аристотеля о формальных причинах, математическое сознание тем не менее бережно отнеслось к блеску старого классического логоса и даже обновило его: оно не только вновь спаяло воедино истину и бытие (в пику христианству, бывшему причиной и основой их разделения), но и объединило между собой феномены и интеллектуальные категории, причем успешнее, чем это делала классическая философия» [9, 88]. В частности, декартовская дискредитация отражательной функции опыта, если тот не выступает спецификацией трансцендентной позиции, условно данной человеку через «естественный свет разума» (lumen naturale), была компенсирована галилеевской интерпретацией трансцендентной идеи как динамического отношения феноменов.

Динамическое описание, заменившее в механистическом естествознании античные геометрические модели и ставшее эпистемологическим стандартом новоевропейской науки, с самого начала

противопоставлялось Г. Галилеем статическому по основанию *изменчивости* во времени количества движения действующих сил. Тем самым действительные условия взаимодействия объектов ограничивались ближайшими («действующими») причинами аристотелевского детерминизма, которые посредством схоластического принципа равнодействия («causa aequat effectum») стали ассоциироваться с переменными функциональных отношений движения и потому приводиться к номологическому образцу «формальных» причин [6, 124-136]. Известное последствие такой идеализации в сочетании с деистическим оправданием креационистского *единства* Вселенной – идеал лапласовского детерминизма: поскольку *каждое* событие обусловливается генетически (ближайшей каузальностью) и законосообразно, поведение любого объекта в системе природы однозначно определяется поведением всех остальных объектов. Отсюда определяющая роль эмпирической составляющей структуры научного знания, порождающая перманентную проблему *отнесения* индуктивных экспериментальных соответствий и дедуктивных теоретических отношений.

Основа ее решения через установление частоты такого отнесения была представлена тем поколением просветителей, кто уже успел разочароваться в экстраполяционной способности основанного на дедукции картезианства. Поскольку она вела к отказу от гносеологических гарантий субстанциальных теоретических допущений (hypothesis), потребовалось разработать последующую позитивистскую магистраль научной методологии. Так, по мнению Д. Юма, обобщения, которые все-таки производятся, можно признавать научными на основаниях нерелигиозной веры (belief), вырастающей из ассоциативной привычки. С одной стороны, она происходит от дорациональной человеческой природы, а с другой – приравнивается к математическому инструменту, который хотя и опосредует опыт, однако близок «естественной психологии» своей разумной постижимостью и «моральной» очевидностью [30, 141; 29, 51-52]. Отсюда опытная индукция в классическом детерминистском контексте получает ту единственную перспективу легитимации, когда ее случайности оприходуются в «погрешные» частотно-эмпирические вероятности. Однако в связи с включением случайности в средства научного описания появляются первые проблемы отражательной концепции репрезентации, осознаваемые как расщепление истинности и научности [11, 172-182].

На самом деле, вероятность, как один из научных коррелятов случайности, может интерпретироваться многообразно (объективно, субъективно, математически, логически) в зависимости от содержания преобладающего в науке конкретного проявления свойства вероятности, соотнесения классов случайностных феноменов и альтернатив совершенствования их математических моделей. Об этом свидетельствует

сравнительная характеристика вероятностных концепций от их основания в качестве сугубо математических (Д. Кардано, Н. Тарталья, Г. Галилей и др.) до становления альтернативных аксиоматизаций Р. фон Мизеса, А. Н. Колмогорова, К. Поппера [21]. Кроме того, концептуализации вероятности препятствует открытая фундаментальная проблема содержательного отнесения локальной случайности («независимости», «иррегулярности», «сингулярности») и обобщенной законосообразности («вероятностного распределения», «множественного»).

Она приходится уже на становление неклассического естествознания: когда репрезентация естественной закономерности утратила наглядность, идеализации чувственного опыта переинтерпретировались в «инструменты», а феноменалистская причинность перешла в разряд служебных, была восстановлена устраненная было Г. Галилеем онтологическая *неоднородность* языков эмпирического и теоретического. Например, в статистическом ансамбле Л. Больцмана из-за принадлежности молекулы к относительно *изолированной* системе любое испытываемое ею причинение носит двойственный характер, только по сравнению с классическим описанием механическая и тепловая составляющие меняются местами: индивидуальными (микро-) толчками можно пренебречь, а системная (макро-) температура (давление) включается в формулу закона ($S=k\ell nW$). Там она представлена параметром беспорядка (хаоса) системы, зависящим (помимо постоянной Больцмана) от соотношения состояний ансамбля, который, в свою очередь, зависит от весьма малых колебаний внешних условий его существования. Поскольку они не всегда могут быть зафиксированы или даже создаются в процессе их фиксации, а их последствия могут быть на порядок выше, существование ансамбля стали именовать «поведением», подразумевая его спонтанность. Кроме того, хотя оно и слагается из многих микроскопических молекулярных движений, таких комбинаций на одно состояние, выраженное в языке теории, можно предположить сразу несколько. В сочетании с необходимостью компенсировать субъективность поведения это обусловливает *не*однозначный, вероятностный характер *описания* отдельных молекул. В результате «если не отдельные «микросостояния» элементов системы, то, во всяком случае, их меры вероятности, относительные частоты определяются здесь одновременно, все сразу заданием некоторых макроскопических (общесистемных) параметров (энергия, давление, ускорение свободного падения и др.)». Диахронный аспект связи «микросостояний», хотя и трактуется здесь так же, как в нестатистической физике, оказывается все же подчиненным синхронному системному аспекту» [16, 222].

С другой стороны, число комбинаций («степеней свободы») соответствует времени пребывания системы в данном состоянии, поэтому

неоднозначность может означать также математическую неэквивалентность временной переменной, а с ней и реабилитацию «целевой» причины аристотелевского детерминизма. Правда, во времени изменяются только элементарные состояния (подмножества) равновесного ансамбля, который в принципе при равноценных условиях вполне воспроизводим, так что наличие временной переменной может ограничиваться сугубо математическим смыслом – без предполагаемой асимметрии возможностей Прошлого и Будущего. Поскольку этому противоречили данные феноменологической термодинамики, воспроизводству был придан статистический характер, как некоторой вероятности с пренебрежимо малой частотой совпадающий со статистическим характером отношений микро- и макропараметров. Здесь, как и в динамических законах, предполагают *обратимость* времени, а значит вневременную, универсальную применимость. Как демонстрируют И. Пригожин и И. Стенгерс, такой характер уравнений классической физики является спецификацией механистической картины мира, представляющей Вселенную замкнутой и детерминистичной. Разуму, «проникшему за кажимость изменений», «в бытие за рамками становления» дозволялось выводить все неизвестное разнообразие явлений из известного, Будущее – из Прошлого и наоборот [17].

Для утверждения иного отношения уровней динамических и статистических закономерностей, когда бы классическую динамику с ее «математикой изменений» расценивали как случайную спецификацию «обобщенных» инвариантов статистики, потребовалось отказаться от примата объективной неизменной сущности. В связи с ненаглядным характером неклассического референта, этому одинаково способствовали как легитимация *инструментального* способа введения объектов в науку, так и *объективизация уровней* описания как уровней реальности.

В первом решении исходная *разнородность* факта и теории делает их соответствие счастливым статистическим случаем. Так, принцип неопределенности В. Гейзенберга, казалось, совершенно смешал субъективную неоднозначность и объективную неопределенность: выводимая из наблюдения функция вероятности «‹…› представляет собой математическое выражение того, что высказывания о возможности и тенденции объединяются с высказыванием о нашем знании факта» [4, 23]. В этом смысле квантовая механика, способствовавшая тому, что репрезентация массовых явлений и случайных процессов составила одну из ведущих «головоломок» «нормальной» неклассической науки, стала символом же универсальной неопределенности, связанной с развитием целого ряда кризисов – эпистемологического, онтологического, этического и эстетического [8, 283].

Во втором – вероятностный характер теоретических положений обосновывается необходимостью сочетать / избирать в них составляющие

свойства (и их термины) *из разных уровней* детерминации (и их семантики), принадлежащих одному и тому же референту. «Переосмысление новоевропейской парадигмы приводит, на наш взгляд, к возвращению такой концепции существования, которая возвращает нас к традиционному метафизическому пониманию сущего, где практически везде существует учение о нескольких уровнях бытия» [24, 279]. В итоге квантовая механика способствовала легитимации приоритета и достаточности структурных характеристик объекта, фиксируемых статистическими средствами не только в функции научного предсказания, но и описания и объяснения. Именно они в стохастической парадигме *кибернетики* (У. Р. Эшби, Л. фон Берталанфи, Н. Винер, Л. Бриллюэн, Л. А. Шелепин и др.) составят нелинейные случайностные свойства, приводящие динамические и статистические закономерности, а с ними генетические и телеономические способы объяснения к синтезу [28].

В ходе освоения разнообразия системных объектов *постнеклассической* науки были намечены специфические способы теоретического описания, преодолевающие одностороннюю детерминацию со стороны статистических связей элементов системы или динамических параметров макропорядка в «циклическую причинность» двусторонней связи кибернетических устройств. Ее случайная динамика, дезавуирующая привычные категории «причины» и «следствия», конституируется не столько ассимиляцией «внутреннего» или «внешнего» хаоса, сколько структурными изменениями, отвечающими за качественные преобразования и коэволюцию. «Понятие хаоса для характеристики самоорганизации систем не совсем удачно, так как, например, в задачах хаотической динамики речь идет о случайных процессах, но структурированных, о результатах самоорганизации, создании очень сложных структур. Структуры настолько сложны, что не вполне поддаются описанию с точки зрения традиционных критериев случайности» [27, 60]. При освоении репрезентации этих процессов новые нелинейные теории (синергетика, теория хаоса и др.) обращаются к разработке общей теории динамического описания, способной производить модели новообразования и преобразования посредством *обновленных* характеристик хаоса. Из математических моделей они переносятся на методологические и аксиологические регулятивы, составляющие постнеклассическую парадигму научной рациональности [25, 158-212].

В частности, недавний прогресс в исчислениях и пределах точности измерения (Б. Мандельброт), подтвердив неинтегрируемость «коротких» элементарных каузальностей (А. Пуанкаре) и вообще разнородность связей детерминации (Л. Больцман), на первый взгляд, обернулся против классического ньютоновского идеала полноты описания [22]. Однако усиление случайностного фактора в иерархической структуре целостных систем не лишает научное описание всех наработанных достоинств

рациональности: уступка объективной иррациональности оборачивается преимуществом *предсказательной* функции, которая в условиях детерминистического горизонта предсказуемости «выигрывает» от артикуляции хаотических свойств каузальности. Как выяснилось в исследованиях по «динамическому хаосу» (А. Н. Колмогоров, Д. В. Аносов, Я. Г. Синай, Г. М. Заславский и др.), господствовавшая стратегия элиминации деструктивного хаоса в отношении атомистических структур материи была оправдана только для ограниченного класса явлений, когда они образуют абсолютно замкнутую систему [12]. Неклассическое же представление о хаосе, перенесенное с предиката (свойства) на субъект (состояние), предполагает усложнение каузального поля до вероятностно-статистического (статистика ансамблей плюс вероятностная динамика «атомов»), а структуры системы до собственно хаотической. Динамический хаос как бы открывает систему внешнему миру, обеспечивая ей возможность получения информации о целом Универсума. Это причащение, синхронизацию и гармонизацию называют «коммуникативной функцией» хаоса [1].

При освоении принципиально открытых сложных систем (с турбулентностью, диссипацией, аттракторами и др.) курс на эмансипацию сложности и хаотичности от идеализаций классической науки сталкивается с альтернативной задачей редукции субстанциализированного хаоса. В формирующейся с 1970-х гг. концепции «детерминированного хаоса» эта идея получает выражение в репрезентации стохастической динамики с простым детерминированным базисным уравнением [20, 119-134]. В объективной действительности им соответствуют редукционные для атомистической независимости свойства необратимости и частичной обусловленности историей саморазвития, определяющие динамическую структуру системы. Ее «формальная причина» складывается из взаимодействия макро- и микроскопического движений, когда последнее в силу периодического накопления микровозмущений и случайных отклонений от неустойчивых средних величин способно переопределять главные переменные в движении всей системы – «параметры порядка». В результате траектории образуют ветвящиеся структуры: устойчивое обратимое поведение приходится на отрезок между ветвлениями, а периодическое блуждание начальных условий – на собственно отклонения, слагающие в целом индивидуальную историю самоорганизации системы. Сочетание в таком описании внешних и внутренних, локальных и глобальных аспектов эволюции позволяет говорить о выделении нового эпистемологического подхода – «физики возникающего», репрезентирующего динамику переходных процессов – от устойчивого порядка к неустойчивости и хаосу, и наоборот [18].

Образцом такого переходного контраста считаются флуктуации как сингулярный фактор, способный из микроскопического события

посредством адаптационных обратных связей с коллективными взаимодействиями и в обход экспоненциального прогнозирования инициировать новые аттракторы – программы-цели для элементарных траекторий в фазовом переходе. Поэтому в отличие от случайностных феноменов, освоенных в классических и неклассических вероятностно-статистических способах описания, *онтология* современной «нелинейной» науки не просто осложняется, а законосообразно конституируется свойствами случайности, неопределенности, уникальности, спонтанности развития. Ее условная изменчивая сущность подлежит описанию сразу несколькими дополнительными решениями нелинейных уравнений. Поэтому в проектах ее репрезентации неоднозначность референциальных связей компенсируется внутренней целесообразностью, когда изучаемый феномен предстает средоточием теоретически нагруженной эмпирии и теоретического обоснования *коммуникации* частных теоретических схем на базе идеализированного объекта фундаментальной теоретической схемы развития [7].

В выборе альтернатив этой коммуникации принципиальная роль переходит с иерархии обоснования научного знания на рефлексию опыта, прагматики, ценностей познающего субъекта, способных силою своих коррекций возглавить эпистемологические уровни эмпирии и теории. «В бытии всегда было сокрыто зерно становления, которое классический атемпоральный рациональный разум отторгал как нечто темное и непрозрачное, порождаемое субъектом и могущее быть им же устраненное посредством овладения определенными навыками мышления ‹…›» [1, 92]. Таким образом, попытки вместить фундаментальные случайностные феномены в эпистемологические формы резонируют с конструктивистской версией концепции научной репрезентации, в которой «представления» призваны выполнять не столько внешнюю (безотносительную способа познавательной деятельности), сколько внутреннюю (структурно-языковую) референцию. Чаще всего ее возводят к гоббистской инициативе отказа от гносеологических гарантий lumen naturale с последующей автономизацией познающего сознания и поэтому прочат большое эпистемологическое будущее в контексте когнитивных наук [23]. Однако научно-практический смысл она имеет, прежде всего, как продолжение инструменталистской тенденции современной физики [2]. Так, согласно теоретико-групповому подходу, реализованному в квантовой механике и теории поля, абсолютно трансцендентная сущность рационального познания сменяется относительно имманентными символами, между которыми устанавливается функциональная зависимость. Репрезентация научного закона, например, тогда предстает взаимным дедуцированием явлений как симптомов условно существующей сущности. Причем в отличие от линейной функциональной зависимости классического естествознания теперь речь идет о структурной внешней «целостности» и

«внутренней симметричности»: мало эксплицировать явление в факты, выраженные в исчислимых математических символах, – справедливость их различения как частей условного референта следует удостоверить количеством их опосредований («преобразований»), после которых они сохраняют соразмерную калибровку («симметрию») [5, 93-94]. Эти «узоры» (1-го, 2-го порядка…), аналогичные семантической процедуре перевода, призваны воспрепятствовать простому описанию отдельных фактов («поштучному» переводу). ‹…› Физика ушла от ловушек полной относительности и от крайнего конвенционализма, потому что конституирование пространственно-временного континуума вернуло физическим законам (законам сохранения материи и энергии и т.д.) их неизменность и «демократически» уравняло наблюдателей, поскольку одинаковую силу имеют высказывания о наблюдаемом их всех. Это следует из возможности перевода каждого из этих высказываний в любое другое. Перевод играет роль сита, пропускающего законы природы *как универсальные инварианты*, но задерживающего чисто локальные правильности» [14, 241].

Приверженность естествознания математическому канону выражения знания препятствует разносторонней репрезентации реальности, разрешающей двустороннюю коммуникацию обобщенной теории и индивидуального факта. Однако подчинение инструментально-математического синтаксиса институциональным коммуникативным и индивидуальным экзистенциальным контекстам обрекает научную репрезентацию на операциональный плюрализм и консенсуативный информационный паттерн изучаемых объектов, соотносимый с реальностью как вероятностный инвариант. С другой стороны, в новом контексте «детерминированного хаоса» конструктивистская репрезентация идет дальше сведения правил референции к схемам концептуализации опыта – к функции теоретических конструктов аккумулировать тот или иной познавательный опыт о цели и тем самым быть инструментом их експериментального осуществления, аналогічно процессам самопорождения параметров порядка из хаоса. «Мир, в котором мы живем, находится не в нас и не является независимым от нас; мы создаем его в процессе познания, в процессе коммуникации, пользуясь языком ‹…› реальность мы находим не вне нас, она ежеминутно возникает в наших глазах, а вместе с ней возникаем, преобразуемся и мы сами» [10, 143-144]. Учитывая циклическую зависимость принимаемых репрезентантов реальности от субъектов научного познания и перманентное становление субъекта в разнообразии коммуникативных практик и самотрансценденций, возникает внутринаучный аспект общего западного кризиса репрезентативной функции: «этот процесс далеко не всегда имеет отражательную природу, но скорее реализует творчески-созидательные, гипотетико-проблемные подходы, основанные на продуктивном воображении, социокультурных предпосылках, индивидуальном и коллективном жизненном опыте» [15, 88].

Если в классической «иерархической» модели научной рациональности последние симметрично случайности в собирательной «лапласовской» модели детерминизма берутся так или иначе односторонне интегрировать, то сегодня рациональностью все чаще называют свойство преобразовательной деятельности сознательно приводить действительность к ее *человекоразмерным* модусам. Хотя этим свойством привычно наделяют соответствующие фрагменты действительности как таковой – «первую» или «вторую» природы экологии, биотехнологии, генной инженерии, медико-биологических устройств, искусственного интеллекта и т.д., первоначальная человекоразмерность как теоретическое соответствие определенному контексту Субъекта различает объективный (определяющий средства деятельности) и субъективный (определяющий цели деятельности) компоненты. При этом определенные средства и цели по-прежнему предполагаются органически взаимосвязанными посредством последовательности действий. В случае вырождения соответствующей традиции успешность последовательности действий, означающая соответствие средств и цели, устанавливается сложным рекурсивным путем: «‹…› «внутритеоретическая» и шире, научная рациональность, воплощенная в *наборе стратегий и методов конструирования идеализированного облика действительности*, предпосылаются изучаемым объектам, а последние формируются в процессе рациональной деятельности» [3, 66].

Так, в известной «сетевой» модели исторически раскрываемые языковая несоизмеримость теоретического и эмпирического, недоопределенность теории эмпирии и ценностная несовместимость целей, средств и интерпретаций уже не свидетельствуют о линейном углублении в детерминанты научной *рациональности*. Ее содержательный, методологический и аксиологический уровни, по мнению Л. Лаудана, на самом деле не снимают друг друга, а возникающие в них случайности и противоречия требуют перекрестного обоснования. До того, как между ними обнаружатся системные законы подобия, интерпретация научных терминов носит неоднозначный характер, привлекая субъективный контекст для соотнесения альтернативных уровней и способов описания. «‹…› Теория рациональности требует очень мало сверх того, что наши познавательные цели должны отражать наши лучшие веры в то, что есть, и в то, что возможно, что наши методы должны определенным образом соответствовать нашим целям и что наши явные и неявные ценности должны быть синхронизированы» [13, 340].

Выводы. Современная наука испытывает кризис репрезентативной функции, констатирующий ценностную относительность и имманентную случайностность описаний, что во многом вызвано ненаглядностью, изменчивостью и уникальностью нового постнеклассического типа объектов. Поскольку на рефлексивном уровне это сопровождается

феноменом иррационализации познания, разрешение ситуации помимо ревизии отношения динамических и статистических научных средств и принципиального обновления в них требования инновационности напрямую зависит от анализа концепций рациональной репрезентации реальности. Генеалогия собственно функции репрезентации и ее частно-научные концепции, выработанные в XX веке на базе математического моделирования, свидетельствуют о жизнеспособности умеренной конструктивистской стратегии при условии определенной легитимации и ассимиляции в ней объективной случайности. Соответствующая эмансипация рациональности требует нередукционистского совмещения вери(фальси-)фикационного, критериально-нормативного и прагматического компонентов научно-познавательной рефлексии на основе идеи процессуальности и коммуникации. Возможны, например, решения в духе «экспериментального метода» И. Канта или «кибернетики второго порядка» Х. фон Ферстера, когда ученый *предваряет* верификацию репрезентаций испытанием своего «виртуального мира» на прагматическую приемлемость и критериально-нормативную обоснованность. Так или иначе, на метарефлексивном уровне научной *рациональности* здесь необходима разработка определенного канона *само*репрезентации субъекта научного познания, то есть дополнение ее тем же эволюционным измерением, который она пытается освоить во внешнем мире.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аршинов В. И. Когнитивные основания синергетики / В. И. Аршинов, В. Г. Буданов // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М. : Прогресс-традиция, 2002. – С. 67 – 109.

2. Башляр Г. Философское отрицание. (Опыт философии нового научного духа) / Г. Башляр // Башляр Г. Новый рационализм: [пер. с фр.] / Предисл. и общ. ред. А. Ф. Зотова. – М.: Прогресс, 1987. – С. 160 – 281.

3. Белокобыльский А. В. Основания и стратегии рациональности Модерна: [науч. мон.] / А. В. Белокобыльский. – К: Изд. ПАРАПАН, 2008. – 244 с.

4. Гейзенберг В. Физика и философия. Часть и целое / В. Гейзенберг; [пер. с нем. И. А. Акчурина и Э. П. Андреева]. – М. : Наука, 1989. – 400 с.

5. Голов А. Исчисление и понимание (о познавательных ценностях) / А. Голов // «Мысль изреченная…»: [сб. науч. ст.] / Отв. ред. В. А. Кругликов. – М.: Изд-во Рос. открытого ун-та, 1991. – С. 87 – 94.

6. Джемс У. Введение в философию / У. Джеймс // Джеймс У. Введение в философию; Рассел Б. Проблемы философии; [пер. с англ.] / Общ. ред. А. Ф. Грязнова. – М.: Республика, 2000. – С. 4 – 152. – Сер.: Философская пропедевтика.

7. Добронравова И. Постнеклассический тип рациональности и основания синергетики / И. Добронравова // Sententiae. – 2004. – спецвип. №1.– С. 190 – 199.

8. Енциклопедія постмодернізму / [за ред. Ч. Вінкіста та В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. пер. О. Шевченко]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.

9. Имбрулья Дж. Разум / Дж. Имбрулья // Мир Просвещения. Исторический словарь / Под. ред. В. Ферроне и Д. Роше; [пер. с итал. Н. Ю. Плавинской под ред. С. Я. Карпа / Ин-т всеобщей истории РАН]. – М.: Памятники исторической мысли, 2003. – С. 88 – 97.

10. Князева Е. Н. Эпистемологический конструктивизм / Е. Н. Князева // Философия науки: [науч. изд. / Отв.ред. И. П. Меркулов / Отдел эпистемологии, логики, философии науки и техники ИФ РАН] . – Выпуск I2. (Феномен сознания). – М.: ИФ РАН, 2006. – С. 133 – 153.

11. Косарева Л. М. Рождение науки Нового времени из духа культуры / Л. М. Косарева. – М.: Издательство «Институт психологии РАН», 1997. – 360 с.

12. Кравцов Ю. А. Фундаментальные и практические пределы предсказуемости / Ю. А. Кравцов // Пределы предсказуемости / [Монин А. С., Питербарг Л. И., Иваницкий Г. Р. и др. / под. ред. Кравцова Ю. А.] – М. : ЦентрКом, 1997. – С. 162 – 192.

13. Лаудан Л. Наука и ценности / Л. Лаудан // Современная философия науки: знание, рациональность, ценности в трудах мыслителей Запада: Хрестоматия / Сост. и пер. с. англ. А. А. Печенкина. – М.: Логос, 1996. – С. 295 – 342.

14. Лем С. Философия случая / Станислав Лем: [пер. с пол. Б. А. Старостина]. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 767 с.

15. Микешина Л. А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования:[учеб. пособие] / Л. А. Микешина. – М.: Прогресс-Традиция: МПСИ: Флинта, 2005. – 464 с.

16. Панченко А. И. Понятия состояния, вероятности и причинности в физике (от классической физике к нерелятивистской квантовой физике) / А. И. Панченко // Причинность и телеономизм в современной естественнонаучной парадигме : [сб. ст.] / [Отв. ред. Е. А. Мамчур, Ю. В. Сачков]. – М.: Наука, 2002. – С. 213 – 225.

17. Пригожин И. Время, хаос, квант. К решению парадокса времени / И. Пригожин, И. Стенгерс; [пер. с англ. Ю. А. Данилова]. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 240 с.

18. Пригожин И. От существующего к возникающему: Время и сложность в физических науках / И. Пригожин; [пер. с англ. / под. ред. Ю. Л. Климонтовича]. – М. : Наука, 1985. – 328 с.

19. Пригожин И. Философия нестабильности / И. Пригожин // Вопросы философии. – 1991. – №6. – С. 46 – 57.

20. Природа моделей и модели природы. / [под. ред. Гвишиани Д. М., Новик И. Б., Пегов С. А.]. – М.: Мысль, 1986. – 270 с.

21. Пятницын Б. Н. Обоснование и проблема выбора теории вероятностей / Б. Н. Пятницын, Э. Р. Григорьян // Философия науки: [науч. изд. / Отв.ред. В. А. Смирнов / Отдел эпистемологии, логики, философии науки и техники ИФ РАН] . – Выпуск I. (Проблемы рациональности). – М.: ИФ РАН, 1995. – С. 302–319.

22. Режабек Е. Я. Платоновская парадигма и синергетика // Режабек Е. Я. В поисках рациональности (статьи разных лет): [науч. изд.] / Е. Я. Режабек – М.: Академический проект, 2007. – С. 119–140. – Сер.: Gaudeamus.

23. Рокмор Т. Кант о репрезентационизме и конструктивизме / Т. Рокмор // Эпистемология и философия науки. – Т. III. – 2005. – №1. – С. 35–46.

24. Севальников А. Ю. Физика и метафизика – новые реалии // Наука. Философия. Общество: материалы V Российского конгресса, (Новосибирск, 25-28 августа 2009 г.) / Новосиб. гос. ун-т. – Новосибирск: Параллель, 2009. – Т. 1. – С. 279.

25. Степанищев А. Ф. Рациональность философии и науки: от классики к постнеклассике: [науч. мон.] / А. Ф. Степанищев. – Брянск: БГТУ, 2006. – 239 с.

26. Феномен раціональності: [спецвип. ж. Sententiae / гол. ред. О. Хома]. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2004. – 390 с.

27. Черникова И. В. Постнеклассическая наука и философия процесса: [учеб. пос.] / И. В. Черникова. – Томск: Изд-во НТЛ, 2007. – 252 с.

28. Шелепин Л. А. Виртуальный мир как реализация немарковских процессов / Л. А. Шелепин // Концепция виртуальных миров и научное познание: [сб. ст. / ред.: Акчурин И. А., Коняев С. Н.]. – СПб.: РХГИ, 2000. – С. 154–170.

29. Юм Д. Исследование о человеческом познании / Д. Юм; [пер. с англ. С. И. Церетели] // Юм Д. Сочинения в 2 т.– [2-е изд., дополн. и испр. / Вступ. ст. А. Ф. Грязнова; примеч. И. С. Нарского]. – М.: Мысль, 1996. – Т. 2. – С. 3–144.

30. Юм Д. Трактат о человеческой природе / Д. Юм; [пер. с англ. С. И. Церетели] // Юм Д. Сочинения в 2 т.– [2-е изд., дополн. и испр. / Вступ. ст. А. Ф. Грязнова; примеч. И. С. Нарского]. – М.: Мысль, 1996. – Т. I. – С. 53–655.

РЕЗЮМЕ

З. Ю. Макаров. Раціональний статус випадковості в науковому детермінізмі.

В статті проводиться аналіз трансформацій принципів раціональної репрезентації реальності на показному прикладі наукових корелятів категорії випадковості. Починаючи з класичної теорії ймовірностей, основні сенси репрезентації і випадковості інтенсивно взаємодіють відносно величин наукового опису, а за часів постнекласики сходяться у міждисциплінарній тенденції поряд з категоріями скінченності та нескінченності, абсолютності та відносності, буття та становлення. З'ясовується, що за посередництва подібних протилежностей міждисциплінарні дослідження самоорганізації й розвитку сприяють утвердженню конструктивістських концепцій в основах наукової раціональності.

Ключові слова: *раціональність, випадковість, наукова репрезентація, динамічний опис, детермінізм.*

SUMMARY

Z. Makarov. Rational status of chance in scientific determinism.

The article analyzes transformations of the principles of rational representation of reality by example of research correlates of category «chance». Beginning with classical probability theory, the basic meaning of representation and chance intensively cooperate with regard to values of scientific description, and during postnonclassicism converge to interdisciplinary trends along with the categories of finitude and infinitude, absoluteness and relativities, being and formation. It turns out that through the mediation of similar opposites interdisciplinary study of self-organization and development contribute to strengthening of constructivist concepts in the fundamentals of scientific rationality.

Key words: *rationality, chance, scientific representation, dynamic description, determinism.*

УДК 172.4

Е. А. Лебедь
Сумской государственный университет

СТРАННАЯ РИЗОМАТИЧЕСКАЯ ВОЙНА: МЕТАФОРА И ЯЗЫК

Через использование метафоры ризомы предложен новый взгляд на феномен современной войны. Сделана попытка выхода из негативной семиотической ситуации в осмыслении войны в новую парадигматику политической истории.

Ключевые слова: *война, метафора, ризома, язык, сознание, смерть.*

Обязательным психологическим условием абсолютной войны, как ее понимали классики политической истории вслед К. фон Клаузевицу, является самоотождествление индивида с государством, что усиливает его (индивида) пассивность. Тогда возможность войны воспринимается как неизбежность, неотвратимость или судьба. В этих условиях происходит сначала обезличивание, а потом обесчеловечивание человека с превращением его в «живую силу» или «живой материал» войны. Во-вторых, абсолютная война предполагает тотальность участия в ней населения воюющей страны. В-третьих, абсолютная война – это массовая война, когда к руководителю страны его идеи возвращаются из массовой политической рефлексии.

Восприятие войны как простого и самоотождествленного объекта политической рефлексии сегодня трансформируется в чистую идеологию с ее демагогией, манипулятивными жестами и фальсификацией, утрачивая все признаки абсолютности. О новой войне необходимо говорить на новом языке, используя новую метафорику. А. Пятигорский и О. Алексеев писали о возникновении негативной семиотической ситуации (она же

одновременно и эпистемологическая), когда мы, употребляя определенный знак, слово, выражение, не знаем, о чем идет речь, а любой разговор о войне превращается в бессмысленную болтовню [9, 128-129]. Поэтому мы оказываемся перед неизбежностью нового фокуса в нашем понимании феномена современной войны.

Сегодня все более очевидным становится уход иерархичности системы в область предания. Мир – тотальная метаморфоза, в которой различия включены друг в друга, а универсальный код – не что иное, как утверждение лишенного идентичности мира номадических универсалий диспарса как науки кочевников. Метафорика «Заратустры» (Ф. Ницше) соприсутствует в тотальной незавершенности и неограниченности «Поминок по Финнегану» (Дж. Джойс), порождая вращающуюся бесформенность хаосмоса, в котором любые различия погашаются. Пространство ризомы – пространство догадки, движение в котором, как сказал бы У. Эко, – это нанизывание бусин на нить, когда сутью становится структура догадки как таковой. Распутывание и постоянное высвобождение смысла через, если использовать язык Гераклита, постоянное «взбалтывание кикеона».

Ризома – это лабиринт с возможностями пересечения любых тропинок. В этом лабиринте нет центра, нет периферии (о выходе – ниже), нет Минотавра. До недавнего времени считалось, что в анемичных и аутичных условиях отсутствия готовности к решению сверхзадачи или к трагической героике, в условиях господства скуки как проясняющего существо человека современного мира экзистенциала, необходимость в Минотавре отпадает.

Так виделось до недавнего времени. Оказалось, Минотавр жив. В Минотавра фатально превращается сам Тесей-человек, и никакая нить Ариадны не сможет помочь ему в поисках себя. Нить, как жестко проговорился когда-то Ницше, нужна лишь для того, чтобы на ней повеситься и тем самым окончательно и бесповоротно обрести статус вещи, чем и был человек в наиболее архаичной версии мифа о Лабиринте.

Навязчиво воспроизводящая себя традиционная космографическая структура сворачивается и вынуждает воспринимать себя бесконечно формирующейся моделью. Эта модель предлагает не один единственный выход (как в мифе о Лабиринте в ее афинской версии), не отсутствие выхода (как в том же мифе, но в более древнем, критском его варианте), а множество возможных выходов (как в постмифичном пространстве постсовременности или в квантовой теории, где ψ-функция – не что иное, как список возможностей). Ризоматическая модель декларирует успокоительную конечность, но, вместе с тем, и обещание энергичной безграничности в пространстве многомерных линеарных множеств постбытия.

Креативно подвижная ризома «ни стабильна, ни нестабильна, а скорее метастабильна» (Ж. Делез, Ф. Гваттари); почти по «ризоматику»

Гераклиту: Логос не желает и желает называться Зевсом – Логос метастабилен. Так в аванс всему постмодерну мыслил Гераклит, используя «несовершенный» ионийский диалект греческого языка. Плутарх, дополняя Гераклита, говорил о живой и зрячей природе, обладающей знанием своего и чужого, воспринявшей в себя истечение красоты и долю Логоса, которым управляется Космос. Змеевидно-подвижная фигуративность мысли Гераклита о Логосе неожиданно скликается с позицией Лао-цзы: о поистине постоянном невозможно говорить и давать ему имя; Дао, которое может быть выражено словами, не есть постоянное Дао. Бытие и небытие, стало быть, вместе проявляются из сокровенного, и различаются лишь именами.

Если стержневой корень метафорически репрезентирует оседлую культуру, то ризома – кочевую. Корень центрирован и гео-гелио-тропичен – он стремится в глубину и ввысь. Ризома децентрирована и, словно грибной мицелий, прорастает в любом месте, распространяясь вширь. «Крысы – это ризомы. Они кишат, наползая друг на друга» [5, 12]. Ризоматическая война не может быть названа войной абсолютной, поскольку абсолютная война предполагает государство единственным субъектом войны и единственно мыслимым реальным субъектом мышления о войне.

В любом этимологическом словаре мы обнаружим совокупность неких семантических точек, маркированных бинарными отношениями и устойчивыми двусторонними связями между позициями. Пространство словарной этимологии жестко стратифицировано, расчленено и линейно. Война – вооруженная борьба между государствами или общественными классами – утверждает, например, «Толковый словарь современного русского языка» академика Д. Н. Ушакова (последнее издание 2013 г.) [10, 69]. Несмотря на вынужденные косметические поправки, этот знаменитый словарь как система идеологических предписаний и зависимостей, подлежащих внедрению в языковое сознание, является уникальным памятником тоталитарного языка советской эпохи. Адресат «Толкового словаря» – личность, в своем стремлении к идеологическому совершенству наделенная чувством классового самосознания. Материалы Словаря обнаруживают прямое давление идеологии на лексическую семантику, демонстрируют экспансию значений мировоззренческого типа [8, 7]. Специалисты по манипуляции всех мастей поняли уже давно, что язык служит изощренным инструментом для искажения информации в целях контроля над сознанием и поведением людей: язык – гнездилище идеологии, он стремится захватить власть. Более того, язык как дискурсивная система есть перформанс, «своего рода мимодрама, которую субъект может наполнить своей энергией истерического наслаждения» [1, 538].

Одной из главных оппозиций, по материалам толкований, является оппозиция *революционный – контрреволюционный*. Частные варианты этой оппозиции развиваются на базе позднейших антиномий: *красный – белый,*

вражеский, враждебный; левый – правый; советский – антисоветский, буржуазный, западный; *коммунистический – антикоммунистический* [8, 10]. В современном российском политическом дискурсе прежняя советская – классово-государственная риторика модифицируется в риторику геополитическую с легким конспирологическим налетом: вместо *советский – антисоветский* – отчетливо слышны антиномии *российский – западный, английский, американский; евразийский – атлантический* (послушайте, например, А. Дугина).

Так вот. По корню и значению слово «война» праславянское, образованное от существительного *вой* – воин (ср. др.-инд. veti «преследует, гонит»; лат. venari «охотиться, гнаться»; др.-верхне-нем. weida «охота»). Следовательно, война – первоначальное «состояние погони за неприятелем», «преследование», «состояние прямой вражды между племенами» [12, 66].

Общеизвестно, что война – одно из основных занятий древних индоевропейцев. Большую устойчивость обнаруживают слова, обозначающие общие понятия, связанные с ведением войны типа «убивать», «ранить», «захватить в плен» и др. [4, 740]. В современных реалиях эти понятия видоизменяются вплоть до исчезновения. «Коренящаяся в незапамятном прошлом дуэль оружия и доспехов, атаки и обороны теряет свою актуальность» [3, 123]. Война ведется без массовых убийств, ранений и даже без тотального захвата в плен, который заменяется принятием присяги государству-победителю, т. е. изменой, предоставлением гражданства, регистрацией с последующей депортацией, но без оружия и снаряжения, аттестацией офицеров для дальнейшего прохождения службы на территории государства-победителя.

Героический опыт на этой странной войне остается, по сути, опытом аскезы, но этот опыт реализуется, скорее, через некие психологические константы, нежели через возможности, предоставлявшиеся «войной моторов» XX в. Новый героико-психологический опыт, как и в войне классического типа, дает человеку шанс превзойти себя прежнего и вновь обрести себя на качественно ином уровне бытия. Духовную технику экпирозы (очищение огнем), которая приписывается обычно стоикам, находим уже у Гераклита: герой, спящий внутри, пробуждается, взрывает рутину комфортабельной жизни и, таким образом, преображает сакральное восприятие, как жизни, так и смерти, ибо жизнь и смерть суть одно.

«Герои пера и кинокамеры» – сторожевые псы правительств и кланов, становятся авангардом войны, занимают высшие ступени в иерархии героического опыта. При этом они осознают свою причастность к высшей ступени (или касте, как сказал бы Ю. Эвола) носителей чистого духовного авторитета, высшей сакральной истины. Антиномии *Бог – дьявол; Истина – ложь; Добро – зло; Дух – материя; Жизнь – смерть; справедливость – несправедливость; бескорыстие – жадность* и т. п. –

суть некие духовные пути или духовные топосы, соотносимые с теми порядками, которые манифестируются определенными личностными или групповыми фигурами власти «по ту и по эту стороны». Или при другом раскладе: *культура – варварство; национальная идентичность и самобытность – глобализация; духовные коды нации – бездуховные коды космополитического сообщества; сыны света – сыны тьмы и погибели; патриоты – неолибералы, национал-предатели* (Nationalverräter, термин А. Гитлера, см. «Mein Kampf»), *русофобы* и так in infinitum. Бинарные оппозиции по-прежнему властвуют над сознанием большинства, но мир приобретает свою определенность лишь в пространстве «телетопики коммутаций» (П. Вирильо) – в координатах сетевых коннекций телекоммуникационных средств, когда общество со всеми своими социально-экономическими и невротическими структурами, где все понимают друг друга с полуслова, но без коммуникации, превращает различие в конфликт. Как сказал бы Р. Барт, в условиях расчленения символического поля, разделения дискурсов и невротического расщепления психики, язык преобразуется в поле брани. Война происходит между липким и всепроникающим, но трудноуловимым, языком Власти (энкратическим языком) и парадоксальным, основанным на мысли, а не на доксе, языком, который вырабатывается вне Власти и/или против нее (акратическим языком) [1, 536-537]. Энкратический язык дезавуирует ценность факта, ценность наличной картины, ценность истины, наконец. Информация стратегически сокрывается при помощи дезинформации. При этом откровенная брутальность такого сокрытия никого из энкратиков не смущает: мы объективны, мы правдивы, мы справедливы, «наше дело правое, мы победим», – без тени смущения твердят они. Ну что ж, «наглость надобно гасить попроворней, чем пожар», – говорил когда-то Гераклит.

Используя логику двойной артикуляции, предложу альтернативу на выбор. Странная ризоматическая война 2014 г. это: а) эпизод вечной геополитической битвы между дьяволом и «Богом Русской земли», между Западом и Россией, между «совершенным симулякром» (так Ж. Бодрийяр назвал США) и «нашей» подлинностью и правдой, или б) затхлость, герметичность и агрессивность (политики, экономики, культуры…), патриотическое бахвальство, «воспаленное мечтание охватить весь мир» (В. Розанов о великороссах), туманные думы об исторической своей миссии против свободного чувства, «поэтического провинциализма и свободолюбия» (снова В. Розанов, но о малороссах), порыва, одухотворенного надеждой и радостным утверждением свободы… Вероятно, можно понять и принять первое, но меня сейчас – ситуативно, метафизически и экзистенциально – занимает второе.

На рубеже тысячелетий С. Жижек заговорил об имматериализации и десубстанциализации будущих войн в XXI веке. Взрыв башен-близнецов

Всемирного торгового центра в сентябре 2001 г. был последним надрывным воплем войны прошедшего столетия. Говоря о войнах XXI в., Жижек имел в виду не только яды, вирусы и бактерии, которые везде и нигде. Война лишается своей субстанции, как в случае с употреблением безалкогольного пива или кофе без кофеина. Война виртуализируется: она ведется за мониторами компьютеров, а участники воспринимают ее как видеоигру. Имматериализация и десубстанциализация войны создает идеальные условия для эскалации теорий заговора и роста общественной паранойи. На уровне видимой материальной реальности ничего не происходит, никаких громких взрывов, и все же знакомый мир начинает разрушаться, а жизнь распадается… Мы вступаем в эру паранойяльной войны, в которой главнейшей задачей будет идентификация врага и его оружия [6, 45]. П. Вирильо писал, что реальной средой боевых действий оказывается не осязаемая оптико-акустическая среда, но среда электрооптическая, а операции будут осуществляться вне оптической досягаемости. Иными словами, средства ведения войны и сама война релятивизируются с обретением пространством и временем относительности, причиной чего является переход свойства абсолютного от материи к предельной скорости света [3, 129]. Своего рода, «новое опровержение времени и пространства».

Имматериализация нынешней войны проявилась на своем первом этапе и в ином формате. Агрессор вел себя так, чтобы его было сложно идентифицировать – молчаливые «зеленые человечки», анонимные «вежливые люди», «силы самообороны» в масках не имели знаков различия и шевронов. Как бескачественные фишки в старинной игре го в сравнении с шахматными фигурами, обладающими внутренними свойствами. Ж. Делез и Ф. Гваттари провели изящный анализ этих восточных игр, чтобы показать соотношение двух взаимоисключающих стратегий ведения войны. Шахматы – это действительно война, но война институализированная, урегулированная, закодированная, с фронтом, тылом и сражениями. Го, пишут Делез и Гваттари, – это война без линии фронта и даже без сражения. Это чистая стратегия в отличие от семиологичности шахмат. Шахматы распределяются в закрытом пространстве и, двигаясь от одной точки к другой, занимают максимум мест минимальным числом фигур. Фишки го распределяются в открытом пространстве, сохраняя возможность появления в любой точке. Движение непрерывно, без цели и направления, без исхода и прибытия. Фишки го стремятся закрепить территорию с помощью примыкающей территории, детерриторизировать противника, разрушая его территорию изнутри. «Иная справедливость, иное движение, иное пространство-время» [5, 590-591].

Актуальным до сих пор остается наблюдение Р. Барта об особом языке, призванном добиваться совпадения нормы и факта для оправдания циничной реальности благородной моралью. Этот язык Барт называет косметическим – прикрывающим факты языковым шумом. Таким образом,

языковая лексика и грамматика становятся политически ангажированными. Я бы добавил, что политическая ангажированность вызывает у ее субъектов неописуемое наслаждение и восторг. Говорится, например, о нынешней украинской власти с использованием особого аксиоматического языка, с несколькими ключевыми словами, имеющими уничижительные коннотации: «нелегитимная власть», «фашистская власть», «хунта», «клика», «банда». Тем самым возможность диалога с этой властью отвергается априори, поскольку она якобы поставила себя вне закона. Говоря о войне, следует ее отрицать. Для этого подходят два средства. Первое: как можно реже о ней упоминать [2, 207, 209]. Вся риторика российского политикума и СМИ до сих пор виртуозно использовала этот прием. Чего стоят, например факты ареста протестующих «против войны» (!) в Москве и Санкт-Петербурге, а военная оккупация, агрессия и аннексия Крыма называется «возвращением домой», «торжеством справедливости». Другая хитрая мистификаторская тактика – придавать войне противоположный смысл, когда слово «война» по-оруэлловски употребляется в смысле «мир»: «восстановление Большой России», «наведение порядка», «борьба с хаосом, нацистами («не дадим нацистам ступать по братской земле!»), фашистами, экстремистами, нелегитимной властью, ксенофобами, антисемитами», «помощь русскоязычному населению», «не оставим в беде» etc.

Девиантный европеизм идеологемы псковского игумена Филофея «Москва – третий Рим», в которой Москва-Русь – ковчег, спасающий весь христианский мир, трансформируется в тщеславный миф о националистическом посягательстве на завоевание мира, на «собирание земель». При великом князе Василии, как заметил В. Кантор, так могли мечтать маргиналы, выступающие не *против*, а, наоборот, желающие *стать* и *быть центром* Европы, не признавая при этом реальной европейской жизни и считая ее клонящейся к упадку [7, 44]. Как видно, весь этот мифологический «дискурс» благополучно дожил до нашего времени. Более того, обрел новую энергетику. Инстинкт собирания земель остался, тщеславные претензии на спасение православного (славянского) мира тоже, Европа по-прежнему клонится к упадку, «ибо, если не было бы этого «упадка», то ни к чему был бы ковчег и спаситель» [7, 44]. Имперский миф единства России и Украины («единая и неделимая Россия») также остается важнейшим сегментом российского политического дискурса.

«И в конце истории – аминь», – как выразился Патриарх Кирилл.

Ризоматичность войны проистекает из ризоматичности российского политического и исторического мышления, по-прежнему сосредоточенного на легитимизации российской государственности вне

российских границ и на хроническом воспроизводстве национальных мифов XIX столетия.

Современное положение свидетельствует об исчезновении мощной формообразующей идеи коллективной смерти, а феномен смерти вытесняется из сознания в чистую психологию. Отсутствие смерти в политической рефлексии о войне предполагает присутствие безумия в самом широком диапазоне – «от полной неспособности осознания своей собственной ситуации здесь и сейчас до клинического психоза». Можно согласиться с А. Пятигорским и О. Алексеевым, что проблема войны – это проблема интерсубъективного состояния сознания, а не политики, идеологии или технологии, сознания напрочь забывшего о смерти. Современная война – это семиотическое обозначение сознания, тяготеющего к воспроизведению себя в негативных ситуациях, которые не могут найти рационального разрешения [9, 131] по принципу ризоматического расползания вширь.

Украину делят сегодня все, кому не лень: российские телевизионные витии и политики, экс-разведчики различных спецслужб, доморощенные аналитики из «Русского мира» и прочие спикеры. Имя им легион. Еще в 1996 г. С. Хантингтон на страницах своего бестселлера «Столкновение цивилизаций» обсуждал три возможных варианта развития ситуации в Украине. Первый: конфликт между русскими и украинцами маловероятен из-за общности цивилизации. Более вероятный вариант развития ситуации Хантигтон рисовал по итогам президентских выборов в июле 1994 г. – это раскол Украины по линии разлома (Чернигов – Полтава – Кировоград – Одесса) со входом восточной части в состав России. Наиболее вероятным сценарием он считал следующий: Украина останется единой, останется расколотой, останется независимой, и в целом будет тесно сотрудничать с Россией [11, 257-258]. Как видим, сегодня, несмотря на общность славянской цивилизации, воплощается в жизнь, пожалуй, самый трагический вариант.

Трагизм и разрушительные тенденции странной ризоматической войны (от уничтожения мировой системы безопасности, начавшей складываться еще в 1945 г. на совещании в крымской Ливадии до немыслимой еще недавно экзистенциальной тревоги) остаются такими же, как и прежде, но имеют видимость безопасности. Несмотря на то, что первой жертвой войны как всегда оказалась истина, пейзаж нашей жизни с его формами, вещами и сценами еще весной оставался тем же – привычным и невозмутимым. Но безопасность эта оказалась обманчивой, ложной. Странная ризоматическая война перешла в классическую горячую фазу, а пресловутая «вежливость зеленых человечков», несмотря на декларируемую неготовность вести крупномасштабные военные действия – в неприкрытую агрессию.

А далее – возможность глобальной войны, которая, как считал С. Хантингтон, хотя и крайне маловероятна, но не исключена.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.

2. Барт Р. Мифологии / Р. Барт. – М.: Академический проект, 2008. – 351 с.

3. Вирильо П. Машина времени / П. Вирильо. – СПб.: Наука, 2004. – 140 с.

4. Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы / Т. В. Гамкрелидзе. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского ун-та, 1984. – Ч. 2. – 1328 с.

5. Делез Ж., Гваттари Ф. Тысяча плато: Капитализм и шизофрения / Ж. Делез. – Екатеринбург: У-Фактория; М.: Астрель, 2010. – 895 с.

6. Жижек С. Добро пожаловать в пустыню Реального / С. Жижек. – М.: Фонд «Прагматика культуры», 2002. – 160 с.

7. Кантор В. К. Любовь к двойнику. Миф и реальность русской культуры. Очерки / В. К. Кантор. – М.: Научно-политическая книга, 2013. – 654 с.

8. Купина Н. А. Тоталитарный язык: Словарь и речевые реакции / Н. А. Купина. – Екатеринбург–Пермь: Изд-во Урал. ун-та, 1995. – 144 с.

9. Пятигорский А. М., Алексеев О. Б. Размышляя о политике / А. М. Пятигорский. – М.: Новое издательство, 2008. – 190 с.

10. Ушаков Д. Н. Толковый словарь современного русского языка / Д. Н. Ушаков. – М.: Аделант, 2013. – 800 с.

11. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.

12. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка / Г. П. Циганенко. – К.: Рад. школа, 1989. – 511 с.

РЕЗЮМЕ

Є. О. Лебідь. Дивна ризоматична війна: метафора та мова.

Через використання метафори ризоми запропоновано новий погляд на феномен сучасної війни. Зроблено спробу виходу з негативної семіотичної ситуації в осмисленні війни в нову парадигматику політичної історії.

Ключові слова: *війна, метафора, ризома, мова, свідомість, смерть.*

SUMMARY

E. Lebid'. A strange rhizomatic war: metaphor and language.

There is offered a new perspective on the phenomenon of modern warfare through the usage of the metaphor of rhizome. An attempt was made to exit out the negative situation in the semiotic understanding of the war into a new paradigmatic political history.

Key words: *war, metaphor, rhizome, language, consciousness, death.*

УДК 1:159.964.26

А. В. Вертель
Сумской государственный педагогический
университет имени А. С. Макаренко

«ЯЗЫКОВОЕ СОЗНАНИЕ» В ПСИХОАНАЛИЗЕ Ж. ЛАКАНА И ДЕБИОЛОГИЗАЦИЯ ФРЕЙДИЗМА

В статье рассматривается влияние представителей структурализма и постструктурализма на философское переосмысление основных положений классического психоанализа З. Фрейда в контексте проблемы сознания. Показано тождество языковой структуризации сознания в структурализме, что является основой его переосмысления в психоанализе Ж. Лакана.

***Ключевые слова**: сознание, бессознательное, язык, психоанализ, структурализм.*

Если З. Фрейд относился к всякого рода академической философии с отвращением, то Ж. Лакан придал психоанализу более философское измерение, освободившись от биологизаторских приоритетов, пытаясь превратить психоанализ в строгую социальную и гуманитарную науку, опирающуюся на лингвистические и логико-математические понятия. Если проследить развитие его идей, становится ясно, что структурный психоанализ приобретает формы «философствующей дисциплины». На лакановское «перепрочтение» и фундаментальное переосмысление идей З. Фрейда повлияли структурная антропология (К. Леви-Стросс), семиология (Ф. де Соссюр), лингвистика (Э. Бенвенист, Р. Якобсон), элементы немецкого идеализма (Г. Гегель в оригинальном истолковании А. Кожева), феноменология (в версии М. Хайдеггера), сюрреализм (Ж. Батай, С. Дали, Ж. Жане).

Ж. Лакана часто называют самым знаменитым психоаналитиком после З. Фрейда. Смело можно утверждать, что лишь ему удалось вызвать такую же любовь у преданных последователей и патологическую ненависть у противников, как это было в случае с З. Фрейдом. «Фрейдовская теория, к которой он (Ж. Лакан – А. В.) пришел в своих поисках, была для него хотя и важнейшей, но все же одной среди многих. Его положение в психоанализе всегда было маргинальным […] именно в силу того, что занимавшая его проблематика и сам способ проблематизации были философскими, а не психоаналитическими» [6, 10].

Философское переосмысление психоанализа Ж. Лаканом произошло под влиянием лекций А. Кожева по «Феноменологии духа» Г. Гегеля, которые были прочитаны с 1933 по 1939 г. в Высшей практической школе в Париже. Эти лекции послужили толчком

к разработке теории воображения и осознания, на основании сопоставления доктрин Г. Гегеля и З. Фрейда.

Философское учение А. Кожева можно обозначить как одну из разновидностей неогегельянства. Эта характеристика правомерна уже потому, что собственная доктрина А. Кожева скрыта за интерпретацией «Феноменологии духа», а диалектика Г. Гегеля рассматривается им как вершина и предел развития философской мысли. Система Г. Гегеля радикально пересматривается им под влиянием К. Маркса и М. Хайдеггера, а некоторые исходные его интуиции связаны с увлечением буддизмом Хинаяны. Ключом к интерпретации гегелевской философии для него является понятие времени, истолкованное в духе «Бытия и времени» М. Хайдеггера. А. Кожев отбрасывает не только философию природы Г. Гегеля, но и его учение об абсолютном духе. Диалектично лишь конечное человеческое существование, экзистенция наделена способностью самоотрицания и отрицания любой предзаданной сущности. Природные характеристики не отвергаются, но входят в человеческую реальность только как возможности отрицания и выбора. А. Кожев анализирует всю гегелевскую систему в терминах диалектики «Раба» и «Господина». В интерпретации А. Кожева Г. Гегель говорит: когда я хочу удостовериться в собственном существовании, я должен признать, что обязан им «Другому». Чтобы жить, я нуждаюсь в признании «Другого». Каждый индивид сначала враждебен «Другому» как препятствие на пути его овладения миром и требует от «Другого» признания и за это признание идет борьба [10, 139–140].

Для большинства академических философов Франции Г. Гегель был мало известен. Французские философы находились под влиянием неокантианства и относились с недоверием к тем мыслителям, которые разрабатывали свои системы после И. Канта, в особенности к Г. Гегелю из-за картезианского подозрения к универсальным философиям истории. Благодаря А. Кожеву во французской интеллектуальной среде начали говорить о хитрости разума, о желании желания и наконец о несчастном сознании [12, 76].

А. Кожев и Ж. Лакан собирались написать вместе статью «Гегель и Фрейд: опыт сравнительного анализа». Ж. Лакан свою часть так и не написал, в отличие от А. Кожева, посвятившего введению в проблему развития самосознания свои пятнадцать страниц, где сравнил cogito Р. Декарта с самосознанием Г. Гегеля и показал, что философия – это по сути дела желание философствовать. «Мыслю» Р. Декарта трансформируется в «желаю» Г. Гегеля. А. Кожев формулирует три важнейших понятия, которые будут активно использоваться Ж. Лаканом, а именно – *Я* (je) как субъект желания; желание как доказательство объективности бытия; собственное *Я* (moi) как источник заблуждения и самообмана.

С. Жижек, рассуждая о близости системы Г. Гегеля и теории Ж. Лакана, утверждает, что Ж. Лакан был гегельянцем. С. Жижек пишет: «Лакан постоянно нападал на Гегеля. Но, давайте говорить правду, он никогда не читал Гегеля. Он читал очень модных тогда во Франции Александра Кожева и Жана Ипполита. И именно тогда, когда он думал, что критикует Гегеля, он оказался очень близок к Гегелю» [7, 11].

В современной философской литературе часто проводят сравнение гегельянства и психоанализа. Л. Драгунская говорит о том, что психоанализ – это ночь, подземелье, а диалектические преобразования происходят на свету. Психоанализ интересует то, из чего некий феномен произрастает, а гегельянство – то, что из этого феномена разовьется. Если психоаналитическая теория археологична (реконструктивна), то гегельянство проектно (конструктивно). Психоанализ – это дискурс тела, которое страдает от желаний и неудовлетворенных влечений, которые обретают форму переживаний т. е. уже духовную форму. Гегельянство – это история Духа, принимающего те или иные телесные, материальные формы, конфликтующие, отрицающие друг друга, но развивающие. Гегельянство берет начало с концепции Духа, некой самоматериализующей идеи, которая превращается во все и содержится во всем. Концепция З. Фрейда начинается с влечений. Начиная с таких мифологизированных концептов, как влечение и Дух, З. Фрейд и Г. Гегель приходят к реальности человеческой, культурной и социальной жизни. Оба они приходят к не сциентической рациональности, они ее не только не отрицают, но даже считают необходимой. По мнению Л. Драгунской, важнейшее, что объединяет психоанализ и гегельянство – диалектическая триада: тезис, антитезис и синтез в системе Г. Гегеля; океаническое чувство, расщепление психических процессов и их интеграция в концепции З. Фрейда [4, 123–124].

При разработке феноменологической онтологии П. Рикёр опирается на психоаналитический метод истолкования, выделяя в нем следующие основные моменты. Во-первых, психоанализ идет к онтологии путем критики сознания. На этом основании П. Рикёр включает З. Фрейда в число «философов подозрения». В данном контексте показательной является мысль В. Декомба: «… у таких философов, как Маркс, Ницше и Фрейд, картезианское сомнение словно укреплено крепостными стенами, внутри которых философ чувствует себя уверенно» [2, 173]. Интерпретации снов, видений, фантазмов, мифов, символов, которые предлагает психоанализ – это своего рода оспаривание претензий сознания быть источником смысла; психоанализ «говорит об утраченных объектах, которые обретаются вновь лишь символически», что, по мнению П. Рикёра, является условием для создания герменевтики, освобожденной от предрассудков *Я,* где проблематика рефлексии преодолевается в проблематике существования. Во-вторых, только в интерпретации и с ее

помощью возможно движение *Я* к онтологии. Расшифровывая тайные желания быть, мы раскрываем само желание, лежащее в основании смысла и рефлексии; cogito путем интерпретации открывает за самим собой то, что называют археологией субъекта. В этой археологии можно различить существование, но оно остается включенным в деятельность расшифровки. Но «археология субъекта» будет абстрактной, если не рассматривать ее в диалектическом единстве с телеологией.

При анализе движения сознания вперед, когда каждый образ находит свой смысл не в том, что ему предшествует, а в том, что последует за ним, П. Рикёр использует «прогрессивный» метод. Благодаря этому методу сознание извлекается из самого себя и устремляется вперед, к смыслу, источник которого находится впереди субъекта. Такой способ интерпретации сознания был разработан Г. Гегелем, и на первый взгляд, он прямо противоположен фрейдовскому методу: в гегелевской феноменологии истина каждого образа проясняется в образах, следующих за ним. Однако для П. Рикёра важно не их различие, а возможность синтеза. Г. Гегель, как и З. Фрейд, в равной мере говорят о неправомочности «философии сознания». Фрейдовское описание бессознательного есть «онтогенез» сознания; гегелевский же анализ сознания приводит к понятию эпигенеза: он имеет иную направленность – за пределы сознания, в область духа. Только в единстве этих двух герменевтик – гегелевской и фрейдовской – П. Рикёр видит залог подлинной интерпретации того или иного явления [8, 20–22].

Таким образом, П. Рикёр понимал психоанализ как своего рода «археологию» субъекта. «Антифеноменологическая» установка психоанализа, направленная не на редукцию к сознанию, а на редукцию сознания, позволяет этой исследовательской стратегии проникнуть в скрытый мир влечений, недоступный рефлексии. «Археологии» субъекта П. Рикёр противопоставляет «телеологию» субъекта, т. е. возвращение бессознательного в русло осознавания. Позиция П. Рикёра вызвала резкий отпор и критику со стороны Ж. Лакана и его последователей.

У Ж. Лакана, как и у З. Фрейда, движение мысли не останавливается, нет однозначности и определенности того или иного понятия, той или иной теории. Каждое понятие определяется не чёткими дефинициями, а тонкими, порой замысловатыми отношениями с другими понятиями, историями концептуального пересмотра. Каждая теория меняется в зависимости от её отношений к другим теориям. Каждый термин зависит от точки зрения того, кто интерпретирует данный термин. Мысль Ж. Лакана подчиняется, как может показаться, логике бессознательного, которая не знает противоречий. Но при внимательном прочтении оказывается, что мысль Ж. Лакана предельно систематизирована.

П. Серио подчеркивает: если раньше французский язык считался «языком ясности», то после вторжения психоанализа в культурную жизнь

Франции и его стремительной «ассимиляции» приучили людей к тому, что они должны уделять большое внимание словам, «играть» со словами, предполагать и находить в них какой-то скрытый смысл. Многие интеллектуалы были настолько зачарованы стилем Ж. Лакана, что имитировали его языковые особенности. Стиль Ж. Лакана практически непереводим на иностранный язык, поскольку все его размышления основаны именно на непрозрачности языка [9, 13].

Основатель новоевропейской философии сознания Р. Декарт считал, что сознание является отправной точкой как в философии, так и в науке. Р. Декарт пишет «Я есмь, я существую – это очевидно, […] я лишь мыслящая вещь, иначе говоря, я – ум (mens), дух (animus), интеллект, разум (ratio) […], я вещь истинная и поистине сущая» [1, 23]. Так классическое определение субъекта выражено в формуле: «cogito, ergo sum» – «мыслю, следовательно, существую». Сутью данного выражения является то, что мышление выступает как единственный атрибут души, она знает о своем психическом содержании, которое зримо изнутри. Аргумент указывает на самообнаружение субъекта в акте мышления (сознания), я мыслю и, созерцая свое же мышление, обнаруживаю себя мыслящего, стоящего за его актами и содержаниями. Ж. Лакан переосмысливает понятие картезианского субъекта; в его понимании субъект не является единством существования и мышления.

Д. Мэйси подчеркивает: «Во многом благодаря Лакану неприязнь к cogito стало одним из общих мест «структуралистских работ», неприязнь с почти карикатурным размахом, когда «картезианское» становится уничижительным термином, прилагаемым к любой философии сознания» [12, 72].

Проблема лингвистического обоснования сознания имеет в XX в. довольно длительную историю. В пределах структурной лингвистики постулат о тождестве языкового оформления сознания с самим сознанием стал общим местом уже во второй половине XX в. Современная философия говорит о том, что человек как личность, скорее всего, не адекватен своему сознанию. Но на данном этапе разработки проблемы нет серьезных доказательств в опровержение тезиса, что наиболее доступным и информационно насыщенным способом постижения сознания другого человека является информация, которую носитель исследуемого сознания передал при помощи языка.

Следующим этапом в развитии концепции языкового сознания было его отождествление не с устной речью, а письменным текстом как единственным возможным средством его фиксации более или менее достоверным способом. Рассматривая мир исключительно через призму сознания, как феномен письменной культуры, как порождение Гутенберговой цивилизации, постструктурализм уподобляет самосознание личности некой сумме текстов. Если ничего не существует вне текста

(Ж. Деррида), то и любой индивид в таком случае неизбежно находится «внутри текста», т. е. в рамках определенного исторического сознания, насколько оно нам доступно в имеющихся текстах [5, 226].

По Ж. Деррида, сознание никогда не может быть свободным от «следов» бессознательного опыта. *Я*, которое воспринимает и представляет себя в настоящем, на самом деле «пишется» бессознательными «следами» прошлого. А это прошлое также «написано» следами своего собственного прошлого и т. д. Таким образом, чистого восприятия не существует. В «Полях философии» Ж. Деррида пишет: «Если чистое сознание и чистое я существуют как источник, то именно в том смысле, что они не могут вернуться к себе. В постоянной и мгновенной потере сознания они не могут ни стать темами, ни дать место собственным или несобственным определениям, как и так называемым истинным тропам» [3, 322]. Сознание, при помощи которого происходит интуитивное познание мира, находится вне пределов действия логики. Оно не может интуировать какого-либо «присутствия» абсолютной истины. Познать себя и мир человек может только при помощи сознания и «зеркала языка». Сознание и язык – это то, на чем зиждется знание и что его создает. Но в то же время этот процесс, протекающий вне сферы действия разума и логики, оставаясь за рамками методов приобретения знаний – логики, рассуждения и т. д.

Весь мир, в конечном счете, воспринимается Ж. Деррида как бесконечный безграничный текст, как «космическая библиотека». Специфика, постмодернистской трактовки языкового сознания состоит уже не столько в его текстуализации, а в его нарративизации, т. е. в способности человека описать свой жизненный опыт в виде связного повествования, которое напоминает структуру художественного текста. Так выявляются две тесно связанные друг с другом проблемы, а именно: языковой характер личности и повествовательный модус повседневной жизни как специфической для человеческого сознания модели оформления жизненного опыта.

Г. Ямпольская выделяет три причины, которые составляют основную ценность структурного подхода в исследовании сознания [11, 159].

1. Структурализм представляет собой определенную оптику, в которой разрозненные факты предстают как различные стороны некого целого феномена, который можно описывать и изучать как таковой. Структурализм характеризуется определенным методическим сдвигом: сознание, опосредованное язиком, становится одновременно и элементом значения в определенной символической структуре и средством верификации изучаемой реальности. Здесь отчетливо видно прорастание философской проблематики сквозь специально-научную.

2. Структурализм выработал новый подход к проблеме взаимодействия субъекта и объекта в познании. Если классический подход

состоял в противопоставлении объекта субъекту, то здесь субъективность исследователя (и субъект вообще) теряет свои индивидуальные черты. Он оказывается частью общей «структуры», т. е. того метаязыка, на котором единственно и возможно описание подобных феноменов. Это своего рода очищение объективности от субъекта, через опору на «внеиндивидуальную природу языка», которая обеспечивает переход от одного *Я* к другому и от одной культуры к другой.

3. Структурализм заменяет исследование отдельных предметов исследованием того структурного поля, в котором они существуют, что позволяет выйти за пределы мышления в категориях. Язык, который в структуралистской парадигме описывает все и всех, это уже не классический язык, являющий субъект в качестве того, что обладает предикатом. Язык как место анонимной игры означающих и означаемых, как сверхструктура становится лишь посредником в познании, он теряет свою прежнюю онтологическую значимость. Из места явления вещи сознанию язык превращается в метод доступа к de facto определяющим до-предикативным реальностям. В данном случае это бессознательное у Ж. Лакана.

Результатом дебиологизации классического психоанализа Ж. Лакана являются два тезиса.

1. Бессознательное структурировано как язык.

2. Бессознательное – это речь «Другого».

Опираясь на эти тезисы, он утверждал, что только лингвистический анализ языка и его механизмов может адекватно раскрыть структуру бессознательных и соответственно сознательных процессов. С точки зрения Ж. Лакана, чистое доязыковое бессознательное нам не дано, о нем можно рассуждать только на основании рассказа другого человека. Таким образом, бессознательное – это речь «Другого».

На основании вышеизложенного можно сделать следующий вывод: Ж. Лакан сыграл существенную роль в теоретическом обосновании текстуализации сознания, выдвинув идею текстуализации бессознательного, которое традиционно связывалось, прежде всего, со сновидениями. Это стало очень важным моментом в оформлении нового представления о сознании человека, поскольку к тому времени уже было ясно, что своим рационально аргументированным дискурсивным полем оно не исчерпывается. Тезис Ж. Лакана о том, что сновидение структурировано как текст и более того, что «сон уже есть текст», был использован и развит в работах постструктуралистов и постмодернистов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Декарт Р. Размышления о первой философии, в коих доказывается существование Бога и различие между человеческой душой и телом / Рене Декарт // Соч. в 2 т. – М.: Мысль, 1994. – Т. 2. – С. 3–72.

2. Декомб В. Дополнение к субъекту: Исследования феномена действия от собственного лица / Винсент Декомб; [пер. с фр. М. Голованивской]. – М.: Новое литературное обозрение, 2011. – 576 с.

3. Деррида Ж. Поля философии / Жак Деррида; [пер. с фр. Д. Ю. Карлечкина]. – М.: Академический проект, 2012. – 376 с. – (Философские технологии).

4. Драгунская Л. С. Эдип и истина, или Фрейд и Гегель. Герменевтика одного запрета / Л. С. Драгунская // Человек. – 2012. – № 2. – С. 116–124.

5. Дьяков А. В. Философия пост-структурализма во Франции / А. В. Дьяков. – Нью-Йорк: Издательство «Северный Крест», 2008. – 364 с.

6. Дьяков А. В. Жак Лакан. Фигура философа / А. В. Дьяков. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2010. – 560 с. – (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»).

7. Жижек С. Философия начинается с Канта и заканчивается Гегелем / Славой Жижек // Логос. – 2007. – № 1 (58). – С. 3–13.

8. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / Поль Рикёр; [пер. с фр. И. С. Вдовиной]. – М.: Академический Проект, 2008. – 695 с. – (Философские технологии).

9. Серио П. Как читают тексты во Франции / Патрик Серио // Французская школа анализа дискурса. – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 1999. – С. 12–53.

10. Философы Франции: словарь / [под общ. ред. И. И. Блауберг]. – М.: Гардарики, 2008. – 320 с.

11. Ямпольская А. В. Современная французская мысль и переосмысление структурализма. Размышление над книгой Н. С. Автономовой «Познание и перевод. Опыты философии языка» / А. В. Ямпольская // Вопросы философии. – 2009. – № 3. – С. 158–164.

12. Macey D. On the subject of Lacan // A Elliott and S. Frosh (eds.). Psychoanalysis in Contexts. – London and New York: Routledge, 1995. – P. 72–86.

РЕЗЮМЕ

А. В. Вертель. «Мовна свідомість» у психоаналізі Ж. Лакана і дебіологізація фрейдизму.

У статті розглядається вплив представників структуралізму та постструктуралізму на філософське переосмислення основних положень класичного психоаналізу З. Фрейда в контексті проблеми свідомості. Показано тотожність мовної структуралізації свідомості у структуралізмі, що є підґрунтям її переосмислення у психоаналізі Ж. Лакана.

Ключові слова: *свідомість, несвідоме, мова, психоаналіз, структуралізм.*

SUMMARY

A. Vertel'. «Language consciousness» in J. Lacan and debiologization freudian's psychoanalysis.

In article influence of representatives of structuralism and post-structuralism on philosophical reconsideration of basic provisions of classical psychoanalysis of S. Freud in a context of a problem of consciousness is considered. The identity of language structurization of consciousness and actually consciousness in structuralism that is a basis of reconsideration of consciousness in J. Lacan's structural psychoanalysis is shown.

Key words: *consciousness, unconscious, language, psychoanalysis, structuralism.*

УДК 165.42

О. И. Нагорный
Сумской государственный педагогический
университет имени А. С. Макаренко

СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ «ИСТИНА» И «СМЫСЛ» В ИСТОРИЧЕСКОМ ПОЗНАНИИ

Статья посвящена соотношению понятий «истина» и «смысл» в историческом познании в частности и гуманитарном познании вообще. Утверждается тот факт, что, несмотря на то, что классическая теория истины сейчас сталкивается с рядом проблем самого понимания понятия, особенно что касается гуманитарных наук, отказываться от «истины» было бы преждевременно и неприемлемо. Акцентировано внимание и предпринята попытка проанализировать причины, затрудняющие поиск истинного знания в гуманитарном и историческом познании. Предложено переходное понятие «смысла», которое поможет сохранить ценное знание, истинность которого сейчас трудно доказать, и поможет ученым-представителям разных научных школ найти не точки противостояния, а точки соприкосновения в их позициях, временами диаметрально противоположных.

Ключевые слова: *истина, смысл, корреспондентская теория истины, контекст.*

Истина и ее достижение является ключевой проблемой методологии любой науки, в том числе и истории. Кроме того, истина представляется сегодня как идеал современного научного исследования, недостижимый с одной стороны, но от того не менее желанный с другой. Вот уже более двух тысячелетий над прояснением сути понятия «истина» бьются выдающиеся ученые человечества, однако к какому-то единственному определению так и не пришли.

Классическая теория истины своими корнями уходит в античность. За более чем две тысячи лет само понятие истины прошло длительный процесс эволюции: под истиной понимали несокрытость (Платон), соответствие мышления и реальности (Аристотель), соответствие интеллекта и вещи (Фома Аквинский), нормативность мышления (И. Кант), «факты, которые суть то, что они суть, независимо от того, что мы предпочитаем о них думать» (Б. Рассел). На современном этапе корреспондентская теория истины находится в состоянии стагнации и некоторые философы утверждают, что мы присутствуем при ее кончине (Х. Патнем). Новые (неклассические) теории истины представляют несколько иные способы ее актуализации, находя противоречия или недостатки аргументации в классической теории, но в любом случае говорить о «кончине» этой теории еще рано [4].

Среди неклассических теорий можно отметить когерентную, конвенциональную, прагматическую, семантическую, дефляционную. Коротко остановимся на освещении одной из них как примера. Одной из таких неклассических теорий является конвенциональная теория истины, утверждающая истину как продукт гласного или негласного соглашения между участниками познавательного процесса и которая в силу различных причин более подходит к описанию истины в гуманитарных науках, в том числе и в истории. Для понимания механизма ее функционирования продуктивным оказывается понятие «научное сообщество», введенное Т. Куном. Оно состоит из исследователей с определенной научной специальностью, получивших сходное образование и профессиональные навыки. Такая группа вырабатывает свои критерии для понимания сути разрабатываемой ею научной тематики, очерчивает какие-то базовые истины и защищает этот фундамент от всякого рода посягательств до того момента, когда это станет явной бессмыслицей. И любой ученый, который дерзнет пойти против такой группы, рискует столкнуться на этом пути с серьезными трудностями.

Стоит так же отметить, что некоторые ученые призывают вообще отказаться от такого понятия как «истина» по разным причинам. На протяжении XX века понятие истины, как это ни парадоксально, вытеснялось из философии науки. Логический позитивизм заменил понятие истины понятием верифицируемости. Г. Рейхенбах пытался на место истины поставить понятие вероятности. К. Поппер рассматривает истину или как недостижимый идеал, или заменяет ее степенью правдоподобности. Т. Кун и И. Лакатос вообще не пользуются термином «истина». Наконец, П. Фейерабенд призывает выбросить истину на свалку исторических заблуждений человечества [7, с. 6].

Однако, как нам кажется, полный отказ от «истины», тем более как от заблуждения, чересчур резкий и необдуманный шаг. Последствия его довольно ярко освещает А. Никифоров [7].

Во-первых, это ведет к уничтожению ядра нашего мышления – логики, как науки о правильных рассуждениях. Именно при помощи понятия «истины» (истинности) логика поясняет, чем отличается правильное рассуждение от неправильного: высказывание «В» логически следует из высказывания «А» только тогда, когда при истинности высказывания «А» высказывание «В» всегда необходимо будет истинным. Соответственно, отказываясь от понятия истины, мы теряем способность отличать правильные выводы и рассуждения от неправильных. Правила вывода становятся подобны правилам игры, которые можно произвольно применять, отменять или видоизменять. Допускается и противоречие, которое в логике сигнализирует о том, что в наши рассуждения вкралось ложное высказывание.

Во-вторых, разрушение логики лишает смысла нашу аргументацию, дискуссии и споры. Так как основой любой аргументации является

доказательство (демонстрация того, что отстаиваемое нами высказывание логически следует из общепризнанных истинных постулатов или аксиом). Однако, если нет разделения правил вывода на допустимые и недопустимые, а постулаты нельзя оценивать как истинные или ложные, то доказать можно фактически все что угодно, однако и ценность таких доказательств будет соответствующая.

Далее, это приводит нас и к отрицанию существования любой науки, ибо все научное знание фактически и строится на системе довольно жестких доказательств с последующей проверкой того, не противоречат ли они реальному положению дел. В вышеописанном же случае для истории правомерными будут высказывания, например: «Пирамиды были построены инопланетянами, потому что они желтые», «Граф Владислав Цепеш был вампиром, потому что он родом из Румынии» и тому подобные.

Таким образом, отказ от понятия истины хоть и не лишает нас способности рассуждать, однако уничтожает разницу между рассуждением и шизофреническим бредом, между предсказанием и оракульским пророчеством [7, с. 9 - 11].

С другой стороны, было бы глупо не замечать и не пытаться каким-то образом решить те проблемы, с которыми сейчас столкнулась классическая теория познания. Как справедливо отмечает Л. Микешина «… необходимо переосмыслить основные понятия классической теории познания – рациональности, субъекта, объекта и особенно истины, наивно реалистического понимания ее объективности, «абсолютности» и «единственности»… » [6, с. 63].

Основываясь на вышесказанном, можно сделать вывод, что вопрос «истины», ее значения и применения является крайне сложным и в одночасье (а может даже поэтому) крайне интересным.

Кроме того, если говорить о социально-гуманитарных науках, мы сталкиваемся с дополнительными трудностями. Например, осложняет ситуацию тот факт, что в анализе человеческого познания, его форм и методов эпистемология опиралась в значительной мере на естествознание. Соответственно и центральное понятие эпистемологии – понятие истины – рассматривалось в рамках этих наук. За социально-гуманитарным блоком наук право на истинное знание признали только в начале XX века, и то неохотно.

В современной науке сложилась двоякая ситуация: с одной стороны отказываться от понятия «истина» явно не следует, однако с другой стороны, оно, с нашей точки зрения, настолько глобально, что одного его явно не хватает для отражения того многообразия научных теорий и подходов, которыми пестрит современное научное знание и, тем более, жесткого разграничения их на адекватные (истинные) и неадекватные (ложные). Как нам кажется, в нынешней ситуации не хватает какого-то менее абстрактного и более приземленного (прагматичного) понятия,

которое не вытесняло бы понятие «истины», а стало своеобразным «мостиком» между истинным знанием и тем знанием, которое только готовится пройти проверку подлинности. Без этого «мостика» мы рискуем потерять множество интересных мыслей, которые в будущем, несомненно, могли бы позитивно повлиять на развитие науки, однако не выдержали испытания таким непререкаемым авторитетом как «истина».

Таким понятием вполне может стать понятие «смысла».

В отличии от понятия «истины», которая с древних времен интересовала ученых и мыслителей, серьезный интерес к «смыслу», как к философскому понятию, появился лишь в начале XX века. Как справедливо отмечает А. Кравец в своей работе «Теория смысла Ж. Делеза: pro и contra», тема смысла лежит на пересечении многих философских направлений: герменевтики, экзистенциализма, постмодернизма. Кроме философии, проблема смысла также интересует такие науки как логика, лингвистика, психолингвистика, когнитивистика. Таким образом, проблема смысла становится неким нервом современной исследовательской мысли, нераспутанным узлом, за отдельные нити которого ухватились представители различных научных направлений [3, с. 227].

В большинстве общенаучных, философских и лингвистических словарей смысл определяется как синоним значения. Ныне существуют две принципиально различающиеся между собой традиции использования понятия «смысл». В одной из них смысл выступает как полный синоним значения; эти два понятия взаимозаменяемы. Во второй традиции понятия «смысл» и «значение» образуют более или менее выраженную концептуальную оппозицию.

Герменевтика стала первой теоретической парадигмой, в которой понятие смысла возникло как научное, не совпадающее с понятием значения. Пожалуй, первое понимание смысла мы обнаруживаем у Матиаса Флациуса Иллирийского (XVI век). На вопрос: имеет ли слово один смысл или много, он отвечает, что вне контекста слово смысла не имеет; в каждом конкретном контексте смысл однозначен. Таким образом, проблема смысла сводится к проблеме контекста. Понятие контекста, введенное М. Флациусом в концептуальный аппарат герменевтики, позволило, пожалуй, впервые разделить понятия значения и смысла как не синонимичные. Дальнейшие изыскания представителей герменевтики (Г. Фреге, К. Льюиса и др.) были направлены на выяснение соотношения понятий «смысл – значение».

Другим проблемным контекстом, в котором понятие смысла вошло в гуманитарные науки, стала проблематика феноменологического анализа сознания, представленная работами основателя феноменологической парадигмы Э. Гуссерля и его учеников и последователей: Г. Шпета, М. Хайдеггера, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра и др. В работах Э. Гуссерля проблема соотношения значения и смысла неоднозначна; четкое их

различение отсутствует, и употребляются эти два понятия иногда синонимично, иногда не совсем. Источником, приписывающим смысл вещам, является сознание. Г. Шпет расширяет учение своего учителя и разделяет смысл на смысл an sich (сам по себе), выражающий определительную квалификацию предмета, смысл in sich (в себе), выражающий способы его данности, и смысл far sich (для себя), внутренний смысл предмета. К пониманию смысла как объективной сущности вещей, объекта, специально направленного особого познания, склоняется и другой ученик Гуссерля, М.Хайдеггер. Если Г. Шпет и М. Хайдеггер используют понятие смысла в контексте проблемы познания внешней реальности, то К. Ясперс говорит о смысле преимущественно как о понятии, характеризующем взаимосвязь психических явлений в душевной жизни человека, в его «личностном мире». Смысл, по К. Ясперсу, предмет не объяснения, а понимания.

Третий контекст употребления понятия смысла в гуманитарных науках связан с проблематикой экзистенциального смысла человеческого бытия. Видный представитель экзистенциальной философии П. Тиллих в своей наиболее известной работе «Мужество быть» отмечает, что человек есть человек лишь потому, что он обладает способностью понимать и формировать свой мир и самого себя в соответствии со смыслами и ценностями.

Четвертый контекст употребления понятия смысла в гуманитарных науках подразумевает постановку проблемы смысла человеческих действий и других невербальных проявлений. Это направление репрезентируется работами В. Дильтея, Э. Шпрангера и М. Вебера. В. Дильтей утверждал, что понять человека возможно только через понимание смысла его жизненных проявлений в физических, внешне объективированных формах. Для М. Вебера смысл является ключевым понятием в понимании не только человеческих действий, но и человеческой культуры.

Если попытаться обобщить все многообразие трактовок смысла, можно обратить внимание на две основных черты, объединяющие практически все эти трактовки. Смысл (будь то смысл текстов, фрагментов мира, образов сознания и т.д.) определяется, во-первых, через более широкий контекст; во-вторых, через интенцию. Контекстуальность и интенциональность следует рассматривать как два основополагающих атрибута смысла, инвариантных по отношению к конкретным его пониманиям и концепциям [1].

В современной философии наблюдается тенденция соотношения понятий «истины» и «смысла». Так, Т. Деткова в своей диссертационной работе четко противопоставляет понятия истины и смысла по ряду критериев:

1) истина составляет предмет и цель познания, и соответственно, обладает гносеологической природой, в то время как смысл – предмет онтологического сознания;

2) истина не совпадает с понятием бытия, и относится не к бытию, а к суждению разума, выраженно смысл как субстанция. Смысл как субстанциональное образование принадлежит бытию;

3) истина не обладает автономной свободой, ее свобода зависит от воления бытия, смысл как открытое бытие абсолютно свободен [2, с. 15].

Совершенно другой поход к соотношению понятий «истина»-«смысл» предлагает Л. Маркова. В своей работе «Истина в классической и неклассической науке» [5] она задается вопросом, на каком основании мы называем теории прошлого научными (более того, говорим об истории науки), если они опровергнуты последующим развитием науки? В неклассической науке множество теорий и все они равноправны, в том числе, очевидно, и с точки зрения их истинности. Выходит, что каждая из них по-своему и не так как другие, однако правильно говорит об одном и том же предмете исследования, что, несомненно, ведет нас к релятивизму. Получается, что или любая наука в своей истории и современности состоит сплошь из ложного знания (кроме одной истинной теории), или же все теории (как прошлого, так и современности) истинны, и соответственно истин столько же, сколько этих теорий. В таком случае истина выступает мимолетным свойством знания, которым непродолжительное время (до ее опровержения) обладает господствующая на данный момент теория.

Тут мы и обращаемся к понятию смысла, ибо теории прошлого, хоть и ложны с точки зрения классической науки, однако не лишены смысла, с ними можно спорить, и с этой точки зрения их можно считать научными. Так же дело обстоит и с множеством не опровергнутых теорий неклассической науки: они не лишены смысла, следовательно – научны. При этом субъект каждой из таких теорий продолжит считать свою позицию истинной, однако к оппонентам будет относиться как к партнерам не потому, что считает и их теорию истинной, а потому, что она обладает смыслом [5, с. 50 - 51].

Результаты такой переориентации, по нашему мне нию, будут чрезвычайно продуктивны для любой из ныне существующих наук. Это всячески поспособствует наличию здравого плюрализма в рамках каждой из них, ведению конструктивного диалога и спора с оппонентом не как с идеологическим врагом, стоящим на диаметрально противоположных позициях, а как с партнером, который занимается изучением такой же или схожей проблематики, однако старается делать это по-своему.

Не будет преувеличением сказать, что подобная переориентация в исторической науке и историческом знании жизненно необходима в силу хотя бы того факта, что редко в какой науке накал страстей между оппонентами, представляющими разные точки зрения на схожие проблемы, достигает такой остроты. Такая ситуация складывается в силу разных причин. Вот некоторые из них.

Всем нам прекрасно известно, что историю интересуют, прежде всего, какие-то частные события и явления, которые существенным образом повлияли на развитие человеческого общества. И дать таким событиям единственно истинную оценку часто очень сложно (и нужно ли?). Примером такого события может стать война. Во-первых, каждого конкретного историка могут интересовать разные аспекты данного события (кто-то интересуется развитием военного дела во время войны, кого-то заботит судьба беженцев и военнопленных, а кто-то изучает закулисные политические игры во время конфликта). Во-вторых, освещение данного события противоборствующими сторонами (в том числе и учеными-историками) будет совершенно разным, часто диаметрально противоположным. Кроме того, объект изучения историка принадлежит прошлому, и «доставить» его оттуда или же самому «посмотреть» на него в большинстве случаев не представляется возможным, что порождает новые трудности. Например, за неимением фото- и видеоматериалов (которые, к слову, только недавно появились в распоряжении историка как исторический источник) мы пользуемся историческими источниками, созданными людьми, которые, как и объект истории, в большинстве случаев принадлежат прошлому, и обсудить с ними все тонкости данных источников не представляется возможным. С другой стороны, эти источники подвержены тем же проблемам, что и источники современного периода: очень часто они дают совершенно разные трактовки одних и тех же событий.

История намного сильнее других наук социально-гуманитарного блока подвержена влиянию общества. Официальная идеология, политика все чаще пытается использовать историю в своих корыстных целях, что, естественно, не идет на благо последней. Кроме того, исторические события задевают сильные чувства (патриотические, религиозные) десятков и сотен тысяч людей, а, следовательно, общественное мнение так же может искажать историческую действительность, придавать собственно историческим спорам религиозную, политическую, патриотическую, идеологическую окраску.

Негативным фактором в современной исторической науке, с нашей точки зрения, является формирование непререкаемых позиций по некоторым вопросам мировой истории. В истории великих революций, колониальных и мировых войн, хронологических исследованиях существует так называемая общепринятая точка зрения на событие в целом или его отдельные аспекты. Может ли она быть ошибочной? Естественно. То, во что верит большинство, не всегда является истиной, что неоднократно проявлялось в истории науки. Каких-то две тысячи лет назад большинство верило, что Земля плоская. Тысячу лет назад человечество было убеждено, что наша планета является центром Вселенной. Эти, с позиции нынешнего знания, ошибочные истины были опровергнуты только благодаря тому, что их подвергли сомнению.

И неизвестно, что было бы с современной наукой, если бы такое сомнение было запрещено.

Нельзя отрицать того факта, что уже во второй половине XX века появлялись попытки пересмотра или даже отрицания как общепринятого взгляда на исторический процесс в целом (Новая хронология Фоменко-Носовского), так и отдельных его аспектов (пересмотр истории Великой французской революции, Второй мировой войны). Однако эти ученые были осуждены как историками, стоящими на общепринятых позициях, так и общественным мнением. Вступать с ними в полемику по поводу «общеизвестных» или «общепринятых» фактов никто не желал и не желает. Тем не менее, было бы глупо утверждать, что их научные изыскания (или их часть) не обладала смыслом, и просто отмахиваться от них было бы неправильно.

В таких условиях, по нашему глубокому убеждению, понятие смысла жизненно необходимо исторической науке, так как существенно упрощает ведение диалога или дискуссий даже между непримиримыми на первый взгляд соперниками. Оно в силах снять чрезмерную конфронтацию среди историков, стоящих на диаметрально противоположных позициях, дать им возможность воспринимать друг друга не как идеологических соперников, а как партнеров, занимающихся схожими вопросами, вникнуть в аргументацию своего оппонента, взаимно обогатить отстаиваемые позиции позитивными находками в конкурирующей теории. При этом позиции ни одного из ученых не пострадают, так как каждый продолжает считать свою позицию истинной, однако позиция оппонента уже не является ложью, если она обладает смыслом.

Суммируя все вышеизложенное, можно сказать, что в будущем мы, очевидно, будем наблюдать смещение понятий «истины» и «смысла» как непосредственно в историческом познании, так и в познании вообще. Вполне возможен такой вариант, когда «истина» займет почетное место идеала в научном познании, желанного и недостижимого, в то время как «смысл» займет свою нишу, будучи менее возвышенным и более прагматичным понятием. Смысл поможет нам сохранить то полезное знание, истинность которого еще сложно доказать. Понятие «смысла» поможет ученым, стоящим на диаметрально противоположных позициях, увидеть в своих соперниках не идеологических врагов, а партнеров, занимающихся изучением одних и тех же или схожих проблем, которые делают это по-своему, но это никак не означает, что они делают это неправильно.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бэкмология: Бизнес. Экономика. Менеджмент. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://becmology.ru/blog/general/sense.htm

2. Деткова Т. Ю. Онтологический и философско-антропологический аспекты смысла: природность феномена и феноменальность природы: Автореф. Дис. докт. философских наук. – Омск, 2006. – 22 с.

3. Кравец А. С. Теория смысла Ж. Делеза: pro и contra // Логос. – 2005. – № 4 (49). – С. 227 – 257.

4. Лебідь А. Е. Кореспондентна теорія істини: переваги і недоліки / А. Е. Лебідь // Філософія науки: традиції та інновації. – 2013. – № 1 (7). – С. 61-69.

5. Маркова Л. А. Истина в классической и неклассической науке / Л. А. Никифоров // Понятие истины в социогуманитарном познании / Рос. акад. наук, Ин-т философии; Отв. ред. А. Л. Никифоров. – М.: ИФРАН, 2008. – С. 5-29.

6. Микешина Л. А. Релятивизм как эпистемологическая проблема / Л. А. Микешина // Эпистемология и философия науки. – 2004. – №1. – С. 63.

7. Никифоров А. Л. Понятие истины в теории познания / А. Л. Никифоров // Понятие истины в социогуманитарном познании / Рос. акад. наук, Ин-т философии; Отв. ред. А. Л. Никифоров. – М.: ИФРАН, 2008. – С. 5-29.

РЕЗЮМЕ

О. І. Нагорний. Співвідношення понять «істина» і «смисл» у історичному пізнанні.

Статтю присвячено співвідношенню понять «істина» і «смисл» у історичному пізнанні зокрема та гуманітарному пізнанні взагалі. Стверджується той факт, що, не дивлячись на те, що класична теорія істини наразі стикається з низкою проблем самого розуміння поняття, особливо що стосується гуманітарних наук, відмовлятися від «істини» було б передчасно та неприйнятно. Акцентовано увагу та здійснено спробу проаналізувати ті причини, що ускладнюють пошук істинного знання в гуманітарному та історичному пізнанні. Запропоновано перехідне поняття «смислу», яке допоможе зберегти цінне знання, істинність якого наразі важко довести, та допоможе вченим-представникам різних наукових шкіл знайти не точки протистояння, а точки дотику у їхніх позиціях, до того часом діаметрально протилежних.

Ключові слова: *істина, смисл, кореспондентська теорія істини, контекст.*

SUMMARY

The article is dedicated to the ratio of the concepts of «truth» and «meaning» in historical knowledge in particular and humanities in general. The fact is that, despite the fact that the classical theory of truth is currently facing a number of problems of understanding the concept, especially with regard to the humanities, to abandon the «truth» it would be premature and inappropriate. The attention was paid and attempt was made to analyze the reasons that complicate the search for true knowledge in human and historical knowledge. A transitional concept of «meaning», which will help to keep valuable knowledge, the truth of which is currently difficult to prove, and will help scientists, representatives of various scientific schools to find not the point of conflict but the common ground in their positions ,which has been opposite before.

Key words: *truth, meaning, correspondence theory of truth, context.*

УДК 167/168:141.113

І. В. Омельчук
Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРИНЦИПУ ПЛЮРАЛІЗМУ В ГУМАНІТАРНО-НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті досліджується сутність й перспективи функціонування принципу плюралізму в науці, зокрема вивчається теоретико-методологічний потенціал плюралізму в гуманітарно-науковому дискурсі. Також аналізуються філософсько-гуманітарні витоки «плюралістичної парадигми», простежується роль та значення плюралістичних тенденцій в динаміці становлення гуманітарних наук. Виявляється, що в сучасній методології науки, особливо гуманітарній, плюралізм виконує специфікуючу функцію, визначаючи її поліпарадигмальний характер.

Ключові слова: *плюралізм, гуманітарне знання, методологія, потенціал.*

Серед найважливіших здобутків філософії науки XX – початку XXI ст. (усвідомлення місця та ролі людини в наукових дослідженнях, міждисциплінарний характер пізнавальної діяльності, впровадження принципу еволюціонізму, дослідження нелінійних процесів самоорганізації, гуманізація науки тощо) проблема плюралізму посідає особливе місце. Це пов’язано зокрема з тим, що актуалізація принципу плюралізму детермінована своєрідністю процесів розвитку та зміни основних ідеалів науковості в сучасних умовах. Критичне переосмислення класичного ідеалу науки дозволяє утвердити принцип плюралізму в статусі самодостатньої, фундаментальної настанови некласичної методології, який проявляє свій потенціал у формуванні позитивних альтернатив класичному ідеалу знання.

З іншого боку, в найвпливовіших концепціях сучасної західної філософії та методології науки розвиток наукового знання постає не як єдине, монолітне ціле, а як сукупність різноманітних парадигм (Т. Кун), епістем (М. Фуко), дослідницьких програм (І. Лакатос), дослідницьких традицій (Л. Лаудан), інновацій та вибору (С. Тулмін), методологічних стандартів, які визначаються різними пізнавальними інтересами (Ю. Габермас) тощо.

Невідворотним фактом сучасної методології науки, зокрема гуманітарної, є те, що «плюралізм як реальний феномен і поняття претендує сьогодні на увагу все більш широкого кола соціально-гуманітарних наук (соціології, політології, правознавства, історії, літературознавства, культурології, філософії), методології соціально-гуманітарного пізнання саме тому, що він все помітніше долає кордони відносно вузького політико-правового статусу, набуваючи об’ємного соціокультурного характеру» [13, с.128]. Більше того, як відзначає

Б. Починок, принцип плюралізму «виконує системотворчу і специфікуючу функцію гуманітарної методології, зумовлюючи її доконечно-поліпарадигмальний характер» [8, с.27].

Відтак, ***метою*** нашого дослідження є аналіз сутності й перспектив функціювання плюралізму в науці, зокрема виявлення його теоретико-методологічного потенціалу в гуманітарно-науковому дискурсі.

У нашому науковому лексиконі термін «плюралізм» набув позитивного значення нещодавно, позаяк наукове співтовариство не одразу сприйняло позицію, згідно з якою є безліч різних, рівноправних, незалежних і таких, що не зводяться одна до одної форм знання та методологій пізнання, ідею, яка припускає існування конкуруючих теорій, «картин світу», дослідницьких програм і парадигм, суперництво різних методологічних стратегій. Плюралізм пройшов шлях від його заперечення та різкої критики більшістю методологів науки до терпимого ставлення та поступової актуалізації в методології. Хоча, варто сказати, в сучасному науковому дискурсі немає одностайної точки зору щодо його ціннісного потенціалу, а тому ведуться жваві дискусії з цього приводу.

Приміром, в радянському варіанті марксистської філософії плюралізм – протилежність монізму – розглядався як явище суто негативне. В радянській історико-філософській літературі панувало переконання в принциповій хибності принципу плюралізму. Тож однією з умов визнання плюралізму в радянській методології науки було прийняття його реакційного характеру. Через те в соціально-політичних умовах, які склалися на той час, реакційний характер плюралізму передбачав виключно негативне змістове наповнення цього поняття. Ось як про це пише А. Момджян: «Поміж багатьох ідеалістичних, антидіалектичних ідей, на які натрапила наукова філософія, створена К. Марксом і Ф. Енгельсом, творчо розвинена і збагачена В. І. Леніним, особливе місце належить філософському і соціологічному плюралізму. На противагу діалектичному матеріалізму, який визнає принципову єдність світу і вбачає цю єдність у його матеріальності, плюралізм заперечує субстанціональну єдність буття. Поряд з матеріальним світом він конструює самостійний, автономний, паралельно існуючий світ ідеального, до того ж, зазвичай, віддаючи пріоритет духовному первню» [7, с.2-3].

Зрозуміло, що у пострадянській ментальності плюралізм став актуальним у зв’язку з демократизацією і суспільства, і методологічної свідомості науки. Вчені радянського періоду, такі як Г. Ашин, Л. Белюченко, А. Богомолов, В. Воротілін, В. Гулієв, І. Гундобін, В. Ільїн, І. Касавін, А. Кожаров, Е. Кузьмін, А. Момджян, Т. Ойзерман приділяли увагу плюралізму переважно у зв’язку з ідеологізованою критикою соціальних теорій Заходу [див.: 1; 4; 5]. Поширеною була думка, що саме буржуазний ідеалізм здійснив «просування «гносеологічного» плюралізму на передову боротьби з діалектичним матеріалізмом» [3, с.59].

Безумовно, це зовсім не означає, що зусилля радянської філософії були безпідставні і абсолютно безплідні, втім, варто зауважити, що свідомо обмежуючи себе ідеологічними зобов'язаннями, марксистсько-методологічна догматика була приречена на стагнацію. Проголошення «марксизму-ленінізму» «вершиною» філософської думки, «єдино правильною» філософською концепцією, ставило під сумнів евристичний потенціал філософського знання взагалі. Якщо й існував творчий діалог різних точок зору, то він неминуче набував відтінку ідеологічного протистояння. В такому ключі будь-яке інакомислення проголошувалося ворожим інтересам держави та народу.

Проте, захищаючи плюралістичну позицію, можна втрапити у іншу крайність – у пастку вседозволеності. Аби захистити себе від цього, варто досліджувати правомірність тієї чи іншої теорії, її претензійність на науковість, але не можна відкидати філософську концепцію тільки за те, що вона не є моністичною і прагне знайти певну єдність різних ідейних конструкцій. Саме принцип плюралізму дозволяє гідно оцінити погляди таких мислителів, філософські рефлексії яких не вкладаються у світогляд панівної філософської течії: «Одна з важливих відмінностей плюралізму від монізму полягає в тому, що плюралізм здатний гідно оцінити не тільки себе, а й різні моністичні концепції, в той час як імперія монізму не терпить ніяких провінцій, котрі прагнуть самостійного існування» [11, с.316].

Аналіз наявних досліджень показує, що становлення сучасної постнекласичної раціональності пов'язано із розширенням та поглибленням уявлень щодо характеру вихідних принципів і передумов пізнавальної діяльності, з виходом їх аналізу за межі класичних ідеалів наукового знання, включенням у пізнавальну діяльність ціннісних аспектів, обумовленістю пізнавальних схем усім різноманіттям зовнішніх і внутрішніх факторів людської суб'єктивності. Відтак, розширення епістемного горизонту сучасної науки дозволяє утвердити плюралістичну незалежність пізнавального процесу, побудувати діалог замість монологу, розмисли замість механічного, некритичного пізнання, рефлексію замість ідеологічної «критики». Плюралізація пізнавального процесу звільняє науковий простір від фундаменталізму та методологічного редукціонізму для множинного тлумачення культурних смислів, що гарантує можливість критичного осмислення результатів і пошуку альтернативних рішень. Невипадково сучасна наука розглядається не як самоціль, а як один із можливих засобів розв'язання проблем, а отже, ціннісний потенціал наукового знання випробовується його здатністю бути ефективним засобом розв'язання різноманітних нагальних проблем сучасності.

У такій перспективі плюралізм в науці сприяє примноженню числа альтернативних гіпотез, необмежених лише векторним інтересом дослідження, відтак, збільшує пізнавальні межі культурної ойкумени і нарощує таким чином ступінь свободи її дослідника. При цьому,

у дослідника з'являється можливість звернутися до ідей минулого та проаналізувати потенції невикористаних альтернатив культурно-історичного процесу. Наприклад, у тоталітарному суспільстві, типу радянського союзу, пізнавальні потреби були підпорядковані панівній ідеологічній доктрині і образ світу формувався відповідно до неї. В демократичних суспільствах, особливо при наявності незалежних дослідницьких центрів та інститутів, діапазон припустимих суджень про світ суттєво багатший. У зв'язку з цим, різного роду інформація відкриває можливість для більш «поглибленого» освоєння навколишнього світу, коли поряд з вибором позиції множаться і умови для обговорення переваг і недоліків як вибраної, так і відкинутої альтернативи. Тому плюралізм на рівні формування гіпотез – умова більш «демократичної» картини світу, хоча і більш «суб'єктивної», як не парадоксально це звучить. Адже для ідеологічно заангажованого дослідника практично існує лише два шляхи – прийняти або ж заперечити можливу гіпотезу. Тоді як у демократичному суспільстві ситуація дещо складніша, науковцю необхідно здійснити вибір серед численних альтернатив. Для людини, котра не звикла до такого вибору, ситуація видається вкрай некомфортною, звідси нарікання на те, що плюралізм в науці є «порушником спокою». Втім, в умовах постнекласичного типу наукової раціональності та, зокрема, в гуманітарному пізнанні, утвердження людиномірності істини та суб'єктивація пізнавального процесу є цілком прийнятним фактом. Як зазначав відомий український філософ С. Кримський, «людина пізнає буття лише в тій мірі, в якій вона здатна реалізувати в ньому саму себе. Відповідно, пізнання відтворює світ лише настільки, наскільки світ виступає світом людини, дзеркалом її можливостей, тобто у подвійному відношенні освоєння світу та зворотнього віддзеркалення ним людської присутності» [6, с.130].

Аналізуючи філософсько-гуманітарні витоки «плюралістичної парадигми», ми виявили існування плюралістичних тенденцій в динаміці пошуку гуманітарними науками власної самоідентифікації. Зокрема, В. Дільтей, протиставляючи світ природи світові людської історії, принципово розрізняє метод «пояснення» в «науках про природу» і метод «розуміння», властивий «наукам про дух». «Пояснення» – результат діяльності розуму з організації зовнішнього досвіду. «Розуміння» – осягнення внутрішнього змісту, проникнення в духовний світ інших людей та історичних подій. В. Дільтей писав, що «біля самого входу до гуманітарних наук як головна проблема теорії пізнання стоїть аналіз розуміння. Герменевтика, виходячи з цієї гносеологічної проблеми і ставлячи перед собою розв'язання її в якості своєї останньої мети, вступає у найтісніші внутрішні відносини до великих питань, що хвилюють сьогодні науку, – питань конституювання і правомірності основи наук про дух» [2, с.257].

Дуалізм наукового знання досліджувався також В. Віндельбандом, але дещо в іншому аспекті, ніж у В. Дільтея. Якщо в останнього істотне значення мав сам предмет наук, які вивчають природу або дух, то В. Віндельбанд головну увагу приділяє методологічному дуалізму цих наук. Він поділяє науки на «номотетичні» та «ідеографічні». «Номотетичні» дисципліни орієнтовані на пізнання загального, вираженого в об'єктивних законах. «Ідеографічні» науки вивчають специфічні особливості індивідуальних явищ.

Інший представник баденської школи неокантіанства, Г. Ріккерт, вивчаючи методологічний дуалізм сучасного наукового знання, звертав увагу на його культурну опосередкованість: «Засноване на особливому значенні культурних об'єктів розмежування наук на науки про природу і науки про культуру, якнайкраще виражає протилежність інтересів, що розділяє вчених на два табори, тому що відмінність, – пише Г. Ріккерт, – у змозі замінити традиційний поділ на природничі науки і науки про дух» [9, с. 52].

Своєрідністю наук про культуру Г. Ріккерт вважав їх віднесеність до цінностей. Відмінність «загальних природничих понять» від «культурних понять» полягала в самому методі дослідження. Для наук про культуру це «історично-індивідуалізуючий» метод – метод «віднесення до цінності, на противагу природознавству, що утверджує закономірні зв'язки і ігнорує культурні цінності і віднесення до них своїх об'єктів» [9, с.93]. В історичному пізнанні, наголошує Г. Ріккерт, ми не повинні розглядати одиничне як один із екземплярів загального роду, а досліджувати його у статусі унікального історико-культурного феномена, зміст якого «залежить винятково від його індивідуальної особливості, і через те в історичних науках про культуру ми не можемо прагнути до встановлення його загальної «природи», але, навпаки, повинні послуговуватись індивідуалізуючим методом» [9, с.90].

Отож, спроба відступу від сформованих раніше стандартів класичної науки, з її неодмінним апелюванням до «точних» наук (математики, механіки і т. д.) разом з проголошенням гуманітарними науками своєї самодостатності, репрезентує процес розширення когнітивних можливостей пізнання реальності. Саме такого роду феномени, на наш погляд, властиві ціннісним потенціям принципу плюралізму, які розкриваються в його іманентній відкритості до світу, тобто в наданні дії принципової варіативності, в сенсі власної динаміки. У сфері гуманітарного знання така властивість набуває значущості зокрема у прагненні позбутися методологічного ригоризму.

Більше того, виявляється, що в структурі гуманітарного знання аж ніяк не спостерігається одностайність з приводу запропонованих альтернатив щодо визначення його специфічності, іншими словами, в гуманітаристиці відсутня загальновизнана парадигма, позаяк організація гуманітарного знання безпосередньо залежить від норм та цінностей, яких

дотримується дослідник. Понад те, в межах однієї і тієї ж парадигми чи дослідницької програми складно досягти загальнозначущого знання і побудувати теорію, яку б визнавало все наукове співтовариство. Визначаючи таку ситуацію, В. Розін запитує, «чому усе ж теорія в гуманітарних науках організована не так, як у природничих (відсутні наскрізні зведення ідеальних об'єктів, острови дискурсії переплітаються побудовою понять і обґрунтуваннями)? Причин тут декілька. Одна з них – відмінність в цих науках ідеалів і норм організації наукових знань; в гуманітарній науці суцільна, неперервна дискусія і систематизація радше осуджуються як ознака фізикалізму, ніж підтримується. Друга причина – необхідність обґрунтувати і виправдати свої цінності, підхід до об'єкта вивчення, маючи на увазі неспівпадаючі з даним підходом інші теоретичні точки зору на той же предмет. Недругорядна й та обставина, що в гуманітарній науці сам образ, ідеал гуманітарної науки остаточно ще не сформувався, він ще дискутується» [10, с.369-370].

Цю думку глибоко розумів П. Фейєрабенд, кажучи, що «єдності думок потребує церква, сполохані чи корисливі жертви деяких (стародавніх або сучасних) міфів або слабкодухі і добровільні послідовники якого-небудь тирана. Для об'єктивного пізнання необхідне різноманіття думок. І метод, який заохочує таке розмаїття, є єдиним, сумісним з гуманістичною позицією» [12, с.178].

У зв'язку з цим необхідно сказати, що плюралізм, не заперечуючи об'єктивності та актуалізуючи гуманістичні можливості пізнання, спроможний виконувати імунну функцію, тобто він здатний убезпечити науку від свідомих чи несвідомих помилок і очищає її від псевдонаукових суджень, оскільки реалізується в кропіткій, ґрунтовній, критично осмисленій роботі вчених і наукових співтовариств. Звичайно, така робота веде до втрати спокою і затишку. Проте вона не позбавлена і певної користі. Здорова конкуренція, опозиція і конфлікт, дисонанс спонукає до праці, завжди стимулює до активного росту. Це, в свою чергу, сприяє придушенню репресивних замахів окремих моністичних теорій на панівні ролі в науці, оскільки останні нівелюють і суттєво обмежують творчий науковий пошук. Плюралізм стає розв'язанням проблеми культурної еволюції, яка полягає в тому, що у безмежно багатоманітному світі є різні потреби і можливості, і їх слід розвивати в різних напрямах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гулиев В. Е. Государство и демократия. Критика антимарксистских теорий // В. Е. Гулиев, Э. Л. Кузьмин. – Мн. : Юрид. лит., 1975. – 214 с.

2. Дильтей В. Возникновение герменевтики. Дополнение из рукописей. Пер с нем. // Дильтей В. Собр. соч.: В 6 т. – Т.IV. – М. : Дом интеллектуальной книги, 2001. – С. 235-262.

3. Идеологический плюрализм: видимость и сущность: научное издание / [отв. ред.: Б. Н. Бессонов, И. С. Нарский; ред. колл.: А. В. Момджян, Г. М. Сергеев]. – М. : Мысль, 1987. – 316 с.

4. Ильин В. И. Буржуазный плюрализм: истоки и классовый смысл // В. И. Ильин - М. : Мысль,1983. – 202 с.

5. Кожаров А. Монизм и плюрализм в идеологии и политике // А. Кожаров – М. : Прогресс. Редакция литературы по философии, 1976. – 306 с.

6. Кримський С. Б. Запити філософських смислів // С. Б. Кримський – К. : Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.

7. Момджян А. В. Плюрализм: истоки и сущность. Критический анализ философских основ // А. В. Момджян. – М. : «Наука», 1983. – 231 с.

8. Починок Б. Плюралізм як принцип пост позитивістської філософії науки (стаття перша) / Б. Починок // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 706-707. Філософія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – С. 27-30.

9. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре // Г. Риккерт – М. : Республика, 1998. – 413с.

10. Розин В. М. Наука: происхождение, развитие, типология и новая концептуализация // В. М. Розин – М. : Изд-во Москов. психолого-социального института; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЄК», 2008. – 600 с.

11. Столович Л. Плюрализм в философии и философия плюрализма / Л. Столович. – Tallinn : Ingri, 2005. – 336 с.

12. Фейерабенд П. Против методологического принуждения / П. Фейерабенд // Избраные труды по методологии науки. – М. : Прогресс, 1986. – 542 с.

13. Червонная Л. Плюрализм в социально-гуманитарном познании / Л. Червонная // Общественные науки и современность. – 2002 – №2 – С.127–135.

РЕЗЮМЕ

И. В. Омельчук. Теоретико-методологический потенциал принципа плюрализма в гуманитарно-научном дискурсе.

В статье исследуется сущность и перспективы функционирования принципа плюрализма в науке, в частности изучается теоретико-методологический потенциал плюрализма в гуманитарном научном дискурсе. Также анализируются философско-гуманитарные истоки «плюралистической парадигмы», прослеживается роль и значение плюралистических тенденций в динамике становления гуманитарных наук. Определяется, что в современной методологии науки, особенно гуманитарной, плюрализм выполняет специфицирующую функцию, определяя ее полипарадигмальный характер.

Ключевые слова: *плюрализм, гуманитарное знание, методология, потенциал.*

SUMMARY

I. Omelchuk. Theoretical and Methodological Potential of the Principle of Pluralism in the Humanitarian-scientific Discourse.

The essence and prospects of the functioning principle of pluralism in science. Particularly it was represented the theoretical and methodological potentiality of this principle in the humanitarian discourse. Also it was analyzed the philosophical and humanitarian sources of «pluralistic paradig» as well as meaning of pluralistic trends in the establishing of humanities. It was proved that the pluralism in the contemporary methodology of science, especially in humanities, performs the specification function determining a multiparadigmatic nature of this methodology.

Key words: *pluralism, humanities, methodology, potential.*

УДК 372.48:373.1(477)

В. С. Бугрій
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ВИХІДНИХ ПОНЯТЬ ТЕОРІЇ ШКІЛЬНОГО КРАЄЗНАВСТВА

Стаття присвячена аналізу наукових підходів до визначення вихідних понять теорії шкільного краєзнавства («краєзнавство», «шкільне краєзнавство», «педагогічне краєзнавство», «край», «краєзнавчий матеріал») у різні історичні періоди. Встановлено, що не зважаючи на тривалий дефініційний дискурс, на сьогоднішній день не всі вони є достатньо унормовані. Такий стан справ обумовлюється розмаїттям дослідницьких стратегій і поглядів та відсутністю кореляції між ними. Існуюча невизначеність ускладнює процес розвитку шкільного краєзнавства як самостійного науково-педагогічного напряму.

Ключові слова: *краєзнавство, шкільне краєзнавство, педагогічне краєзнавство, край, краєзнавчий матеріал.*

У змісті загальної освіти краєзнавчий компонент є достатньо традиційним. Звернення до найближчого оточення з давніх-давен вважалося одним із ефективних засобів навчання і виховання підростаючого покоління. Враховуючи те, що краєзнавство і в сучасних умовах посідає провідне місце у діяльності школи, необхідним є глибоке теоретичне переосмислення його концептуального базису. Важливою умовою теоретичної ідентифікації шкільного краєзнавства є характеристика його понятійного апарату.

Найважливіші положення науково-освітнього краєзнавства викладені в працях О. Баркова, А. Даринського, Я. Жупанського, В. Корнєєва, М. Костриці, М. Крачила, В. Круля, В. Обозного, І. Пруса, К. Строєва та ін. Проблеми історичного краєзнавства розглядали у своїх працях Я. Верменич, В. Горбик, Я. Жупанський. І. Колесник, В. Круль, П. Скрипник, П. Тронько та інші.

Проте, як свідчить історіографічний аналіз, термінологічний аспект шкільного краєзнавства потребує подальшого уточнення і конкретизації. Визначитися з термінологією необхідно, як з метою подальшого чіткого її використання, так і для з'ясування сутності понять.

Мета статті – проаналізувати підходи до визначення вихідних понять теорії шкільного краєзнавства у різні історичні періоди.

Понятійний апарат є неодмінним структурним компонентом теорії. Завдяки йому забезпечується раціональність мислення дослідника, на рівні розумової абстракції пізнається дійсність, розкриваються сутнісні характеристики соціального буття. Поняття несе в собі логічно сформульовану думку про суттєві властивості, взаємозв'язки і взаємовідносини між предметами і явищами.

Не зважаючи на те, що тезаурус спеціальної термінології шкільного краєзнавства є досить широким, вихідні поняття знаходяться у семантичному полі, пов'язаному з категорією «краєзнавство». До вихідних понять відносимо, окрім власне «краєзнавства», такі поняття: «шкільне краєзнавство», «педагогічне краєзнавство», «край», «краєзнавчий матеріал».

В Україні пріоритет у введенні в обіг поняття «краєзнавство» належить І. Франку. У статті «Галицьке краєзнавство» (1892 р.) він тлумачив його як окрему науку, що становила «один з найважливіших предметів шкільного навчання, починаючи з початкової школи» [17, с. 116].

Широкого застосування в освітянській практиці термін «краєзнавство» набуває після 1914 р. завдяки історику-методисту В. Уланову та вчителю-географу І. Манькову. Оскільки цей термін спочатку застосовувався паралельно з близькими за змістом термінами «вітчизнознавство» та «батьківщинознавство», то перед педагогами постала потреба у розмежуванні їх предмету та територіальних меж. І. Маньков пропонував використовувати одночасно і термін «батьківщинознавство» і термін «краєзнавство», розуміючи під першим вивчення безпосереднього оточення школи, а під другим – ширший концентр краю: повіт або губернію [12, с. 52]. В. Уланов виступав прихильником іншого підходу, розглядаючи і найближче оточення, і територію повіту та губернії, як зону краєзнавства [7, с. 13].

У 1920 р. поняття «краєзнавство» остаточно утвердилося в педагогічній літературі, поглинувши у собі поняття «вітчизнознавство» та «батьківщинознавство». Як самостійний термін воно увійшло до словників, використовувалося у науковій, навчальній літературі та офіційних документах. Проте, у цей період виявися значний різнобій у семантичному осмисленні цього поняття. Було сформульовано декілька різних за своїм змістом визначень, у яких воно трактувалося як: метод навчання (О. Музиченко); частина однієї із навчальних дисциплін (В. Геринович, М. Сумцов); одночасно і дисципліна, і метод навчання

(П. Постоєв); принцип добору дидактичного матеріалу (П. Волобуєв, П. Мостовий, Л. Миловидов).

У цей час починається і обґрунтування такого поняття як «шкільне краєзнавство». Воно здійснювалося на основі розкриття відмінностей між науковим та шкільним краєзнавством. Наприклад, Л. Миловидов вдався до виокремлення особливостей у меті, змісті, обсягу, методах цих двох понять (Таблиця 1)

Таблиця 1

Відмінності між науковим та шкільним краєзнавством за Л. Миловидовим [10, с. 3]

Наукове краєзнавство	Шкільне краєзнавство
Вивчення краю – *мета*	Вивчення краю – *засіб* для досягнення *мети* – соціального виховання
Зміст – увага до характерного, своєрідного, раритети	*Зміст* – увага до загального для переходу від свого краю до знайомства зі світом
Обсяг – найширше та всебічне охоплення краю	*Обсяг* – обумовлений програмами, силами дітей та територіальними можливостями школи
Методи – загальнонаукові та властиві для окремих наук (методи вивчення)	*Методи* – найбільше шкільні, дидактичні методи, властиві для шкільного навчання (методи навчання)

Узагальнюючи підходи науковців 20-30-х рр. XX ст. до визначення вихідних понять краєзнавства, російський географ О. Барков писав, що «висловлюються найрізні, часто протилежні думки. Одні, маючи на увазі переважно шкільне краєзнавство, розглядають його як особливий метод, або, точніше, принцип викладання, систему, що здійснюється у шкільній роботі; другі схильні бачити в краєзнавстві наукові основи; треті розуміють його як засіб залучення широких верств населення, у тому числі і школярів, до суспільно корисної роботи і тільки під цим вузькоутилітарним кутом зору розглядають значення краєзнавства» [2, с. 72].

У 40-50-ті рр. XX ст. науковці не окреслювали чітко суттєві ознаки шкільного краєзнавства, лише вказували на його службову, другорядну роль, заперечуючи будь-яку самодіяльність і творчість у вивченні рідного краю. Так, методист-краєзнавець О. Ставровський вважав головною ознакою краєзнавства його повне підпорядкування шкільним програмам: «Шкільне краєзнавство повинно підпорядковуватися змісту навчальних курсів. У навчально-виховному процесі воно має специфічне значення – не самодостатнє, а службове – як один із важливих засобів підвищення ефективності виховання і навчання» [15, с. 38].

Починаючи із 1960-х рр., з'являється новий підхід у визначенні краєзнавства. Головною його ознакою методисти почали вважати освітньо-пізнавальний аспект, пов'язаний із вивченням різних проблем рідного краю. Так, автор шкільних підручників з географії К. Строєв сутність шкільного краєзнавства вбачав у всебічному вивченні учнями з навчально-виховною метою природи, населення, господарства, історії та культури свого району під керівництвом викладача [16, с. 6]. Подібною була позиція і російського дослідника шкільного краєзнавства П. Іванова, який розумів під шкільним краєзнавством систематичне і всебічне пізнання учнями рідного краю у процесі навчальної, позаурочної та позашкільної роботи у відповідності до завдань школи по вихованню учнів [7, с. 6].

Традиційним для радянської історіографії був поділ краєзнавства за змістом: історичне, літературне, етнографічне, географічне, біологічне. Кожне із цих понять мало своє самостійне визначення, але також із акцентом на освітньо-пізнавальний аспект. Наприклад, автори посібника для студентів історичних факультетів педагогічних інститутів «Історичне краєзнавство» В. Ашурков, Д. Коцюба, Г. Матюшин вбачали в історичному краєзнавстві «всебічне вивчення якоїсь певної території. Причому об'єктами вивчення є: соціально-економічний, політичний і культурний розвиток села, міста, району, області, а також їх природні дані...» [1, с. 3]. Методист-історик Н. Дайрі вважав, що «шкільне історичне краєзнавство може бути визначене як вивчення учнями далекого і недавнього минулого та сучасного певної території, яке здійснюється під керівництвом учителя з освітньою та виховною метою» [9, с. 202].

Таке однобічне визначення краєзнавства було обумовлене недостатньою теоретичною розробкою проблеми. По-іншому намагався підійти до розуміння шкільного краєзнавства український вчений І. Прус, визначаючи його як багатогранну діяльність – освітньо-пізнавальну, пошуково-дослідну, суспільно корисну [14, с. 22].

У 60-х рр. завдяки П. Іванову було уведено новий термін «педагогічне краєзнавство», під яким розумівся педагогічний процес конкретного регіону. З цього приводу науковець зазначав: «Настав час порушити питання про педагогічне краєзнавство. Педагогічне краєзнавство повинно включати в себе вивчення історії школи (мається на увазі наукове керівництво по створенню історії місцевої школи) і вивчення місцевих умов, які здійснюють свій вплив на виховання дітей» [7, с. 24].

Традиція визначати краєзнавство через характеристику його освітньо-пізнавальних та діяльнісних властивостей збереглася і в педагогічній думці незалежної України. Наприклад, в «Українському педагогічному словнику» під шкільним краєзнавством розуміється «освітньо-виховна робота, яка полягає у всебічному вивченні на уроках і в позакласній роботі частини країни (області, району, міста, села тощо). Основним завданням краєзнавства є вивчення природи, населення,

господарства, історії та культури рідного краю з пізнавальною, науковою, навчальною, виховною, практичною метою» [4, с. 179]. Подібне визначення пропонується і в «Енциклопедії освіти» (за редакцією В. Кременя). У ньому шкільне краєзнавство розглядається як організована і керована педагогом діяльність учнів, що складається з освітньо-пізнавальних, пошуково-дослідних, практично-творчих компонентів і спрямована на систематичне вивчення, збереження і відтворення культурної спадщини рідного краю. Краєзнавство передбачає ознайомлення учнів з природою, географією, історією, культурою краю, сприяє формуванню національної самосвідомості й ціннісних орієнтацій, вихованню патріотичних почуттів, розвитку потреби й готовності поширювати й примножувати культурні надбання [6, с. 430-431].

Оскільки шкільне краєзнавство у своїй основі пов'язане з певною місцевістю, то не менш важливим вихідним поняттям для його теорії є поняття «край». Сучасний український науковець В. Обозний вважає, що під терміном «край» необхідно розуміти територію, назва якої зафіксовувалася документально і зберігалася у народній пам'яті, що свідчить про стійкість історичної самосвідомості населення. Дослідники історичного краєзнавства В. Горбик та П. Скрипник розглядають поняття «край», як певну територію, що підлягає комплексному вивченню. Визначення територіальних меж краю, на їхню думку, пов'язується із такими аспектами: 1) фізико-географічним; 2) економічним; 3) політичним; 4) етнічним. Найважливіше місце серед них посідає фізико-географічний, як одна з найменш рухливих ознак при характеристиці історичного району [5, с. 10].

У шкільному краєзнавстві поняття «край» пов'язується, у першу чергу, із визначенням певного простору, у межах якого відбувається життєдіяльність школярів. Здебільшого він співпадає із адміністративним поділом держави і, як зазначається в «Українському педагогічному словнику», охоплює територію області, району, міста, села. Саме таке просторове розуміння поняття «край» застосовував у власній авторській програмі шкільного курсу «Рідний край» для 5 класу В. Корнєєв. Наприклад, у темі «Географія, положення та історія рідного краю» він пропонував вивчати: «Географічне положення своєї місцевості, району, області. Історія рідного краю: літопис села, міста, району, області. Ознайомлення із спогадами старожилів; історичні події на території своєї місцевості, району, області» [8, с. 6].

Автор російських підручників з географії і краєзнавства М. Ніконова намагалася дати пояснення таким концептам як «рідний край» і «своя місцевість». Під першим вона розуміла територію адміністративної області, яка вивчається відповідно до навчальної програми, а також під час походів і екскурсій та шляхом знайомства з краєзнавчою літературою. «Своя місцевість» трактувалася вченою як околиця школи в радіусі 7-8 км,

що охоплювала територію адміністративного району, селища міського типу, малого міста, міського району, частини сільської ради [11, с. 6].

Отже, під поняттям «край» прийнято розуміти частину країни, виокремлену на основі певних ознак (фізико-географічних, економічних, історичних, етнічних та інших особливостей території, чи адміністративно-територіального поділу).

Для з'ясування сутності краєзнавчих дескрипторів варто враховувати і точку зору естонського педагога Х. Паламетс, який звертав увагу на семантичні відмінності між поняттями «краєзнавчий матеріал» і «місцевий матеріал». Експлікацію їм він давав наступним чином: «Ці поняття близькі, але повністю не співпадають. Визначальною ознакою краєзнавчого є місце походження матеріалу, а для місцевого – місцезнаходження цього матеріалу. Так, наприклад, у Ленінграді на набережній ріки Нева знаходяться два сфінкси. Для учнів Ленінграду, які вивчають історію стародавнього світу, вони є відмінним місцевим матеріалом. Але ніяк не можна вважати, що ці сфінкси є краєзнавчим матеріалом, тому що вони виготовлені у Єгипті у XV ст. до н. е. і відображають релігійні уявлення єгипетського рабовласницького суспільства» [13, с. 84].

На початку XXI ст. нова хвиля термінологічних дискусій розгорілася у зв'язку із спробою розмежувати краєзнавство та нову галузь – історичну регіоналістику. В першу чергу велися спроби розділити такі поняття як «край» та «регіон». Наприклад, у навчальному посібнику «Історичне краєзнавство» львівських авторів історичне краєзнавство вважається підсистемою історичної регіоналістики, а поняття «регіон» розуміється як «створена силами внутрішнього тяжіння територія, однорідна з погляду певних, визначальних критеріїв, і за цими ж критеріями відрізняється від суміжних територій» [3, с. 18].

Отже, проведений аналіз дає підстави говорити про широкий тезаурус вихідних понять шкільного краєзнавства. Не дивлячись на тривалий дефініційний дискурс, на сьогоднішній день не всі вони є достатньо унормовані, що ускладнює застосування їх як базових. Такий стан справ обумовлюється розмаїттям дослідницьких стратегій і поглядів та відсутністю кореляції між ними. Існуюча невизначеність ускладнює процес розвитку шкільного краєзнавства як самостійного науково-педагогічного напряму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ашурков В. Н. Историческое краеведение: [Учебное пособие для студентов исторических факультетов пединститутов] / В. Н. Ашурков, Д. В. Коцюба, Г. Н. Матюшин – М.: Просвещение, 1980. – 192 с.

2. Барков А. С. Вопросы методики и истории географии: избр. работы / А. С. Барков – М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1961. – 263 с.

3. Голубко В. Історичне краєзнавство. Навчальний посібник / В. Голубко, С. Качараба, А. Середяк – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – Ч. І. – 130 с.

4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

5. Горбик В. О. До питання про районування України / В. О. Горбик, П. І. Скрипник // Український історичний журнал. – 1995. – № 1. – С. 3-12.

6. Енциклопедія освіти / [за ред. В. Г. Кременя]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

7. Иванов П. В. Основы школьного краеведения: Учебное пособие / П. В. Иванов – Петрозаводск: ПГУ, 1977. – 106 с.

8. Корнєєв В. П. Рідний край. Програма для учнів 5 класу середньої загальноосвітньої школи / В. П. Корнєєв // Географія та основи економіки в школі. – 2000. – № 3. – С. 6-8.

9. Методика обучения истории в средней школе. Пособие для учителей / [отв. ред. Н. Г. Дайри]. – М.: Просвещение, 1978. – Ч. 2. – 239 с.

10. Миловидов Л. Краєзнавство в школі / Л. Миловидов – Х.: ДВУ, 1929. – 146 с.

11. Никонова М. А. Практикум по географическому краеведению: [Учебное пособие для студентов педагогических институтов] / М. А. Никонова – М.: Просвещение, 1985. – 127 с.

12. Обозний В. В. Краєзнавство: Навчальний посібник-практикум / В. В. Обозний – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 265 с.

13. Паламетс Х. А. Краеведческий материал в курсе IV класса / Х. А. Паламетс // Преподавание истории в школе. – 1971. – № 1. – С. 84-89.

14. Прус І. Т. Краєзнавча робота в школі / І. Т. Прус – К.: Рад. школа, 1984. – 112 с.

15. Ставровский А. Е. Краеведческая работа в школе / А. Е. Ставровский – М.: Учпедгиз, 1954. – 208 с.

16. Строев К. Ф. Краеведение / К. Ф. Строев – М.: Просвещение, 1974. – 144 с.

17. Франко І. Я. Твори у 50-ти томах / І. Я. Франко – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 46. – Кн. 2. – 439 с.

РЕЗЮМЕ

В. С. Бугрий. Проблема определения исходных понятий теории школьного краеведения.

Статья посвящена анализу научных подходов к определению исходных понятий теории школьного краеведения («краеведение», «школьное краеведение», «педагогическое краеведение», «край», «краеведческий материал») в разные исторические периоды. Установлено, что несмотря на длительный дефиниционный дискурс, на сегодняшний день не все они достаточно однозначны. Такое состояние дел обусловливается разнообразием исследовательских стратегий и взглядов, отсутствием корреляции между ними. Существующая неопределенность

усложняет процесс развития школьного краеведения как самостоятельного научно-педагогического направления.

***Ключевые слова**: краеведение, школьное краеведение, педагогическое краеведение, край, краеведческий материал.*

SUMMARY

V. Bugrii. Problem of determination of initial concepts of theory of school study of a particular region.

The article is sanctified to the analysis of the scientific going near determination of initial concepts of theory of school study («study» of a particular region, «school study» of a particular region, «pedagogical study» of a particular region, «edge», «regional material») of a particular region in different historical periods. It is set that in spite of the protracted discussion to date not all of them are synonymous enough. Such state of businesses is stipulated by the variety of research strategies and looks, absence of correlation between them. An existent vagueness complicates the process of development of school study of a particular region as independent scientifically-pedagogical direction.

***Keywords**: study of a particular region, school study of a particular region, pedagogical study of a particular region, edge, regional material.*

УДК

А. П. Возний
Медичний інститут Сумського
державного університету

ТІЛЕСНІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК ФЕНОМЕН РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

А жизнь загадкой все летит,
Что задал нам творец.
Порядок в хаосе царит,
Сказал один мудрец.
А. П. Возний

В статті зроблено спробу проаналізувати питання феномену людської тілесності та її вплив на розвиток фізичної культури, як органічної частини загальної культури суспільства. Дослідити схожість та відмінність понять «тіло людини» та «її тілесності». Показати різноманіття підходів, парадигм та точок зору до цих понять. Підкреслити проблеми реалізації «нового образу медицини», направленої на діагностику, моніторинг, збереження, корекцію та відновлення здоров'я людини. Виявити міждисциплінарний характер біоетики як життєво необхідної умови функціонування та саморозвитку біологічно організованої матерії.

Філософський дискурс «тіла» як невід'ємного атрибуту «людського», триває віки і має численні інтерпретації, вписані в соціокультурний контекст. Велика кількість експлікацій «тілесного» утворює в сучасному полі філософських досліджень розмаїття підходів, парадигм та точок зору. Для нас важливо розібратися: які саме підходи до визначення «тілесного» побутують у фізичній культурі? Які аспекти багатовимірного поняття «тіло» використовуються? Які явища соціального досліджуються з явним чи неявним використанням поняття «тіла» людини або її «тілесності»?

Слід зауважити, що проблема тілесності в історії філософії є одним з мотивів, що визначає сам стиль філософського мислення. Як зазначає дослідниця історії питання тілесності О. Гомілко, «генезис та теоретична еволюція західної метафізики невід'ємні від апеляції до тілесності», а отже, у зв'язку з цим поняттям, у ставленні до нього знаходить своє відображення сама сутність того чи іншого філософського напрямку.

Передусім зазначимо, що розмежування понять «тіло» і «тілесність» є надзвичайно складною проблемою. Це пов'язано, по-перше, із «самозрозумілістю» або «природною очевидністю» тіла, на яке, свідомо чи ні, покладається більшість дослідників, намагаючись висвітлити цей феномен, а по-друге, з традиційною опозицією природничих та гуманітарних наук у стратегіях дослідження «природи людини».

Зв'язок та перехрестя понять «тіло» та «тілесність», на нашу думку, має такі напрямки: 1. «Фізичне тіло» як матеріальна річ та тіло людини як «живе тіло». 2. «Організм» як науковий конструкт і «тіло» як ми його відчуваємо у суб'єктивному досвіді. 3. «Тілесність» як здатність свідомості існувати власним тілом: «Я» – і є моє тіло.

Серед історичних етапів у формуванні сучасного ставлення до понять «тіло» і «тілесність» важливими є, по-перше, дослідження Декарта і проблематика «психофізичного дуалізму», що знайшли відображення у підходах сучасної науки до тіла; по-друге, ставлення до тіла у філософії життя Ніцше; по-третє, народження і розвиток філософського поняття «тілесності» у феноменології Гусерля, Сартра, Мерло-Понті, Шюца, Вальденфельса і, нарешті, погляд сучасної соціальної топології Фуко, Дельоза, Бурдьє на роль і місце тіла людини у соціальному просторі.

Поняття «тіло» має величезну кількість експлікацій в усіх сферах людського життя: від побуту до релігійних практик, від медицини до мистецтва, від особистих стосунків до соціальних ролей.

У широкому розумінні «тіло» – це матеріальна річ, фізичне тіло, предмет. «Тіло людини» – більш вузьке поняття, серед інших матеріальних речей воно є чимось особливим та унікальним. Поєднуючи нас із речами, іншими «фізичними тілами» у світі, воно є чимось значно більшим за них!

Тіло є першоосновою сутнісних сил людини і домінує серед них. Фізичні кондиції в значній мірі обумовлюють образ, якість і стиль життя особистості. **Тіло, виховане спортом**, стає носієм не тільки власних фізичних, але й естетичних чеснот. Цей короткий «маніфест тіла» дає

очевидні основи вважати, що як самопізнання дитини починається з пізнання свого тіла, так пізнання людини має базуватися на вивченні закономірностей свого тіла.

Тілесність людини – це поняття більш широкого плану. Н. С. Медвєдєва дала таке визначення тілесності: «**Тілесність** – це субстрат людської життєдіяльності, що являє собою багатомірне утворення, яке існує в трьох вимірах: біологічне (природне) тіло, внутрішня тілесність, зовнішня тілесність, і конструюється на їхньому перетині» [1].

Отже, розвиток тіла людини безпосередньо пов'язаний з розвитком її тілесності. Тому в нашій статті ми розглянули поняття **тілесності людини, як феномену розвитку фізичної культури.**

У довідковій літературі практично відсутні антропологічні визначення тілесності. Немає у ній і дефініцій тіла людини, як матеріальної субстанції або субстрату душі. У тлумачному «Словаре русского языка» С. І. Ожегова тіло людини тлумачиться як організм в його зовнішніх фізичних формах [2, 791]. Біологічна енциклопедія розподіляє тіло хребетних на стовбурову та периферичну частини [3, 623]. У словнику «Сучасна західна філософія» тілесність визначається поняттям, вільним від антропологічних кодів, які не несуть інформації про будову тіла людини. Є лише типи мислення, за якими ховаються певні типи почуттів. Тілесність – це «матерія», «тканина» думки (Р. Барт) [4, 66-67]. Тому непродуктивно за концепцією «феноменологічного тіла» М. Мерло-Понті протиставлення «духовного» «тілесному» (активного пасивному), так як тілесність є факт безпосередньої умови в світі, даної задовго до його розділення на «внутрішній» і «зовнішній».

Феномен тілесності, як нерозділеності «внутрішнього» і «зовнішнього», став предметом розсудів багатьох мислителів, художників, поетів XX-го століття (Ж. Делез, С. Беккет, П. Валери та ін.) [5, 296].

Тілесне все, що матеріальне. Матерія у Платона безформенна і одночасно пластична, в результаті чого може приймати різні форми. Вона не є тілом, так як з поняттям «тіло» пов'язане поняття про якусь форму. Але їй не можна відмовити у тілесності. Тілесні корпускули, кванти, фотони, протони, електрони, атоми і кварки.

Не є зайвим, що в навчальній літературі у системі фізкультурної освіти, де студенти отримують «тілесну» освіту в її різноманітних аспектах, поняття тілесності лише «є присутнім», не знаходячи свого філософського осмислення як соціокультурного феномену в категоріях внутрішнього та зовнішнього, форми та змісту, формальної та функціональної краси. Разом з тим, тіло у сфері фізичної культури та спорту є об'єктом естетичного сприйняття, культивування та саморозвитку людини. Оцінюване, емоційне ставлення людини до своєї тілесності, а отже, і до форм своєї моторної діяльності, завжди визначало зміст спорту в людську епоху

в будь-якому типі культури. Це генетично споріднює спорт та мистецтво, хоча їх функції в системі культури різні, різні і їх історичні долі.

Введення людської тілесності в контекст гносеологічного, методологічного, предметно-практичного ставлення людини до світу і самої себе розширює можливості цілісного розуміння людини, яке стало в наші дні глобальною першопроблемою цивілізації.

На теперішній час є багато наукових визначень людської тілесності. На нашу думку, тілесність людини – це те, що належить кожній окремій біосистемі виду Homo sapiens, набір інформаційних, енергетичних, системно-структурних та функціональних властивостей. Це всі процеси та явища, які утворюються на біологічному, психологічному, соціальному та духовному рівнях людського організму.

З розвитком соціуму в усі сфери життя людей проникає людська фізична активність, яка стає все більш значущою і невід'ємною частиною життєдіяльності світової цивілізації. Мільйони людей в усіх країнах світу дотримуються здорового способу життя, складовою частиною якого є заняття фізичними вправами і оздоровчою гімнастикою, участь у спортивних змаганнях.

Отже, тілесність людини – це дуже складна саморегуляторна і самовідновна система з властивими їй принципами самозбереження і пристосування. Тілесність, як ніщо інше, свідчить про необхідність самовдосконалення людського організму, **тому, на нашу думку, тілесність людини є феноменом розвитку фізичної культури.**

Фізична культура в сучасному суспільстві все більше стає важливим чинником для підтримки й зміцнення здоров'я людини, підвищення рівня її культури, активного дозвілля, альтернативою шкідливим звичкам і пристрастям. Цей вид діяльності інтенсивно впливає на всі сфери суспільного буття. Він сприяє мінімізації економічних витрат, є чинником збільшення працездатного віку людини. Фізичне і духовне здоров'я нації є надзвичайно важливим елементом економічного і політичного життя суспільства, значущим компонентом світоглядної й ідеологічної позиції, детермінантою пріоритетів і поведінки людей [6, 2–7].

Стан здоров'я нації безпосередньо впливає на економічне життя: з одного боку, порушення суспільного здоров'я призводить до великих господарчих втрат, а з іншого боку, неефективна економіка викликає деградацію суспільства. Найпоширенішими причинами цієї деградації є пияцтво, злочинність, наркозалежність. Вони тягнуть за собою такі наслідки: зростає кількість психічних та серцево-судинних захворювань, самогубств, збільшується кількість інвалідів тощо.

Систематичні заняття фізичними вправами суттєво підвищують працездатність людини, сприяють розвитку загальної витривалості організму, зміцненню здоров'я, покращенню вольових і моральних якостей, створенню позитивного емоційного фону.

Людина майбутнього – це людина розумна, діяльна, гуманна, яка вміє насолоджуватися красою, це цілісна, всебічно розвинена особистість, що втілює ідеал справжньої єдності, духовної і фізичної досконалості.

З'ясування ролі фізичної культури у всебічному розвитку особистості в нашій країні було і є предметом інтенсивного дослідження науковців і пов'язувалося, перш за все, з осмисленням сутності фізичного виховання, фізичної підготовки і спорту, як важливих її елементів. Але акцент у цих дослідженнях має більш медико-біологічний характер. Поняття фізичної досконалості пов'язувалося, як правило, з уявленням про міру гармонійного фізичного розвитку і всебічної фізичної підготовленості людини. Головне акцентувалося на руховій активності, на противагу інтелектуальному і соціально-психологічному розвитку. Це спричинило порушення зв'язків фізичної культури із загальною культурою людини, її духовним початком.

Такий підхід є недостатнім, оскільки він не дозволяє вирішувати питання всебічного і гармонійного розвитку особистості. «Фізична культура, на відміну від інших сфер культури, містить найбільший потенціал формування особистості, як цілісності у своїй тілесно-духовній єдності. Тому культурна діяльність (у тому числі і тілесна) набуває суспільно-корисної значущості, оскільки її предметом, метою й головним результатом є розвиток самої людини, її біологічного, психологічного, соціального та духовного рівнів» [7, 59].

Зважаючи на це, ще наприкінці XX ст., у зв'язку зі зростанням ролі культури і людського чинника в суспільстві, в ньому почалося інтенсивне осмислення фізичної культури, крім медико-біологічного і педагогічного аспектів знання, також і психологічного, соціального, культурознавчого і філософського. Вивчення методом аналізу цієї проблеми свідчить про те, що в кожному з цих спрямувань дослідження фізичної культури є певні досягнення. У той же час у цих проблемах залишається багато питань дискусійного характеру, які, як правило, пов'язані з недостатнім урахуванням біосоціокультурної сутності людини, розумінням її як цілісності.

Матеріали дослідження, у яких розглядаються співвідношення біологічного і соціального, тілесного і духовного у фізичній культурі, не враховують єдності функціонального, аксіологічного і морально-естетичного аспектів її змісту, що свідчить про те, що «у сфері фізичної культури розвиток рухових можливостей людини є невід'ємним від розвитку її особистих якостей, більше того – визначаються ними. Фактично фізична культура – та ж загальна культура з перевагою її духовного боку, але яка реалізується специфічним чином через свідомо окультурену рухову діяльність» [8, 4]. **На наш погляд, сутність фізичної культури полягає в формуванні інтелекту людини через її рух**.

Необхідно наголосити, що фізичні вправи є такою руховою дією, у якій виявляється **інтелект людини**, що **фізична культура – це, перш за все, робота з душею людини, її внутрішнім світом. Тілесність дана людині, але тілесний організм створюється духом, він складає особисте тіло духу**. Організм людини, який діє чітко і без будь-яких порушень, є обов'язковою умовою його духовності, але не може безпосередньо народити саму духовність, яка випливає не з природи, як такої, а з культури, де духовне є первинним до матеріального. Духовність у даному аспекті розглядаємо як цілісну категорію, що включає в себе різноманітні поняття, пов'язані з виявленням психічного життя людини, її свідомістю, підсвідомістю, знанням, емоціями, інтелектом тощо.

Духовність людини у сфері культури реалізується як процес єднання ідеального (внутрішнього) і наочного (зовнішнього) боку фізкультурної діяльності. Ця духовність обумовлена пріоритетним розвитком культури мислення, уяви, почуттів, тощо. Саме тому важливою методологічною проблемою сфери фізичної культури є розробка, узагальнення, корекція засобів, методів і форм проведення занять, у яких духовне і фізичне в людині мають бути єдині.

Сам зміст фізкультурної діяльності є визначальним для залучення до цінностей фізичної культури. Тільки тоді, коли ця діяльність розглядається з точки зору людської значущості й цінності, вона стає чинником справжнього культурного розвитку людини, гармонізації тілесного і духовного, стійкого залучення до фізичної культури. Саме проблема «олюднення» фізичного (природного) в людині, розгляд фізичного, як особистого, проблема збереження, підсилення, а за необхідності – відновлення фізичних здібностей, із інтелектуальної, естетичної, моральної сторони погляду – саме це і є головною проблемою теорії і практики фізичного вдосконалення особистості, розвиток її справжньої фізичної культури.

Фізична досконалість неможлива без моральної, естетичної, інтелектуальної досконалості особистості, але й будь-яка із названих характеристик не можлива без досконалості фізичного характеру. Це є вирішенням закономірності підсилення взаємозв'язку соціального і біологічного, тілесного і духовного в людині, її гармонійного розвитку.

У цьому випадку постає питання про критерій всебічно розвинутої особистості, яка пов'язана з її творчим характером або зі здатністю особистості до самореалізації та самоутвердження.

У формуванні такої людини велике значення має якісний бік фізкультурної діяльності, де панує єднання ідеальної (духовної) і практичної (рухової) складових, пов'язаних з одухотворенням тілесності. Це потребує від педагога, який передає учням цінності фізичної культури, здатність направити їх до саморозвитку, самовиховання, тобто до самореалізації і формування широкого кола позитивних потреб, оскільки

потреби створюють особистість, а отже і культуру: «Потреби в фізкультурній діяльності виявляють високу цінність як для формування висококультурного молодого фахівця, так і для прогресивного росту загальної культури всього соціуму в цілому» [9].

На нашу думку, **фізична культура** є сукупністю свідомих біологічних, психологічних, соціальних та духовних факторів у розвитку людського організму. Вона виступає важливим засобом підвищення соціальної активності окремої людини, соціальних груп, задоволення їх моральних, естетичних та творчих запитів, впливає на розвиток культури в цілому. **Фізична культура** – це свідома діяльність людини, соціальної групи, суспільства по удосконаленню тілесних, психологічних та духовних якостей за допомогою природних, соціальних та культурних факторів.

Такий підхід до поняття суті фізичної культури може слугувати основою для виявлення взаємопов'язаних, змістовних її характеристик, які дають можливість інтегрувати різноманітні аспекти вивчення фізичної культури людини з позиції медико-біологічного, соціального, культурологічного та філософського знання.

На завершення нашої статті ми не випадково зупиняємося на питанні біоетики, як важливому елементі медицини здоров'я. Справа в тому, що біоетика є одним із основоположних механізмів збереження, розвитку та вдосконалення людської тілесності, яка в свою чергу має прямий вплив на стан і розвиток фізичної культури і спорту. З цього виходить, що біологічна етика в самому загальному значенні сприймається як сучасний міждисциплінарний феномен, який об'єднує біологічне знання і людські цінності.

На нашу думку, дотримання всіх моральних меж проникнення людини в глибину біологічного середовища нашої планети та бурхливий розвиток медицини здоров'я створює неймовірні можливості на формування людини майбутнього (**постлюдини**). **НБІКС революція** – конвергентний розвиток нано-, біо-, інфо-, а також когнітивних та соціо-гуманітарних технологій, створює неймовірно потужні, чималі засоби для перетворення людини та соціуму. І ця можливість перетворення людини як біологічної істоти зі всіма її функціями в інші субстратні форми є теоретично змістовною (10, 13-14).

Біоетика являє собою важливу точку філософського знання. Формування і розвиток біоетики пов'язано з процесом трансформації традиційної етики взагалі і медичної етики зокрема. Воно обумовлене, перш за все, увагою до прав людини (у медицині це права пацієнта і т.д.) і створенням нових медичних технологій, що народжують безліч найбільш гострих проблем, котрі вимагають юридичного та морального регулювання. Культурні підстави біоетики полягають у моральному

осмисленні людиною своїх нерозривних зв'язків з природою та особистої відповідальності за її збереження.

Створюючи нові технології, рухаючись уперед по сходинках цивілізації, людство одночасно рухається назад по екологічних сходах – збіднює природні ресурси і погіршує навколишнє середовище, створює собі лише тимчасову злагоду, так як резерви природи та енергоресурсів не безмежні. Світові екосистеми опинились на межі, при проходженні якої їм буде загрожувати розпад без надійних шансів на відновлення.

Серед фундаментальних факторів протистояння глобальним деструктивним тенденціям ключове місце посідає проблема реалізації нового «образу» медицини, направленої на діагностику, моніторинг, збереження, корекцію та відновлення здоров'я людини. Саме це є умовою успішного виконання людиною службових та соціальних зобов'язань, реалізації життєвих планів, задоволеності своїм життям, одним із ключових індикаторів якості якої є **стан життєвих сил людської тілесності та фізичної культури**.

ВИСНОВКИ**:**

1. Важливим методологічним принципом дослідження співвідношення людської тілесності та фізичної культури є застосування багатовимірного підходу:

а) тілесність – це субстрат людської життєдіяльності, що являє собою багатомірне утворення, яке існує в трьох вимірах: біологічне (природне) тіло, внутрішня тілесність, зовнішня тілесність, і конструюється на їхньому перетині;

б) тілесність, на наш погляд, – це набір інформаційних, енергетичних, системно-структурних та функціональних властивостей, що належать кожній окремій біосистемі людини;

в) людина за своїми основними сутнісними характеристиками – тілесно-соціальне утворення. Тому тілесність – це змістовна складова людини, що забезпечує саму можливість соціального буття. **Феноменом є той факт, що власне тілесність здійснює важливий вплив на структуру фізичної культури та забезпечує її існування та розвиток.**

2. Фізична культура – це органічна частина загальної культури людського суспільства, сукупність його досягнень у створенні і раціональному використанні спеціальних засобів, методів та умов спрямованого фізичного розвитку людини:

а) **з нашої точки зору, фізична культура – це сукупність усвідомлених біологічних, психологічних, соціальних і духовних факторів** за розвитком людського організму. Вона виступає головним засобом підвищення соціальної активності окремої людини, впливає на розвиток культури в цілому;

б) **фізична культура** – це усвідомлена діяльність людини, соціальної групи, суспільства з удосконалення тілесних, духовних і психічних якостей під впливом природних, соціальних і культурних факторів.

Дослідження міждисциплінарного характеру біоетики дозволило виявити, що вона є специфічна галузь співпраці біології, філософії, етики та права. Сучасна біоетика стверджується як життєво необхідна умова функціонування гуманістично зорієнтованого наукового пізнання у сфері живої матерії та альтернативи цьому не існує ні для науки, ні для людства, але наука не може регулюватися лише на етичному рівні, її здатність до етичного самоконтролю не вирішує все. Обмежитись лише моральними обставинами та персональними оцінками вченого вже не можливо, виключивши при цьому державні та суспільні регламентації біомедичних досліджень. Необхідне створення системи етико-правового та соціологічного контролю над ними, з включенням домінуючих в кожному конкретному суспільстві морально-релігійних цінностей.

Людина – це істота, яка здатна і визначати, і проходити межі будь-яких своїх визначень, так як визначеність людини, крім всього іншого, залежить і від її волі, а це означає, що будь-яка її визначеність не є кінцевою. З часом вона може бути скасована суб'єктом волі. Воля людини здатна перетворювати будь-яку визначеність людини у невизначеність. Людське існування у світі, таким чином, постає як щось багатообразне, невизначене, пластичне, яке дає перетворення за допомогою гуманотехнологій.

3. Співвідношення тілесності людини та фізичної культури має своє відображення у наступних словах:

В спорте много вершин,
Покоренных людьми.
Это труд,
Это прелесть спортивной борьбы.
Это соль на губах,
Это жизни борьба,
Это воля, терпенье, любовь, красота.
Это взлет и паденье
Прекрасных светил.
Цвет земной красоты,
Украшающий мир.
(Возный А. П.)

ЛІТЕРАТУРА

1. Акчурин Б. Г. Диалектика духовного и телесного начал в свете нового понимания физической культуры / Б. Г. Ачкурин // Теория и практика физической культуры. – 2002. – № 6. – С. 57–59.

2. Биологический энциклопедический словарь. – М., 1986. – 623 с.

3. Галкин В. В. Экономика и управление физической культурой и спортом: Учебное пособие для вузов / В. В. Галкин. – Ростов Н/Д : Феникс, 2006. – 448 с.

4. Медвєдєва Н. С. Проблема співвідношення тілесності і соціальності в людині і суспільстві / Н. С. Медвєдєва // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія і філософія історії. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – Київ, 2005. – 24 с.

5. Николаев Ю. М. Человек в мире физической культуры / Ю. М. Николаев // Теория и практика физической культуры. – 1999. – № 7. – С. 2–7.

6. Плешаков А. Н. Потребность в физической культуре как область деятельности / А. Н. Плешаков, А. В. Лотоненко // Теория и практика физической культуры. – 2002. – № 5. – С. 23–26.

7. Рассел Б. Почему я не христианин / Б. Рассел. – М., 1987. – С. 66 – 67.

8. Рузавин Г. И. Эволюционная эпистемология и самоорганизация / Г. И. Рузавин // Вопросы философии. – 1999. – № 11. – С. 90–101.

9. Современная западная философия: Словарь. – М., 1991. – С. 296.

10. Цикін В. О. Філософський дискурс феномену конвергенції супертехнологій в суспільстві ризику / В. О. Цикін. – Суми, 2012 – 264 с.

РЕЗЮМЕ

А. П. Возный. Телесность человека как феномен развития физической культуры.

В статье предпринята попытка проанализировать вопрос феномена человеческой телесности и ее влияние на развитие физической культуры, как органической части общей культуры общества. Исследовать сходство и различие понятий «тело человека» и «ее телесности». Показать многообразие подходов, парадигм и точек зрения к этим понятиям. Подчеркнуть проблемы реализации «нового образа медицины», направленной на диагностику, мониторинг, сохранение, коррекцию и восстановление здоровья человека. Выявить междисциплинарный характер биоэтики как жизненно необходимого условия функционирования и саморазвития биологически организованной материи.

SUMMARY

A. Voznyy. Physicality rights as a phenomenon of physical education.

The article attempts to analyze the question of the phenomenon of human physicality and its influence on the development of physical culture, as an organic part of the overall culture. To investigate the similarities and differences of concepts «human body» and «its physicality». Show a variety of approaches, paradigms and perspectives to these concepts. Emphasize problem realizing «a new image of medicine», aimed at the diagnosis, monitoring, conservation, restoration and correction of human health. Identify the interdisciplinary nature of bioethics as a necessary operating conditions and self-organized biological matter.

УДК 140.8:32:316 «312»

Ю. В. Кохан
Житомирський державний
університет імені Івана Франка

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглядаються філософські проблеми гендерної політики в контексті розвитку сучасного інформаційного суспільства. Особливий акцент в статті зроблено на аналізі тенденцій розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, особливо мережі Інтернет, та їх впливу на особливості гендерного підходу у вирішенні важливих соціально-економічних та культурних аспектів життєдіяльності суспільства. Окремий акцент зроблено на проблемі доступу жінок до використання інформаційних і телекомунікаційних технологій та формування кіберфемінізму.

Ключові слова: *гендер, гендерна політика, інформаційне суспільство, інформаційно-комунікаційні технології, Інтернет, інформація, гендерна нерівність, гендерні стереотипи.*

Сучасне українське суспільство вирізняється якісними трансформаційними процесами, результати яких відображаються у змінах функціонування соціальних інститутів і викликають до життя нові соціальні практики і явища. У типове протистояння увійшли об’єктивні протиріччя моделі гендерних відносин, що вичерпали себе і вивели на якісно новий рівень радикальні перетворення в гендерній свідомості, гендерній системі та гендерній політиці інформаційного суспільства XXI століття.

Процеси демократизації та гуманізації в сучасному українському суспільстві передбачають створення широких можливостей для самореалізації особистості незалежно від її соціального походження, віку, статі, національності, релігії тощо. Проголошуючи високі ідеали демократії, верховенства права і громадянського суспільства, Україна взяла на себе зобов’язання відносно рівноправності громадян, у першу чергу за статевою ознакою, і визнала необхідність проведення гендерних змін, інтеграції гендерної перспективи у всі напрями розвитку сучасного українського суспільства на принципах справедливості, толерантності, свободи, рівності тощо [2, с. 84].

Гендерна політика являє собою складне соціокультурне явище, яке відображає широкий спектр відмінностей між чоловічими та жіночими ролями, поведінкою, емоційними характеристиками, ментальністю тощо. Ситуація надзвичайно актуалізується в проблемі моделі соціальних відносин не лише між чоловіком та жінкою, а й появою секс

меншин, і характеризується особливостями їх спілкування і взаємодією між ними та визначає соціальні взаємовідносини в основних інститутах інформаційного суспільства [6, с. 76].

Соціальний формат буття гендеру містить невичерпний евристичний потенціал для його соціально-філософського аналізу та експлікації в системі суспільних відносин в умовах розвитку інформаційного суспільства.

Гендер – це поняття, яке використовується у більшості соціальних та гуманітарних науках на позначення відображення соціокультурного аспекту статевої приналежності людини. Цю проблему вагомо було б почати з етимології слова «гендер». На відміну від української мови, де поняття «стать» відображає суть проблеми, в англійській мові існує два терміни: секс (sex), що означає стать та гендер (gender) – соціостать. Обидва ці терміни використовуються на позначення так званої горизонтальної соціостатевої стратифікації суспільства на відміну від вертикальної: класової, станово-представницької стратифікації тощо. Поняття sex використовують для розуміння біологічної статі, що в кінцевому рахунку вказує на відмінності між жіночим та чоловічим організмами, поняття gender у свою чергу виступає як соціальна конструкція, що вказує на особливості поведінки, моралі, соціальної стратегії тощо. Стать детермінована біологічними процесами, що протікають в організмі людини: біохімічні процеси, генетичне різноманіття, анатомічні особливості; гендер виступає свого роду надбанням соціалізації людини в суспільстві у відповідності до її статевої належності.

У найширшому розумінні поняття гендер ми можемо визначити як змодельовану соціальними інститутами і суспільством в цілому систему норм, цінностей, ідей, поглядів, характеристик і норм маскулінної та фемінінної поведінки, стилю та особливостей життєдіяльності і способів мислення, відносин та ролей чоловіків і жінок, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що визначаються набором соціально-економічних, політико-ідеологічних та культурних аспектів людського буття й конструюють уявлення про відносини жінок і чоловіків в залежності від статі [9, с. 49].

Гендер являє собою дуже складне поняття, бо розкриває багатоаспектність цього явища. У соціально-філософських дослідженнях поняття гендер вживається у багатьох значеннях, а саме як: соціокультурна та рольова інтерпретація поведінки жінок і чоловіків, як процес набуття соціальності індивідуумів, які народилися в біологічних категоріях чоловіка та жінки, і як політика рівноправ’я і надання чоловікам та жінкам рівних можливостей і механізмів реалізації цих можливостей у інформаційному соціумі [3, с. 592].

На сьогодні інформаційно-комунікаційні технології створюють унікальні можливості для виявлення та розвитку людського потенціалу.

Вони здійснюють значний вплив на сталий розвиток суспільства, розширення можливостей чоловіків і жінок, а також дозоляють останнім брати активну участь у суспільному житті і соціально-економічному розвитку країни, висловлювати свої думки та активно пропагувати свою життєву позицію.

Основні ідеї зародження, становлення та розвитку інформаційного суспільства та його філософської рефлексії були закладені відомим дослідником – Мануелем Кастельсом, який сфокусував проблему впливу інформаційно-комунікаційних технологій не на технологічній інфраструктурі, а на соціальних наслідках швидкого розвитку інформаційних технологій і їх впливу на гендерну політику зокрема [7].

Розглядаючи філософські засади інформаційного суспільства, його можна визначити як суспільство, в якому реалізовано ряд переваг гендерної рівності, зокрема:

- існує практично миттєвий зв'язок між людьми, кожного з кожним та кожного з усіма, громадою, суспільством, державою; обидві статі мають тут рівні можливості;
- жінка у будь-якій країні має можливість досить швидко і своєчасно отримувати достовірну інформацію, з будь-якої держави, знаходячись при цьому у будь-якій точці земної кулі;
- змінюються засоби масової інформації за формою створення і поширення інформації, постійно інтегруються з інформаційними мережами, потоками, кабельним телебаченням – зникають геополітичні та культурні межі гендерної нерівності в інформаційних мережах [8, с. 9].

Відзначимо, що завдяки технічним можливостям інформаційного обміну мережі Інтернет останніми роками активно використовується для залучення світової спільноти до жіночих проблем, досягнення фактичної рівності. Наприклад, створюючи веб-сайти (сторінки) тієї або іншої жіночої організації або лідера жіночого руху, можна отримати додаткові можливості для мобілізації добровольців, які готові надати підтримку тим або іншим соціальним акціям, для збору фінансової допомоги недержавним організаціям і жіночим рухам, для проведення маркетингових операцій на соціальному ринку з метою пошуку своєї ніші.

Отже, інформаційно-комунікаційні технології не є нейтральними в проблемах гендерної політики. Як і будь-які інші технології, вони формуються на основі потреб суспільства і по-різному впливають на жінок і чоловіків. Ми можемо констатувати, що у загальносвітовому масштабі існують корінні, суттєві відмінності між жінками і чоловіками в плані доступу до інформаційних та комунікаційних технологій, а також можливостей їх використання і формування, а сучасні жінки складають непропорційно велику частку серед осіб, які не мають можливості користуватися новими можливостями інформаційних технологій [4, с. 64].

Існує багато факторів, що визначають міру доступу жінок до інформаційних та комунікаційних технологій в якості юзерів, виробників

чи споживачів, при цьому залишається різною і міра контролю над розповсюдженням цих технологій. Для того, щоб ці технології перетворилися в дійсно інструмент розвитку, важливо не лише забезпечити розуміння жінками важливості цих технологій, але й створювати сприятливі умови, що дозволять сучасним жінкам мати доступ та користуватися цими технологіями для розширення власних можливостей і сприяння забезпеченню гендерної рівності в суспільстві.

Треба зауважити, що мобільність жінок, будь то доступність транспорту або можливість покидати будинок, часто є більш обмеженою, ніж у чоловіків. З урахуванням різноманітних ролей та сімейних обов'язків сучасних жінок місце розташування навчальних чи виробничих центрів, графік роботи і навантаження персоналу можуть ставити жінок в несприятливе становище і закривати для них можливості, пов'язані з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Жінки можуть стикатися з більш вагомими та серйозними соціальними і культурними перешкодами при використанні інформаційно-освітніх центрів, які розташовані неподалік від місця, де зазвичай зайняті чоловіки, на відміну від центру, розташованого поблизу установи, керівництво яким здійснює жінка [1, с. 29].

Соціальні та технологічні проблеми, з якими стикаються жінки в плані доступу, використання, змісту, захисту і забезпечення своїх комунікаційних прав, рідко привертають увагу. Тому, на наш погляд, одна з найбільш серйозних задач полягає в скороченні розриву в позиціях осіб, які формують політику в області розповсюдження і розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, і активістів жіночого руху. Актуальним стає питання виділення ресурсів для навчання і розширення можливостей жінок в галузі використання інформаційних та телекомунікаційних технологій.

Відзначимо, що хоча самі по собі інформаційно-комунікаційні технології не можуть забезпечити рівність між чоловіками та жінками або покінчити з убогістю, вони можуть бути засобами соціальної діяльності і позитивних соціальних змін, спрямованих на досягнення такої рівності. Глибокому розумінню проблем гендерної політики, пов'язаних з впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій, перешкоджає відсутність надійних статистичних інформаційних даних, зокрема з питань використання інформаційних технологій жінками в глобальному масштабі. На сьогодні в світовій статистиці практично відсутні дані з посиланнями на інформацію за статевими ознаками. Відсутність таких показників згубно позначається на дослідженнях в галузі інформаційно-комунікаційних технологій. Так, наприклад, це означає, що у більшості випадків дані оцінок «електронної готовності» (тобто здатності користуватися електронними ресурсами) не дозволяють отримати в достатньому обсязі достовірну інформацію про різноманітну міру

готовності різних груп населення до досягнень інформаційних технологій. Дані оцінок стосовно готовності населення до використання електронних засобів діють на політику в галузі розвитку інформаційних та телекомунікаційних технологій і вважаються її рушійною силою, отже, подібна відсутність даних фактично посилює нерівність між чоловіками і жінками в сучасному соціумі.

На жаль, треба констатувати, що в Україні теж повністю відсутні сегреговані дані за статевою ознакою про доступ до мережі Інтернет, так само як і відомості про підготовку до використання інформаційно-комунікаційних технологій, хоча ці дані виступають, разом з багатьма іншими, індикаторами рівноправності між чоловіками та жінками.

Для тієї категорії жінок, які мають доступ до інформаційно-комунікаційних технологій і можливість користуватися ними, нові засоби інформації несуть численні блага, особливо в плані скорочення інформаційного розриву, вдосконалення системи управління, подолання ізольованості, забезпечення можливостей привселюдно заявити свою думку, сприяючи забезпеченню рівності між чоловіками і жінками.

Зазначимо, що розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій в рамках гендерної політики в державі збільшує можливості жінок, а саме:

- у плані забезпечення жінки власними коштами для існування, розширюючи можливості для жінок, які займаються виробництвом і торгівлею в соціальних мережах тощо;
- доступ на місцеві і міжнародні ринки і створення більших можливостей в плані працевлаштування;
- більш широкі можливості отримання освіти і професійної підготовки здійснення підприємницької діяльності;
- у плані охорони здоров’я, життя, освіти і розвитку людського потенціалу [10, с. 312].

На сьогодні завдяки використанню найважливішого демократизуючого аспекту – Інтернету, створенню безпечних інтерактивних просторів, захищених від несанкціонованого доступу, жінки можуть вільно висловлювати свою думку і конфіденційно обмінюватися інформацією в цілях боротьби з дискримінацією за статевою ознакою, заохочення прав людини і жінок.

Відзначимо, що розвиток інформаційних та телекомунікаційних технологій чинить серйозну дію на розповсюдження та діяльність жіночих рухів в галузі інформації та комунікації. Зросли можливості для поширення на державному, національному, регіональному і глобальному рівнях новинної інформації, що надається жінкам, велика частина якої у минулому була обмеженою за ступенем охоплення.

Констатуємо, що Інтернет зробив загальнодоступною новинну інформацію, що надається жінкам, і їх погляди і думки, а незліченна кількість веб-сторінок орієнтовані конкретно, якщо не виключно, на жінок.

Інтернет сприяє розвитку та становленню потужних жіночих об'єднань, і багато жінок, «підключених до засобів зв'язку», виступають посередниками для груп жінок у своїх соціальних (інтерактивних) спільнотах, які не мають такого зв'язку, і переадресують інформацію, що знаходять у всесвітній мережі.

Останніми роками у всесвітній мережі Інтернет набув розвитку такий новий напрям феміністської теорії і практики як кіберфемінізм. Його засновниками стали студенти соціологічного факультету університету Ілінойса. Вони почали вести анонімний комп'ютерний груповий щоденник, в якому описували випадки сексизму на своєму факультеті. Студентки дивилися на комп'ютерний щоденник як на стратегію поширення феміністських ідей і завоювання жінками інформаційного простору. Таким чином віртуальний світ став певним віддзеркаленням гендерного конфлікту.

Філософські ідеї кіберфемінізму зводяться до:

- створення соціальної мережі між жінками, відповідальними за ухвалення рішень, або ж такими, які користуються більшими можливостями і впливом при формуванні суспільної думки;
- розвитку жіночого лідерства і економічної незалежності жінок та їх підприємницької чи громадської діяльності;
- просування ідей і стратегії змін для жіночого розвитку;
- забезпечення природних і рівних прав жінок;
- забезпечення вільного доступу жінок до засобів масової інформації [5, с. 26].

Відзначимо, що робота в глобальній мережі Інтернет з величезними можливостями доступу до світових ресурсів має велике значення у забезпеченні якісної гендерної політики. Розвиток інформаційного суспільства вносить свої корективи в методи розширення жіночого інформаційного простору як дуже важливого інструменту для розвитку жіночих співтовариств у всьому світі.

Жінки, які становлять більшу частину населення планети, поза сумнівом виступають суб'єктами гендерної стратифікації, тобто таким громадським шаром, котрий потребує найпильнішої уваги до вивчення проблем жіночого співтовариства. Репрезентація цих проблем у віртуальному просторі набуває великої актуальної значущості.

Варто сказати, що розширення жіночого соціального інформаційного простору надає ефективну можливість для жінок брати участь в соціальній і політичній сферах суспільства, тим самим розширюючи їх професійний, культурний і творчий потенціал. Ця тенденція вписується в концепцію гендерного підходу, що означає інтеграцію гендерного виміру як мету практичної політики, як необхідність розробки соціальних стратегій для обліку інтересів обох соціально-статевих груп суспільства, тобто для досягнення гендерної рівності.

Констатуємо, що гендерний підхід відповідає і основним напрямам міжнародної інформаційної політики – політики, орієнтованої на людину, на розвиток її потенціалу, ресурсів, навичок і знань. Однією з найзначущих

сил, які визначають інформаційну політику в галузі гендерної політики початку XXI ст., є інформаційно-комунікаційні технології.

Проблема статі і нових інформаційно-комунікаційних технологій в умовах глобалізації стає предметом соціально-філософського аналізу. Вплив глобалізаційних процесів, які охопили сучасне суспільство, зробили значний вплив на гендерний дискурс. Перш за все тут треба виділити роль інформаційних систем, які дозволяють досить швидко та ефективно вирішувати проблеми міжстатевих відносин.

Незважаючи на досить широке розповсюдження інформаційних та комунікаційних технологій, чоловіки та жінки продовжують мати нерівні можливості, ми можемо спостерігати гендерне зміщення у сфері інформаційних потоків, економічних засобів тощо, окрім того збільшується розрив між окремими соціальними прошарками жінок, що прямим чином залежить від розвитку сучасних технологій та доступу до них, ступеня комп'ютерної грамотності і професійної кваліфікації жінки.

Незважаючи на те, що розвинене інформаційне суспільство постійно трансформується, збалансована гендерна політика починає тільки формуватися, цей процес поступовий і потрібно зробити досить багато для обмеження гендерної нерівності. Слід особливо підкреслити необхідність пошуку нових можливостей подолання гендерної асиметрії у суспільстві, стереотипного типу мислення, оскільки в зв'язку з глобальними проблемами, які виникають в рамках розвитку інформаційного суспільства, необхідне досягнення гармонії і подолання гендерного дисбалансу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алєксєєва А. В. Чинники престижності професій: гендерний аспект / А.В. Алєксєєва // Ринок праці та зайнятість населення.– 2013.– № 2.– С. 27-30.

2. Бреус С. М. Міжнародно-правові стандарти і зарубіжний досвід у сфері гендерної ідентичності / С. М. Бреус // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.– 2014.– № 3.– С. 83-87.

3. Бриндіков Ю. Л. Гендер: суспільно-політичний аспект / Ю. Л. Бриндіков // Університетські наукові записки.– 2012.– № 3.– С. 591-595.

4. Головньова І. В. Особливості спрямованості особистості, що впливають на ефективність управлінської діяльності: гендерні відмінності / І. В. Головньова Ю. Л. Твердохвалова // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія.– 2012.– Вип. 43(1).– С. 61-68.

5. Гриценчук О. О. Гендерний підхід у моніторингових дослідженнях ІТ-компетентності учнів в освітній практиці країн Європи / О. О. Гриценчук // Інформаційні технології і засоби навчання.– 2013.– Т. 37, вип. 5.– С. 20-28.

6. Демків Т. Трансформація моральних пріоритетів на шляху до гендерної рівності / Т. Демків // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки.– 2013.– Вип. 17.– С. 73-77.

7. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

8. Ковальчук М. В., Нарайкин О. С., Яцишина Е. Б. Конвергенция науки и технологий – новый этап научно-технического развития / М. В. Ковальчук, О. С. Нарайкин, Е. Б. Яцишина // Вопросы философии.– 2013.– № 3.– С. 3-12.

9. Кучава К. О. Проблеми гендерної рівності у сфері трудових відносин в Україні / К. О. Кучава // Управління розвитком.– 2014.– № 6.– С. 48-50.

10. Самчук Р. Постмодерні виміри гендерної ідентичності / Р. Самчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Культурологія.– 2014.– Вип. 15(2).– С. 311-315.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются философские проблемы гендерной политики в контексте развития современного информационного общества. Особый акцент в статье сделан на анализ тенденций развития информационно-коммуникационных технологий, особенно сети Интернет, и их влияния на особенности гендерного подхода в решении важных социально-экономических и культурных аспектов жизнедеятельности общества. Отдельный акцент сделан на проблеме доступа женщин к использованию информационных и телекоммуникационных технологий и формирование киберфеминизма.

Ключевые слова: *гендер, гендерная политика, информационное общество, информационно-коммуникационные технологии, Интернет, информация, гендерное неравенство, гендерные стереотипы.*

SUMMARY

The article discusses the philosophical problems of gender policy in the context of the development of modern information society. Special attention is paid to the analysis of tendencies of development of information and communication technologies, especially the Internet, and their impact on the characteristics of the gender approach in addressing important socio-economic and cultural aspects of the society. Special emphasis has been made on the issue of women's access to use of information and telecommunication technologies and the formation of cyberfeminism.

Key words: *gender, gender policy, information society, information and communication technology, Internet, information, gender inequality, gender-based stereotypes.*

СВІТ NBICS-КОНВЕРГЕНЦІЇ

УДК 111:572

В. А. Кóсяк
Сумской государственный педагогический
университет имени А.С. Макаренко

ПУТЕШЕСТВИЯ. ОПЫТ ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕДУКЦИИ

Осмысливается проблематичность закреплённости за человеком путешествующим определённого топоса в мире, поскольку человек ексцентричен, не центрирован в своем органическом теле, оснащен неорганической семантикой и потому обладает многими «степенями свободы» для выполнения многообразных культурных функций, перемещений и пребываний в разных пространствах. Рассматриваются факторы, будирующие «страннический невроз». Эксплицируются путешествия «внешние» и «внутренние» (екстравертивные и интровертивные), путешествия как осуществления пути в религиозной рефлексии, пути как ухода от чего-то и пути как стремления к чему-то, пути, в котором все окружающее нас подает нам знаки, как-то и что-то говорит нам.

***Ключевые слова**: человек путешествующий, неорганичное тело человека, человек нетелоцентричный, путешествие екстравертивное, путешествие интровертивное, путешествие «от», путешествие «к».*

Классическое человековедение, имеющее целью поиск человеческой «первосущности», основывалось на презумпции наличия у человека определенного места в мире. В постклассической же философской антропологии допускается (если не утверждается), что человек такого места не имеет, он ищет его, и этот поиск латентно может составлять содержание всей его жизни. Именно такой видится современная человеческая ситуация в экзистенциально-феноменологической редукции. Искать – это значит куда-то передвигаться реально или передвигаться в воображении. Передвижение в длительном поиске похоже на путешествие. Homo viator – предмет одного из исследований Габриеля Марселя, христианского философа, близкого к феноменологии и экзистенциализму. «Путешествие» в экзистенциальной антропологии может мыслиться в сакральной парадигме с выявлением взаимосвязей сакральных и профанных проявлений человека путешествующего, с осмыслением его жизни как пути, скитальчества («ведь каждый в мире странник»), конечности и кратковременности его земного пути. Такая «эсхатологическая» персоналистическая рефлексия, теплящаяся в

подсознании, будирует странническую, бродяжническую ностальгию, которая спорадически захватывает и отправляет нас в путешествия.

Тягу к путешествиям можно объяснить эксцентричностью человеческого существа (Х. Плесснер), потребностью и способностью человека преступать свою середину, выходить из ситуаций «Я – здесь – теперь». Эта способность «выходить» делает утопичной возможность закрепленного человеческого месторасположения, которое органично для животных существ с их телоцентризмом. Но человек не телоцентричен, поскольку не фиксирован границами своего органического тела. Его витальные силы вступают в прямые и опосредованные контакты со всем предметным миром благодаря многообразию его неорганической соматики, которая суть артифакты материальной культуры, которые предстают усовершенствованием и продолжением его тела. Большинство изобретений человека «продолжают» его биологические органы, расширяя их возможности. С помощью технических средств мы все более выходим за пределы своей природной биосоматики и делаем весь предметный мир (природный и искусственный) продолжением своего органического тела. Но и наши витальные силы побуждают нас к выходу за собственные пределы.

Предметная среда, необходимая для жизни человека, инструменты, оборудование, с которыми он работает, становятся продолжением его душевно-телесного «Я». Весь созданный нами материальный мир – это придатки нашего тела, которое само принадлежит к миру вещей, оказывается одной из них, вплетено в мировую ткань, образует из других вещей сферу вокруг себя, так что они становятся его дополнением или продолжением. «Вещи теперь уже инкрустированы в плоть моего тела, составляют часть его полного определения, и весь мир скроен из той же ткани, что и оно» [7, с. 15]. Неорганическое тело человека, все то, чем он орудует во внешнем мире, да и внутри себя, сообщает его деятельности множество «степеней свободы». Все мироздание, в конечном счете, в форме неживой природы, может стать неорганическим телом человека. По К. Марксу, человек своей универсальностью всю природу превращает в свое неорганическое тело. Природа служит ему жизненным средством, материалом, предметом и орудием его жизнедеятельности. Благодаря своей универсальности, телесные органы человека (опосредованные неорганическими предметами-телами) могут выполнять бесконечно многообразные культурные функции. Распространение новых технологий, включая медицину и информатику, космизм земной деятельности людей подтверждают этот факт.

Проникая все более во внечеловеческое пространство, во Вселенную, человек все более выходит за пределы своей витальной среды. Не утрачивает ли человек при этом уверенность в целеобразности своего тела, если применить к нему телеологическую точку зрения? Ведь чем меньше радиус действия животного, тем больше его зависимость от

функционирования его тела, тем больше его тело целесообразно. Человек же с помощью технических средств, дополняющих его органическое тело, приобретает громадный радиус действия, полагание его целей становится бесконечно далеким. «Удлинив руку» с помощью технических средств, человек взял образцы грунта с поверхности Луны.

По Г. Зиммелю, вследствие дистанции, существующей между физиологической данностью человека и его практическим поведением, его можно назвать существом нецелеобразным. Он действует не по генетической программе своего организма, своего тела. Это кардинально отличает его от животных, несказанно возвышает его над ними, наделяет его всесторонностью физической и духовной жизни. И чем больше окультурен, «развит человек», тем больше он свободен в перемещениях с помощью своих неорганических тел и, тем меньше в его поведении целесообразности, которая заложена в структуре его органического тела. Его поведение становится «нетелосообразным» и даже деструктивным по отношению к его органическому телу. С помощью самодвижущихся технических средств человек «путешествует» в воздушных, водных, ледовых и иных пространствах, ходит по поверхности Луны, опускается на дно океана, – совершает много такого, что находится за пределами возможностей его органического тела. И потому он все более становится «нетелоцентричным».

Человек может куда-то (от кого-то или к кому-то) идти, физически перемещаясь в географическом пространстве, но он может совершать и внутренние путешествия, не требующие таких перемещений. Пример такого путешествия находим у Данте: «Земную жизнь пройдя до половины, – пишет он в «Божественной комедии», – я оказался в сумрачном лесу».

Издревле мотивы «внешних» путешествий были самые различные. Кого-то, например, привлекала торговля. На Востоке в древности путешествовали торговыми караванами на верблюдах. Знаменитый «Шелковый путь» из Китая в Европу занимал 300 дней. В Средние века массы паломников устремились к христианским и мусульманским святыням. Просвещенческий, научный интерес сопутствовал многим военным экспедициям. Так, в египетском походе Наполеона (1798 г.) приняли участие не только лучшие генералы Республики. Вместе с военными ехали ученые – будущий Институт Египта, объединивший представителей всех отраслей науки. В последние два столетия лечебно-развлекательный интерес влечет европейское общество «на воды» курортов Швейцарии, Германии, Австрии, Греции, Италии. Современные любители-болельщики спорта устремляются на Олимпийские игры и прочие глобальные и региональные чемпионаты, первенства и кубки.

Любое внешнее путешествие создает образ пространства. У охотничьих народов, пишет В. Г. Табачковский, пространство передвижений во время охоты репрезентируют кочевые пути путешествий.

Культурный герой в соответствующих мифах совершает свои подвиги как бы на пути своих путешествий, в динамике пространства. Народам же земледельческой и городской культуры присущи представления о статическом пространстве. Внутренняя форма славянского «pro-stor» апеллирует к таким смыслам, как «выше», «вперед», «вширь», «вовне», «открытость», «воля». «Pro-stor» – это свободное поле для человеческого самовыявления, в котором извечно существует переход между «своим» и «чужим» пространством (образов мысли, жизни, ценностей). Поэтому всякое путешествие есть действие по самоосуществлению человека как носителя культуры. Путешествие как осуществление пути имеет универсальное значение и в религиозном сознании. В буддизме – это путь исключения страданий, в христианстве – это путь очищения страданиями и обращения к абсолютной трансцендентности. Поэтому человеческие путешествия можно видеть экстравертивными и интровертивными. В человеческой жизни немало ситуаций, когда лучше отдалиться от чего-то (кого-то) телографично, нежели сосуществовать с тем, что (кто) тебя энергетически истощает. Соответственно, путь является или (и) бегством от чего-то (кого-то), или (и) стремлением к чему-то (кому-то). Выдающимся путешественником «к» был внук хоружего Запорожского войска Степана Мыклухы – Николай Миклухо-Маклай. Не менее известными путешественниками «от» были Г. Сковорода и Н. Гоголь [8, с. 15,17].

Казалось бы, чем внутренне богаче человек, тем меньше в нем потребность в экстравертных перемещениях в пространстве. Однако такие явные «интроверты», как Сковорода и Гоголь, не оправдывают наших ожиданий. Сковорода был сильно склонен к «бесцельным путешествиям». Едва выехав из Малороссии за границу – ему уже хотелось возвратиться в Малороссию, приехал сюда – тотчас «мигрирует» из Надднепровья в Слобожанщину и наоборот. «Душа его расточается и ищет» (В. Эрн). Богатая интровертность данного характера предстает как внутренняя «трагедия духа», как «укрощенный хаос» под «светлой гармонией», о которой говорил в «Житии Григория Сковороды» Н. Ковалинский. Поэтому большинство сковородинских экстравертивных пространственных перемещений было вызвано потребностью унять свое интровертное смятение [7, с. 18], что отразилось, по-видимому, и в эпитафии и на его могиле: «Мир пытался меня поймать, но я его обманул».

По-разному расшифровывают это послание Сковороды в будущее, этот тайный знак, сакральный месседж. Большинство трактует примерно следующим образом: банальный, скучный, серый, административный мир пытался интегрировать яркого мыслителя, а он не поддался и так и остался до конца жизни непритязательным странствующим рыцарем духа – без статуса, должности, обязанностей и формальных занятий. Но это можно истолковать иначе. Чаще всего под словом «мир» понимают «мирские соблазны», то есть атрибуты, предметы, объекты движимости и

недвижимости, с помощью которых человек привязывается к наиболее реальным, плотским формам бытия. Во время Сковороды такими мирскими соблазнами являлись даже не должности, а именно атрибуты: дорогой кафтан или жупан, повозка с тройкой роскошных лошадей, уютный и просторный дом недалеко от Киево-Печерской Лавры с геранью на подоконниках, многочисленная челядь, которая обслуживала любой каприз хозяина. Но к мирским соблазнам в те времена никогда не включали книги, возможность общаться с близкими людьми, путешествовать по полям и весям, не выбирая маршрутов, не зависеть от начальства и всегда говорить то, что думаешь. Так что Сковорода «обманул мир» только в той узкой части мирских предложений, которые вступали в противоречия со свободой духа, с чистотой совести и открытостью сердца.

Сегодня мир, а точнее «первый» мир, тоже пытается нас поймать. Только приманка в ловушках стала другой: крутые тачки и томные дивы, «хатынки» в престижных районах, а главное – «навороченные» гаджеты разного рода, которые становятся все больше частью человеческого тела и вытесняют живое общение и непосредственный контакт. Под это создана целая концепция пресловутого «среднего класса», класса тех, кого «первый мир поймал» в сети своих усредненных и банальных «приманок», увел масу людей в лабиринты твиттеров, фэйсбуков и пр. Гаджеты - хронофаги оттягивают жизненные силы, энергетику, витальность, оставляя жалкое время для теплоты живого общения, для соприкосновения рук и душ. Легко было Сковороде – у него был только один враг: госмашина, которая хотела заангажировать его соблазном своих подачек. Нас же атакует бесконечное множество все более немыслимых электронных фагов. «Средний класс» они уже фактически поглотили. Уцелели «чудаки», странствующие гуру, дервиши, философы, которые не имеют мобильных телефонов.

Возвратимся, однако, к нашим интровертам, подверженным «неврозу путешественника». Таковым был названный выше бездомный и безбытный Н. Гоголь. Петербург, Москва, Варшава, Вена, Рим, Франкфурт, Греффенбург, Париж, южные берега Северного моря, Палестина, Одесса, Крым – вот далеко не полный перечень путешествий Гоголя «от». В одном из писем М. Погодину он пишет о том, что дорога – его единственное лекарство, она делает его свежим и бодрым.

Можно предположить, что каждое экстравертное путешествие Гоголя было своего рода замещением пути интровертного. Кроме того, каждое путешествие «от» (каких-то душевных, или телесно-душевных невзгод) было не самоцелью, оно имело позитивную цель, перерастая затем в «путешествие-к» (к большей успокоенности). Поскольку каждое из экстравертных путешествий такой цели не достигало, то и Сковорода, и Гоголь напряженно ищут среди них те, которые давали бы возможность

приобщения к сакральному центру космизированого пространства. Сковорода, в конце концов, удовлетворяется отысканием такого центра в своем внутреннем мире (хотя за два месяца до смерти уходит из села Хотеева в Надднепровье).

Гоголь за четыре года до смерти путешествовал «святыми местами», в последние годы на зиму приезжал в Одессу, на лето – на родину, последнее лето провел в Москве, эпизодически гостя на подмосковных дачах у знакомых. Умирал зимой 1852 года, живя у гр. А. П. Толстого. Очень не любил распрашиваний о том, куда собирается путешествовать, и если отвечал на подобные вопросы, то ответы, как правило, не совпадали с реальным маршрутом. Тут можно усмотреть ревниво-интимное охранительное нежелание впускать кого бы то ни было в свою внутреннюю жизнь, могущую быть пораженной вторжением праздного чужого любопытства. Путешествия Гоголя «от» никогда не были странствиями космополита (гражданина мира), человека вне патриотизма и интересов своей родины, чуждого своему народу. «Ты думаешь, – пишет Гоголь М. П. Погодину 30 марта 1837 года из Рима, – мне ничего, что мои друзья, что вы отделены от меня горами? Или я не люблю нашей неизмеримой, нашей родной русской земли! Я живу около года в чужой земле, вижу прекрасные небеса, мир богатый искусством и человеком; но разве перо мое принялось описывать предметы, могущие поразить всякого? Ни одной строки не мог посвятить я чуждому. Непреодолимою цепью прикован я к своему, и наш бедный, неяркий мир наш, наши курные избы, обнаженные пространства предпочел я небесам лучшим, приветливее глядевшим на меня. И я после этого могу не любить своей отчизны? Но ехать, выносить надменную гордость безмозглого класса людей, которые будут передо мною дуться и даже мне пакостить, – нет, слуга покорный! В чужой земле я готов все перенести, готов нищенски протянуть руку, если дойдет до этого дело; но в своей – никогда! (Этим по-видимому, можно объяснить трехлетнее, 1836 – 1839 гг., пребывание Гоголя за границей. – В. К.). Мои страдания тебе не могут вполне быть понятны: ты в пристали, ты, как мудрец, можешь перенесть и посмеяться. Я *бездомный* (курсив наш. – В. К.), меня бьют и качают волны, и упираться мне только на якорь гордости, которую вселили в грудь мою высшие силы, – сложить мне голову свою на родине!» [3, с. 225].

Феноменологическая установка эвристична для человека путешествующего тем, что она имеет цельно неопосредованное, непредвзятое восприятие как процес образования определённого спектра значений, усматриваемых в предметах заинтересованного отношения, для познания которых необходимо возсоздание между предметом и сознанием познающего субьекта смыслового поля значений [6, с. 42]. Феноменологическая интуиция позволяет человеку путешествующему «к» замечать знаки, говорящие так же, как и слова, потому что внутри нас

существует нечто, способное понимать многое, если не все, без слов. Кому-то вещи ничего не говорят, другим говорят шепотом, но есть люди, которым вещи говорят вслух. Подобное обнаруживается, например, при восприятии живописи. Искусство только тогда имеет ценность, когда оно может разговаривать с человеком. Чтобы понять шедевр, советует Какудзо Окакура, нужно принизить самого себя и ожидать, затаив дыхание, хотя бы одного его слова. В прежние времена к любому произведению великих мастеров люди относились с благоговением. Возможно, это самый универсальный язык из всех существующих языков, понятных всем [5, с. 70]. Один довольствуется рисунком и цветом. Другому важно видеть согласованность цветов между собой, колорит (горячий как у П.-П. Рубенса, или «мерцающий» и фантастический, как в «Демоне сидящем» М. Врубеля). Третий способен «в раздумии немом» общаться с картиной, и тогда она доверительно открывается ему в полноте глубоких смыслов. Такой обнаруживается и в слушании музыки, он чувствует и душу исполнителя, и душу сочинителя, и потому музыка говорит ему о многом.

Все окружающее нас как-то и что-то говорит нам («имеющий уши да услышит»). Во всем есть скрытый смысл и скрытая мелодия. И «безглагольность» «говорит»: «Есть в русской природе усталая нежность. Все «говорит» – в природе, искусстве, в обыденной жизни, – все подает нам знаки, если, например, безмолвно прислушиваться к ветвям, качающимся в небе, молча внимать порхающей бабочке, бессловесно безвестного кого-то благодарить за яблоко в ладони. Если бы человек мог понять эти знаки, он смог бы понимать все. Но если он не слышит эти знаки, он не должен говорить, что жизнь не разговаривает; если он не чувствует смысла жизни, он не должен говорить, что жизнь не имеет смысла. Слово находится повсюду, и слово постоянно говорит. «Логос говорит деревьями, землей, птицами, животными, водой, людьми, вещами» [9, с. 57]. Под «словом» подразумевается здесь не только слово, слышимое ушами; под словом подразумевается все, что передается, что выражается и что приходит к нам, как откровение.

Религия провозглашает мир, сотворенным из «Логоса», что в переводе означает «слово», «речь». В ведической культуре окружающая природа дышит, чувствует, имеет свой голос, ум и как бы подсказывает человеку как правильно и гармонично с ней жить. То, что человек слышит ушами, обоняет носом, ощущает на вкус, чего касается различными чувствами, – все, что становится постижимым, – это есть слово. Другими словами, миссия жизни состоит в том, чтобы передать нам что-то, и все, что она передает, есть ее истинное слово, опосредованное органами чувств. Согласно Р. Декарту, вещи, постигаемые нами вполне ясно и отчетливо, – истинны.

Однако органы чувств постиндустриального человека значительно снизили свою восприимчивость. Технизация жизни увеличивает информационную нагрузку на сенсорные системы в диапазоне сигналов

большой и средней силы и устраняет необходимость в использовании сигналов слабой и очень слабой мощности, которые составляли рабочий диапазон жизнедеятельности человека, живущего в естественных природных условиях. Это приводит к снижению остроты зрения, слуха, обоняния [4, с. 123, 286-287], к потере эмоциональной «неосознанной тождественности» с природными феноменами, которые постепенно утратили свои символические значения. Гром – это уже не голос разгневанного божества. В реках уже не обитают духи. Нет такой змеи, которая была бы воплощением мудрости, нет такой пещеры, в которой бы обитали демоны, нет теперь голосов, которые говорят с человеком из камней, растений, животных, точно так же и он не говорит с ними, не веря, что они могут слышать. Его контакт с природой исчез, и с ним исчезла глубокая эмоциональная энергия, которую давала эта символическая связь [10, с. 427].

Но слово зависит не только от вкуса, слуха, зрения, обоняния и осязания. Мы привыкли называть их так, потому что испытываем их через соответствующие сенсорные системы; в действительности же существует только одно чувство – чувство жизни как результат суммирования внешних чувств. Поскольку жизнь испытывается через органы чувств, опыт жизни становится разделен на отдельные переживания; то есть можно сказать, что слово, или жизнь, становятся тем, что видимо, слышимо, и его можно потрогать или попробовать на вкус. Но помимо этих аспектов, при помощи которых мы привыкли слышать слово, существует другой способ слышания его, независимый от пяти чувств, и этот способ слышания слова называется интуитивным. Когда мы встречаем кого-то, мы говорим, что у нас сложилось определенное впечатление о нем. И это показывает, что существует язык за пределами чувств, но который мы в состоянии понять [2].

Культурно-географические зоны, природные ландшафты предстают для путешествующего феноменальным миром чувственного восприятия, миром предметов видимых, слышимых, осязаемых, обоняемых, которые, становясь явлениями человеческого сознания, могут быть в творческом процессе изображены – отражены в литературе, поэзии, живописи, музыке, пластике – в мире переживания высоких чувств и созерцания сущностей. В чувственном восприятии душа интуитивно ищет и нередко находит способы и возможности не только обрести радость и другие позитивные эмоции, но и помочь себе. Это похоже на инстинктивное отыскивание зверем или птицей тех трав и цветов, которые могут помочь им в болезни [1, с. 56]. Подобное, по-видимому, происходит при восприятии природы, живописи, музыки, поэзии, в которых мы ищем нечто близкое, дающее особое удовольствие, счастье понимания, и потому помогающее жить. Конгениальные душе человека картины природы, произведения искусства рождают ощущения, будто он пришел домой, где его любят и понимают («счастье там, где верят нам, где любят нас» – М. Ю. Лермонтов), где

принимают его таким, какой он есть. Такое согласие-созвучие поддерживает душу, дарит ей (пусть ненадолго, но оно дорогого стоит) благодарное, благоговейное восприятие жизни, близкое восприятию красоты, благодатность которой была ведома Гераклиту, пифагорейцам (изяществу и соразмерности в построении собственной жизни следует учиться у первообраза красоты – природы), Платону, Леонардо да Винчи, Шиллеру, Бетховену, Достоевскому и многим Homo viator*ам* – искателям и поклонникам красоты.

Эстетическое чувство, представляющее собой восторг при виде предметного совершенства, безотчетную радость, торжественное состояние духа, возникает от ощущения благотворности для нас реальной, многоликой материальной красоты. (По современным представлениям, красивые вещи излучают биополе. От созерцания красивых предметов черпается духовная энергия – даже от любования обоями или безделушкой, купленной в художественном салоне). «Если вы утром из своего окна каждый день будете видеть красивое дерево, – писал В. Солоухин в рассказе «Приговор», – красивую улицу, красивый дом, красивый пейзаж, хотя бы и городской, вы будете себя чувствовать лучше и проживете дольше».

Благотворную роль красоты можно наблюдать и в спорте, например, в легкоатлетическом беге, где красота (легкость, изящество) «работает» не только на эстетику, но и на безопасность суставов. Возможно, не так уж неправы те, кто не противопоставляет эстетическое наслаждение (красоту) физическим потребностям, так как в эстетическом переживании наличествует и элемент утилитарного интереса, хотя бы как в приведенном примере, с точки зрения удовлетворения человеческой потребности в сохранении здоровья. Красота же природы буквально спасает человека, потому что он останавливает свой взгляд на ней и по плотоядным соображениям.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беленькая А. С. Рисунок собственной души /А. С. Беленькая // Человек. – 2005.– № 4. – С. 55 – 57.

2. Бонецкая Н. К. П. Флоренский: русское гетеанство /Н. К. Бонецкая //Вопросы философии. – 2003. – № 3. – С. 97 – 116.

3. Вересаев В. В. Гоголь в жизни /В. В. Вересаев. – Х.: Прапор, 1990. – 680 с.

4. Гримак Л. П. Резервы человеческой психики: Введение в психологию активности / Л. П. Гримак. – М.: Политиздат, 1989. – 319 с.

5. Какудзо Окакура. Книга чая /Окакура Какудзо. – Мн.: Харвест, 2002. – 96 с.

6. Косяк В. А. К феноменологии туризма / В. А. Косяк // Стан і перспективи сучасного туризму: матеріали І Всеукраїнської науково-

практичної конференції з міжнародною участю (Суми, 22-23 листопада 2012 р.). – Суми: Університетська книга, 2012. – С. 41 – 49.

7. Мерло-Понти М. Око и дух /М. Мерло-Понти. – М.: Искусство 1992. – 63 с.

8. Табачковський В. Г. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлективності» /В. Г. Табачковський. – К.: Видавництво ПАРАПАН, 2005. – 432 с.

9. Фрейденберг О. М. Миф и литература древности / О. М. Фрейденберг. – М.: Наука, 1978. – 605 с.

10. Юнг К. Г. Приближаясь к бессознательному /К. Г. Юнг // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. – М.: Прогресс, 1990. – С. 351 – 436.

РЕЗЮМЕ

В. А. Кóсяк. Мандрування. Досвід феноменологічної редукції.

Осмислюється проблематичність закріпленості за людиною, яка мандрує, визначеного топосу в світі, оскільки людина ексцентрична, не центрована в своєму органічному тілі, оснащена неорганічною соматикою і тому володіє багатьма «ступенями свободи» для виконання численних культурних функцій, переміщень і перебувань у різних просторах. Розглядаються фактори, що підтримують «мандрівний невроз». З'ясовуються мандрування «зовнішні» і «внутрішні» (екстравертивні та інтровертивні), мандрування як здійснення шляху в релігійній рефлексії, шляху як уникнення від чогось, и шляху як прагнення до чогось, шляху, де все довкілля подає нам знаки, щось говорить нам.

Ключові слова: *мандрівник, неорганічне тіло людини, людина, яка не центрована у своєму тілі, мандрування екстравертивні, мандрування інтровертивні, мандрування «від», мандрування «до».*

SUMMARY

B. Kósyak. Travelling. Experience of the Phenomenological Reduction.

The difficulty of a travelling man's fixedness of a certain topos in the world is comprehended, as a man is eccentric and centerless in his organic body, equipped with inorganic somatic, and that's why has many «degrees of freedom» for the performance of diverse cultural functions, travel and stay in the different spaces. Factors buddhaing the «camping neurosis» are considered. It is explicated «outer» and «inner» (extrovert and introvert) travelling, travelling as implementation of the ways of religious reflection, ways as departure from something, and ways as commitment to something, ways where the environment submits us signs, somehow tells us something.

Key words: *a travelling man, man's inorganic body, a nonbogycentred man, an extrovert travelling, an introvert travelling, a «from» travelling, a «to» travelling.*

УДК 316.3-05:316.422.44:130.122

Т. О. Кравченко
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

СТАНОВЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ В ДОБУ ІНФОРМАЦІЙНО-МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розкривається сутність нових цінностей, які формуються у сучасної людини в добу інформаційно-мережевої парадигми та активного поширення високих наукомістких технологій. Показана роль високих наукомістких технологій, зокрема інформаційно-мережевих, і мережі Інтернет у становленні духовності нового типу та нового виду людини – постлюдини. Акцент зроблений на розкритті ціннісних пріоритетів сучасної техногенної цивілізації. Ставиться питання – чи буде людиною істота, яка фізіологічно і духовно є модифікованою?

Ключові слова: *інформаційно-мережева парадигма, мережа Інтернет, духовність, високі наукомісткі технології, ідентифікація, постлюдина, техногенна цивілізація, цінності.*

За всю історію свого існування людство пройшло безліч змін. Еволюція стосувалася багатьох аспектів життя, так як вона має властивість діяти на популяцію і передавати від покоління до покоління накопичені властивості і досвід. В цьому відношенні вона подібна до модифікації, яка передбачає зміни, що можуть зростати від покоління до покоління. В основі модифікації та інших змін – розвиток науки і суспільства, накопичений суспільний досвід. Ці три аспекти призвели до того, що людина стає більш раціональною, починає мислити прогресивно, глобально і є розумнішою, отримуючи і переробляючи нову соціально значиму інформацію. Відбувається посилення інтелекту за рахунок новітніх технологій, прогресивних методик і техніки, наприклад, персональних комп'ютерів, мобільної телефонії, сучасних гаджетів. Зростає і доступ до інформації через активне використання новітніх інформаційних технологій, наприклад, розсилки новин, ефективні програми для пошуку інформації, що стало доступно широкому колу користувачів. Це веде до посилення інтелекту та підвищення освіченості населення планети.

Завдяки активному розвитку високих наукомістких технологій, результатів їх використання (як позитивних, так і негативних) для подальшого розвитку суспільства та планетарної цивілізації, люди стали більше цінувати життя, що призвело до вдосконалення емоційного апарату. Це, в свою чергу, вплинуло на збільшення числа комунікацій між людьми. Також велика кількість комунікацій стала можливою завдяки НТР і активному розвитку високих технологій – завдяки соціальним мережам та

іншим он-лайн-інструментам для комунікації. Це призвело до зміни психології спілкування, навчання і діяльності в цілому. Власне, збільшення комунікацій сталося завдяки використанню максимально доступно глобальної мережі Інтернет, що призвело до формування віртуального простору для спілкування, перенесення інформації та знань в мережу (мова йде про створення глобальної інтегративної інформаційно-комунікативної людиномірної системи), а не тільки від людини до людини.

Збільшення числа комунікацій, їх розвиток, широке поширення мереж і активна задіяність людей у життя віртуального простору перетворили сьогоднішній світ у світ інтерактивності, в якому 2/3 всього спілкування займає спілкування в мережі Інтернет. Частина мережі завжди функціонує і наповнена користувачами – це двадцятичотирьохгодинне суспільство (twenty-four-hour society). Таким чином, *метою статті* є розкриття сутності інформаційно-мережевого суспільства, а також процес становлення нових цінностей сучасної цивілізації та трансформації сутності людини.

Сучасний світ характеризується процесами глобалізації, повсюдної інформатизації та комп'ютеризації, дигіталізації та інжинірингу, активного проникнення високих наукомістких технологій в життя людини і суспільства взагалі. Інформаційні мережі, в особливості мережа Інтернет, яка виступає зоною глобального співробітництва та інтеграції, дозволяють організувати людей у соціальні мережеві спільноти. Проблемам існування і функціонування мережі Інтернет та інформаційно-комунікативних технологій взагалі присвячені праці таких науковців і філософів, як О. Жукова, М. Кастельс, В. Лук'янець, Д. Нейсбіт, О. Полікарпова, В. Прайд, О. Рубанець, Н. Хамітов, В. Цикін тощо. В нашому дослідженні, ми, проаналізувавши безліч праць на дану тематику, прийшли до висновку, що сучасний світ має дещо іншу організацію, ніж була до появи і широкого використання мережі Інтернет – інформаційно-мережеву організацію.

У зв'язку з розвитком інформаційних, комунікативних та мережевих технологій, активним їх проникненням в усі сфери суспільства виник певний інформаційний простір, пронизаний мережами комунікацій – *інформаційно-мережеве суспільство*. Виникає нове бачення світових процесів і висуваються шляхи їх вирішення на більш сучасному мережевому рівні, наукове співтовариство заявляє про створення мережевої науки, «електронної людини», формування мережевого нелінійного мислення, людина стає все більш залученою до мережі та мережевої взаємодії, простежується мережева організація соціальної дійсності, що дозволяє говорити про становлення інформаційно-мережевої парадигми. Поняття *«інформаційно-мережева парадигма»* є власним авторським поняттям автора даної статті і в нашому розумінні – це концептуально-когнітивний засіб організації та інтерпретації соціальної дійсності інформаційної ери. Перехід до даної парадигми був

ознаменований комп'ютерною революцією та появою Всесвітньої мережі Інтернет. Саме інформаційно-мережеве суспільство як нова форма об'єднання людей є онтологічним проявом дії інформаційно-мережевої парадигми. Даний тип суспільства породжений загальною інформатизацією, глобалізацією, швидким розвитком високих технологій, системи NBICS-конвергенції і мереж, зокрема, мережі Інтернет.

Сутність інформаційно-мережевого суспільства проявляється в тому, що сучасний світ поділений на два типи мережевих спільнот – наукові та позанаукові. До наукових мережевих спільнот належать ті, що поєднують людей за певним фактором наукової співпраці – професійні мережеві спільноти (об'єднання людей, що належать до однієї спеціальності), наприклад: мережеве співтовариство гуманітаріїв; мережеве співтовариство філософів; мережеве співтовариство медиків; мережеве співтовариство фізиків та ін. До позанаукових мережевих спільнот належать об'єднання людей за сферою інтересів і за приналежністю до певної субкультури, гендеру, статевої орієнтації та ін., наприклад: мовне мережеве співтовариство (об'єднує людей, які розмовляють однією мовою, наприклад, англомовні користувачі мережі Інтернет); мережеве співтовариство сексуальних меншин; мережеве співтовариство містиків; конфесійне мережеве співтовариство (за віросповіданням); мережеве співтовариство хакерів; мережеве співтовариство геймерів (найчастіше це спільноти он-лайн ігор); мережеве співтовариство борців за справедливість; ідеологічне мережеве співтовариство; мережеве співтовариство креативних людей (художників, співаків, майстрів); мережеве співтовариство зберігачів надбання країни; гендерні мережеві спільноти та інші.

В цілому можна виділити такі основні риси інформаційно-мережевого суспільства:

1) знання та інформація є важливими цінностями, доступними для людини інформаційної епохи, та інколи інформація стає метою;

2) інформаційно-технічна діяльність є потребою техногенного суб'єкта постіндустріального (інформаційно-мережевого) суспільства;

3) техногенний суб'єкт даного суспільства має широкі можливості для реалізації творчого потенціалу та самореалізації: інформаційно-комп'ютерні технології дозволяють розвивати інтелект, логічне мислення та уяву; дистанційна освіта набуває широкого поширення та актуальності;

4) але в той же час людина є інформаційно залежною, «масова особистість» отримує дозовану інформацію в потрібний час, в потрібному місці; інформація на просторах глобальної мережі в багатьох випадках є недостовірною і хибною.

На наш погляд, сьогодні вже існує мережева організація соціального життя, заснована на залученні багатьох людей до мережевих спільнот, комунікативною основою яких є Інтернет. Сфера виробництва, наука,

техніка, управління, соціальне, культурне і духовне життя соціуму трансформуються і набувають нових особливостей, стаючи інформаційними і спрямованими на виробництво інформації та знань.

Становлення соціальних комунікаційних мереж і розширення можливостей глобальної мережі Інтернет призвело до віртуалізації життя сучасної людини. Це є наслідком загальної комп'ютеризації і розвитку сфери високих технологій, завдяки яким відбулося становлення нового типу суспільства, в якому інформація і мережі відіграють головні ролі.

Інформаційно-мережева парадигма впливає на зміну світоглядних установок сучасного соціуму, на трансформацію соціальної дійсності, сприяє розвитку всіх сфер суспільства і посилює їх синергію. Контури інформаційно-мережевої парадигми, що формується на даному етапі розвитку наукового знання, проглядаються у зближенні природничих і соціально-гуманітарних наук, їх методологічному взаємозбагаченні, а також у прогресі індустрії високих технологій.

З появою мережі та Інтернет-середовища змінилося і поширення інформації. Змінилися роль, місце, значення людини у комунікаційному просторі та у світі взагалі. Людина стала більше споживачем інформації, ніж її творцем. Суспільство почало характеризуватися як споживацьке, або суспільство надспоживання. Воно має свої віртуальні виміри, які визначаються залученням людини до кіберпростору, поширенням мереж та їх впливом на людину і суспільство. Важливого значення дістають дигіталізація, інформатизація та комп'ютеризація.

Відомо про існування такого явища, як «Інтернет людей» – це «нове покоління соціальних мереж, яке інтегрує інтелектуальні зусилля різноманітних людей через веб і вірогідно в майбутньому створення асоціативної пам'яті людства через бази даних пошукачів» [7, 150]. Однак характер комунікації в інтернет-середовищі має довідковий характер, в багатьох випадках не враховується контекст, в якому відбувається комунікація. Але в той же час у людини формується селективність мозку, вибірковість, що дозволяє їй активно використовувати бази даних Інтернет з великою ефективністю та потужністю.

Інтернет наблизив інформацію безпосередньо до користувача, значно збільшивши доступ до неї в будь-який зручний час, тому пріоритетним напрямом у розвитку інформаційних ресурсів є створення глобальних електронних бібліотек. Відбувається залучення суб'єкта (людини) до штучного технологічного середовища. На думку С. Сергєєва, сьогодні можна говорити про виникнення «глобальної мережі зберігання, передачі, обробки та породження інформації, яка набуває якостей соціального комунікаційного інформаційно-керуючого середовища, яке залучає до сфери своєї еволюції та впливу практично все людство у всіх сферах і формах його життєдіяльності» [5, 164]. Отже, дослідник засвідчує, що людство нині існує не в інформаційному, а мережевому столітті.

Однак, на нашу думку, більш доречніше вживати поняття «інформаційно-мережеве суспільство», або ж «інформаційно-мережеве століття», адже в мережі є головним саме інформаційне її заповнення, її сутність, якою є саме інформація.

Саме в епоху інформаційно-мережевого суспільства, яке є одним із проявів постіндустріального суспільства, відбувається трансформація цінностей, перехід їх на новий рівень свого існування.

За основу класифікації цінностей сучасної техногенної, інформаційно-мережевої цивілізації ми беремо класифікацію В. Стьопіна [6, 13-15], який виділяє наступні цінності:

– людина як діяльнісна істота, яка перетворює природу і підчиняє її своїй владі;

– природа як неорганічний світ, який являє собою особливе, закономірно упорядковане поле об'єктів, які виступають матеріалом та ресурсами для людської діяльності;

– цінність інновацій і прогресу;

– цінність науки, знання, наукової раціональності;

– ідеал вільної індивідуальності, суверенної особистості, яка може включатися в різні соціальні спільності та має рівні права з іншими;

– влада не тільки людини над людиною, а і влада над об'єктами.

Сьогодні ця система цінностей актуальна, але дещо трансформується.

По-перше, людина виступає діяльнісним суб'єктом, вона не адаптується до оточуючого середовища, а сама адаптує його до своїх потреб, перетворює зовнішнє середовище. Її діяльність носить активно-творчий характер. Важливе значення відводиться саме перетворюючій, креативній діяльності. Людина трансформує живу, неживу і соціальну матерію.

Утверджується влада людини над природою. Але сьогодні не можна не враховувати той факт, що природа «відповідає» людині за її втручання великими стихійними лихами – землетрусами, цунамі, ураганами тощо. Людина використовує корисні копалини з такою швидкістю, що вони не встигають накопичуватися знову. Тому йдеться про більш етичне ставлення до природи, перехід до більш ефективної співпраці з нею – зменшення шкідливих викидів до атмосфери, використання альтернативних джерел енергії, зменшення забруднення, відновлення флори та фауни живого світу тощо. Але більшість зі сказаного існує лише «на папері» і на практиці не втілено в життя, але поштовхи в даному напрямку є.

По-друге, природа є цариною людської діяльності, але необхідно розширити категоричний імператив І. Канта і щодо природи, на наш погляд. Необхідно, щоб збереження природи і адекватне використання природних ресурсів були метою, до якої прагнуло все людство, а не лише, щоб природа була засобом існування людини. Людина є частиною природи і важливо зберегти саме самобутність природи, самобутність

людини, як вінця природи. Досить суттєвими в цьому питанні є розробки у сфері біоетики та екоетики.

По-третє, значне місце займає цінність інновацій та прогресу. Завдяки науково-технічному прогресу виникає велика кількість техніки та технологій, які покращують життя, полегшують працю та прискорюють технологічний процес. З кожним роком відбувається подвоєння знання, а значить – виникають інновації. Сьогодні ми знаходимось на крок від п'ятої науково-технічної революції, яка планується у сфері високих наукомістких технологій, а саме інформаційно-мережевих, адже інформаційні мережі пронизали суспільство та весь світ, а актуальними є процеси інформатизації, комп'ютеризації та дигіталізація, або ж оцифровування інформації.

Також має місце особливе уявлення та сприйняття часу. Час в сучасному суспільстві розглядається як стріла, спрямована від минулого до майбутнього. Майбутнє в даному випадку розглядається як технологічна сингулярність та прогрес у всіх конвергентних сферах суспільства.

По-четверте, наука та знання є самоцінністю. Наука розвивається швидкими темпами, оновлення знання відбувається щорічно, а приріст знання – двічі на рік. Однак, наука трансформується і переходить на рівень мережевої науки, яку можна визначити наступним чином – це «нова форма кооперативної взаємодії вчених, в якій посередником і фільтром є мережева комунікація» [5, 166]. Мережева комунікація передбачає наукову взаємодію науковців в інформаційно-комунікативному середовищі мережі Інтернет, який і виступає суб'єктом наукової комунікації. Але у випадку мережевої науки виникає низка запитань і недоліків, серед яких можна виділити наступні: недостовірність інформації в мережі; хибність інформації; низька якість інформації; обмеженість доступу до якісної інформації тощо. В той же час не враховується контекст, в якому відбувається комунікація, не звертається увага на особистісні характеристики комунікантів, немає живого спілкування, що необхідно враховувати в процесі комунікації, адже саме в процесі «живого» обговорення питань виникають нові рішення та винаходи. Тому відбувається ізоляція вченого від наукового середовища.

По-п'яте, визнається право особистості на власну точку зору, на рівні прав з іншими членами суспільства можливість долучатися до різних соціальних спільнот. Перш за все це стосується мережевих соціальних спільнот, про які йшлося дещо раніше. Людина стає рівноправним користувачем мережі, отримує вільний доступ до інформаційних ресурсів, може користуватися всіма надбаннями людства у сфері інформаційно-комунікативних технологій. Ідеал вільної, активної особистості задає і темп життя, адже отримавши доступ до невичерпних ресурсів, відбувається примноження знання. Темп життя прискорився, а отже і змінюється людина, її звички і характер.

По-шосте, великого значення набуває питання влади і маніпулювання. Тут мова йде, з одного боку, про маніпулювання людиною, індивідуальною і масовою свідомістю, а з іншого боку, про маніпулювання об'єктами, змінення їх природи та сутності. Великого значення у ракурсі вирішення даного питання набуває проблема використання високих наукомістких технологій (Hi-Tech та Hi-Hume). Саме технології Hi-Hume виконують функцію маніпуляції в означеному тандемі технологій. До даного типу технологій належать наступні: PR-технології, маркетинг, реклама, бізнес-коучинг тощо. Дані технології розвиваються і за часів інформаційно-мережевого суспільства набувають великого значення, особливо що стосується мережевого маркетингу.

Отже, в сучасному світі зміни стосуються насамперед значення науки та знання, влади над об'єктами та маніпулювання як масовою, так і індивідуальною свідомістю. Трансформується наукова картина світу, бачення життя не тільки з точки зору науковця, а і з точки зору звичайної людини – користувача мережі. Відбувається зміна цінностей як окремої людини, так і епохи взагалі.

Змінюючи цінності епохи, інформаційно-мережева парадигма впливає і на особисті цінності людства електронної доби. Зміни стосуються насамперед сприйняття себе як особистості, індивідуальності, а також ставлення до часу та виникнення нового типу людини зі зміненою тілесністю та духовністю. Розглянемо ці питання детальніше.

Інформаційно-мережева парадигма зачіпає таку світоглядну проблему, як ідентифікація суб'єкта в соціальному світі, яка служить механізмом її соціалізації, ототожнення з певною соціальною групою, сприяє засвоєнню певних стереотипів та правил поведінки. З. Бауман стверджує, що в наш час відбувається прямо протилежний ідентифікації процес. Це процес «індивідуалізації людини», зміст якої полягає в «звільненні людини від продиктованої, успадкованої та вродженої обумовленості її соціальної ролі, «індивідуалізація» полягає у перетворенні людської ідентичності з «даності» в «завдання» і в наділенні дійових осіб відповідальністю як за вирішення цього завдання, так і за наслідки (в тому числі побічні ефекти) виконання ними їх ролей» [1, 181].

Таким чином, сучасний соціум набуває індивідуалізований характер. Людина в ньому виступає як борець проти сформованих норм і правил, який прагне до підпорядкування своїй волі суспільних процесів і формування своєї власної картини світу, меж поведінки особистості в світі. Вона прагне до виділення своєї власної індивідуальності, до відмінності від інших членів суспільства. Тому людина скитається між двома світами, і, врешті-решт, залишається десь в одній соціальності – реальній чи віртуальній. Мережа не виробляє дану соціальну реальність, вона просто симулює її, підміняється віртуальною. Людина відчуває себе в цій реальності розкутою і готовою на будь-які вчинки, тому віртуальна реальність набуває «статусу реальності повсякденного життя» [8, 64].

Однак, У. Бек, досліджуючи питання індивідуалізації, відштовхується від вивчення антропогенних небезпек, які в сучасному світі набули характеру «цивілізаційних загроз» [2, 25]. На його думку, люди, виходячи з свого прагнення до індивідуалізації, намагаються реагувати на ризики сучасності індивідуально, що впливає на їх роз'єднаність і нездатність всього соціуму, як єдиної системи, протистояти ризикам і небезпекам, які виникають в процесі його розвитку.

Але в кожному явищі є як позитивні, так і негативні сторони. Так, до негативних проявів практики високих технологій і віртуальної реальності можна віднести проблему залежності і відчуження людини від своєї реальної соціальної реальності. Людина переходить повністю і усвідомлено в реальність віртуальну, де немає реальних проблем. Вона «живе» в ній. Має можливість вийти. Але не хоче. Відомі випадки психічних порушень, коли людина, вийшовши з віртуальної реальності, не могла зорієнтуватися в соціальній дійсності. Порушується питання про виникнення «віртуальної людини», яка за своєю сутністю є Homo Sapiens, проте вона уявно живе в цьому соціальному середовищі, а реально – у віртуальній реальності.

Ставиться питання про вплив техніки на психіку людини. Виникають такі проблеми, як телевізійна і комп'ютерна залежність. Телевізійна залежність веде до «кліповості» мислення, до безладного перемикання каналів телевізора, нездатності до зосередження і уважності. Однак, для деяких «заппінг» (швидке перемикання каналів, без зупинки на одному з них) може бути засобом емоційної розрядки. Активне впровадження техніки в буття сучасної людини приносить у її життя ігровий характер.

Істотним є поява у людини поверхневих форм асоціативного сканування інформації без її глибокого осмислення. Людина має вільний доступ до інформації, але головне завдання, яке вона ставить перед собою – завдання пошуку інформації. В багатьох випадках інформація є недостовірною. Виникає новий тип пам'яті – пошукова асоціативна, яка не пов'язана зі змістом запам'ятованої інформації, адже запам'ятовування не було метою. Інтернет замінює в людині механізми її пам'яті. Учень не бачить вагомості запам'ятовування інформації, якщо має вільний доступ до мережі Інтернет і може в будь-який час отримати необхідну інформацію. Але в даному випадку мова не йде про отримання знання. Приріст знання конкретної людини не відбувається.

Змінюється і духовність людини. Постає питання про духовність в сучасному інформаційно-мережевому світі, чи не змінюється вона завдяки активному впливові мереж на свідомість та самосвідомість людини. Якщо мова йде про зміну цінностей сучасної людини, про активний вплив на свідомість, трансформацію тілесності, то не можна не говорити і про зміну духовності. Можливо, це нова духовність, що притаманна тільки користувачам мережі, активним учасникам віртуальної реальності, яка стає реальнішою, ніж реальна реальність.

На нашу думку, аби знайти вихід із кризової ситуації, що складається у світі останнім часом (глобальна екологічна криза, антропологічна криза, проблема відчуження, винахід засобів масового знищення, війни), необхідно переосмислити своє ставлення до дійсності, пройти людству через епоху духовної реформації та вироблення нової системи цінностей відповідної епохи. Але глобальні зміни повинні починатися з кожної людини, з трансформації її власних цінностей та зміни ставлення до оточуючого середовища.

Поряд з тим, що змінюється духовність, етичність людини, відбувається і перетворення біологічної, психологічної, психосоматичної та соціально-культурної її природи. Екзистенційні межі людського існування змістилися в мегакосмос, наносвіт, світ геномів і молекул. Велику увагу привертає розвиток генетики та біотехнологій. Можна сказати, що сьогодні відбувається процес біотехнологічної революції, яка ставить перед людством низку запитань, основні з яких стосуються переходу людини на новий рівень свого існування. Ф. Фукуяма, досліджуючи проблему людського суспільства під впливом високих технологій, описує чотири біотехнологічні, провідні шляхи в постлюдське майбутнє – розширення знань про мозок і біологічні засади людської поведінки, модифікація «інтелекту, схильності до скоєння злочинів, сексуальності і сексуальної орієнтації» [9, 58], нейрофармакології і маніпулювання емоціями і поведінкою, продовження життя, генна інженерія.

Питання постлюдського майбутнього займає чільне місце в науковому дискурсі сучасності і є предметом дослідження трансгуманізму – гуманітарного вчення, що використовує досягнення науки і техніки для вдосконалення природи людини. Також трансгуманізм розглядається як «раціональний, заснований на усвідомленні досягнень та перспектив науки світогляд, який припускає можливість і бажаність фундаментальних змін в стані людини за допомогою передових технологій з метою ліквідації страждань, старіння, смерті та значного поліпшення фізичних, розумових і психологічних здібностей людини» [3, 14]. Постає питання про перехід людини на новий щабель еволюції – ступінь постлюдини, яка володіє досконалими знаннями та інформацією, вміє вирощувати штучно тканини і органи, оперує всіма високими технологіями на вищому рівні. Так, завдяки розвитку техніки і технологій «людина змінювала вигляд світу, не змінюючи власного біологічного вигляду… посилювала, вдосконалювала і примножувала свої здібності за рахунок неорганічних технічних засобів і навіть інших організмів» [4, 172]. Людина втрутилася в макро- і мікрокосм, зуміла перетворити в своїх цілях живу, неживу і соціальну матерію.

Постають питання, пов’язані і з розробками у сфері штучного інтелекту, винахідники якого прагнуть до вдосконалення машини до рівня людини, хоча сама людина прагне до вдосконалення до рівня машини і

перетворення людської істоти на так званого «кіборга», або ж постлюдини. Але ця грань іще достатньо не досліджена.

Виникають і питання щодо духовності «людини майбутнього». Чи буде особистістю людина, яка є технологічно вдосконаленою? Чи не втратить вона своєї індивідуальності? Чи буде наділена власним, а не «машинним» мисленням? Чи буде її поведінка осмисленою і матиме мотивацію? Чи буде ця людина наділена моральністю, духовними та душевними якостями, необхідними для гармонійного існування в суспільстві? Чи можна говорити про створення нового типу свідомості і духовності? Чи буде це духовністю? Які чинники визначатимуть межі духовності? Відповідями на ці питання займаються вчені і дослідники, які працюють в сфері трансгуманізму і філософії науки. Проте багато в чому обговорення на дані теми стають передумовами багатьох футурологічних і футуристичних праць. Однак чи втіляться в реальність ці питання – покаже час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман : [пер. с англ.] / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2002. – 390 с.

2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек / Пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.

3. Лядський І. Трансгуманізм як актуальний напрям сучасного світогляду / Ігор Лядський // Науковий світ. – 2009. – № 3, березень. – С. 14–15.

4. Мареева Е. В. От искусственного интеллекта к искусственной душе / Е. В. Мареева // Вопросы философии. – 2014. – № 1. – С. 171–177.

5. Сергеев С. Ф. Наука и технология XXI века. Коммуникации и НБИКС-конвергенция / С. Ф. Сергеев // Глобальное будущее 2045. Конвергентные технологии (НБИКС) и трансгуманистическая эволюция / Под ред. проф. Д. И. Дубровского. – М. : ООО «Изд-во МБА», 2013. – С. 158–168.

6. Степин В. С. Перелом в цивилизационном развитии. Точки роста новых ценностей / В. С. Степин // Глобальное будущее 2045. Конвергентные технологии (НБИКС) и трансгуманистическая эволюция / Под ред. проф. Д. И. Дубровского. – М. : ООО «Изд-во МБА», 2013. – С. 10–25.

7. Турчин А. В. Футурология. XXI век: бессмертие или глобальная катастрофа? / А. В. Турчин, М. А. Батин. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2013. – 263 с.

8. Уханов Е. В. Идентичность в сетевых коммуникациях / Е. В. Уханов // Философские науки. – 2009. – № 10. – С. 59–71.

9. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: последствия биотехнологической революции [Текст] / Ф. Фукуяма. – Москва : АСТ : ЛЮКС, 2004. – 349 с.

РЕЗЮМЕ

Т. А. Кравченко. Становление ценностей современного человека в условиях инфомационно-сетевого общества.

В статье раскрывается сущность новых ценностей, которые формируются у современного человека в эпоху информационно-сетевой парадигмы и активного распространения высоких наукоемких технологий. Показана роль высоких наукоемких технологий, в частности информационно-сетевых, и сети Интернет в становлении духовности нового типа и нового вида человека – постчеловека. Акцент сделан на раскрытии ценностных приоритетов современной техногенной цивилизации. Ставится вопрос – будет ли человеком существо, которое физиологически и духовно является модифицированным?

Ключевые слова: *информационно-сетевая парадигма, сеть Интернет, духовность, высокие наукоемкие технологии, идентификация, постчеловек, техногенная цивилизация, ценности.*

SUMMARY

T. Kravchenko. The Emergence of Modern Human' Values in the Conditions of the Information-network Society.

The essence of new values of modern human, which are forming in the era of information-network paradigm and the active promotion of high technologies are revealed in the article. The role of high technologies, especially information-networking technologies, and the Internet in the development of a new type of spirituality and a new kind of person - posthuman. The accent is made on the disclosure of the value priorities of modern technological civilization.

Key words: *information-network paradigm, the Internet, spirituality, high technologies, identity, posthuman, technological civilization, values.*

УДК 165.742.004:140.8

С. С. Дєнєжніков
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ІНДУСТРІЯ HI-HUME-ТЕХНОЛОГІЙ – ДО АБРИСІВ ТРАНСГУМАНІСТИЧНОГО МАЙБУТНЬОГО

В статті розглядаються філософсько-методологічні засади розвитку та функціонування високих соціогуманітарних технологій і застосування супертехнологій в управлінні технічними та соціальними об'єктами в умовах динаміки і невизначеності інноваційного розвитку сучасного суспільства в умовах швидких змін. Особливий акцент зроблено на проблему управління соціальними процесами, перебудови індивідуальної та масової свідомості, а також негативний вплив високих соціогуманітарних технологій в рамках філософсько-світоглядного дискурсу про трансгуманістичні перспективи майбутнього.

Ключові слова: *трансгуманізм, Hi-Hume, високі соціогуманітарні технології, технології керованої еволюції, прогресивність, маніпулятивність.*

Термін Hi-Hume технології (від англ. high-humanitarian technologies - високі гуманітарні технології) останнім часом все частіше вживається як в спеціальній науковій, так і в науково-популярній і публіцистичній літературі, проте його сутнісна характеристика недостатньо вивчена, навіть більше того, часто цей термін використовують просто як данину науковій мові, ці технології оголошуються всемогутніми і страхітливими, здатними повністю змінити свідомість людей, перетворивши їх на бездумних і безвільних роботів, керованих ззовні.

У більшості робіт, присвячених цій проблемі, під Hi-Hume-технологіями розуміються «технології зміни людської свідомості», або навіть «технології безпосередньої зміни людини». Сама ж людина «розглядається як соціотехнічна система, а її свідомість – як технологічний об'єкт, яким можна управляти, задаючи певну програму дій».

Український дослідник В. Ф. Чешко розуміє під Hi-Hume «високі технології, предметом яких є перетворення біосоціальної природи людини, тобто трансформацію її генетичного, когнітивно-логічного і соціокультурного кодів» [3, с. 348]. Подібне трактування Hi-Hume технологій характерна для трансгуманізму, з позицій якого високі соціогуманітарні технології належать до технологій керованої еволюції, що дозволять ліквідовувати людські страждання, запобігати старінню і смерті, радикально розширити фізичні, розумові і психологічні можливості людини.

Передбачається, що вказані визначення Hi-Hume технологій потребують уточнення, оскільки перетворення біосоціальної природи людини – занадто гучна мета, нині можна говорити тільки про гіпотетичну, потенційну можливість таких перетворень. Ще складніше говорити про зміну свідомості людини, оскільки сам феномен свідомості не до кінця вивчений, його загальноприйнятого визначення не існує. Швидше правомірно говорити про дію на свідомість з метою зміни поведінки людини [6, с. 9].

Отже, Hi-Hume технології – це високі соціогуманітарні технології, основне призначення яких полягає в дії на свідомість індивідів або груп з метою зміни їх поведінки і взаємовідносин. Причому, переважаючим видом дії є дія маніпулятивна, тобто «націлена на зміну напряму активності іншої людини, виконану настільки майстерно, що залишається непоміченою нею». Маніпулятивна дія дозволяє приховано впроваджувати в психіку адресата цілі, бажання, наміри, установки, спонукаючи її до здійснення визначених маніпулятором дій [2, с. 58].

Традиційно під терміном «high-hume» розуміється еволюційний стрибок в розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, який через величезні масиви оброблюваної інформації привів управлінські системи економіки, політики і соціальних сфер до форм точкової маніпулятивної дії.

Високі гуманітарні технології засновані на застосуванні високих технологій управління технічними об'єктами в умовах динаміки і невизначеності до вирішення завдань інноваційного розвитку в умовах швидких змін. Принципи побудови високих гуманітарних технологій засновані на вирішальній ролі людського чинника в інноваційній сфері.

Гуманітарні технології використовують як ресурс не матерію і інформацію, а людину. Брати Вачовські вловили цей мотив 15 років тому, прописавши в масову культуру образ «Матриці» як деякої штучної інтелектуальної системи, що функціонує за рахунок біологічного ресурсу людини. Відмінність сучасних hi-hume технологій полягає в тому, що алгоритмізовані і інтелектуальні системи управління, обліку і контролю «живляться» духовними основами людства. Інтеграція логічних і «архітектурних» принципів інформаційних систем в усі сфери духовного життя людини призводить до елімінування з культури аксіологічних підстав, що не формалізуються. Це спричиняє за собою нерозв'язні парадокси, про які мова піде нижче [7, с. 260].

Розглянемо ще одне визначення: High-hume − це композиція взаємозв'язаних підсистем аналізу і оцінки, прогнозування, планування, обліку, контролю і стимулювання, побудованих на спеціальній мові і взаємопов'язаній нормативно-методичній базі. З усіх перерахованих характеристик достовірно людську природу має тільки мова. Дійсно, мова сучасної культури поступово перетворюється на програмний код, який лише симулює справжні об'єкти. Сучасні моделі людини створюються на основі формальних принципів, навіть без очевидної ідеології (як це було в індустріальну епоху), просто шляхом найменшого «інформаційного опору» і спрощеного синтаксису. Інформатизація усіх рівнів культури призводить до двох взаємодоповнюючих тенденцій:

1) нескінченна свобода у виборі інформації;
2) сенси культури замінюються базами даних і особливим типом семантики [8, с. 206].

Деякі автори небезпідставно приводять наступні принципи high-hume:

– адаптивність;
– прогресивність;
– комплексність;
– ієрархічність;
– інтелектуальність.

Технології Hi-Hume є результатом конвергенції соціальних технологій, націлених на управління людьми, інформаційних технологій, спрямованих на обробку інформації, а також новітніх досягнень в області психології, нейрофізіології, етології й інших наук. Як справедливо відзначає О. А. Жукова, «поява Hi-Hume стало можливим тільки після того, як з'явилися і отримали поширення сучасні інформаційні і

телекомунікаційні технології, що дозволили обробляти величезні масиви інформації і транслювати на великі території потрібні інформаційні потоки із заданою тривалістю і в необхідних кількостях» [5, с. 29].

В умовах глобалізації і інформатизації, обумовлених розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, можливості маніпулятивних дій Hi-Hume технологій значно зростають, оскільки їх об'єктом потенційно може стати усе населення земної кулі. Найважливішу роль в Hi-Hume технологіях відіграє саме управління інформаційними потоками: дозування інформації, її попередня переробка, певні способи її подання (наприклад, подається тільки позитивна або тільки негативна інформація), приховання альтернативної інформації. Широко застосовуються також такі прийоми, як створення штучного дефіциту часу, інформаційне перевантаження, підміна логічних зв'язків асоціативними. Hi-Hume технології часто орієнтовані на ірраціональні, емоційні і підсвідомі рівні поведінки людини [1, с. 17].

Бурхливий розвиток Hi-Hume останнім часом обумовлено процесами у сфері економіки і необхідністю просування на ринку продуктів Hi-Tech, а також необхідністю залучення фінансування (у тому числі й державного) для проведення наукових досліджень, що забезпечують розробки у сфері високих технологій. Складність, висока наукомісткість Hi-Tech, незрозумілість принципів їх функціонування для більшості людей призводить до формування у них не раціонального, а емоційного ставлення до високотехнологічної продукції, причому спектр емоцій дуже широкий – від здивування, радості і захвату до страху і відрази. Розуміння ж суті і сенсу використовуваних технологій у рядового споживача неухильно знижується, чому сприяють і самі виробники високотехнологічних продуктів, що ставлять на одне з перших місць простоту використання дорогих і складних виробів. Чим складніше і сучасніше продукція Hi-Tech, тим менше фізичних і розумових зусиль потрібно від споживача при її використанні, і тим складніше раціональними методами переконати споживача в необхідності придбати той або інший високотехнологічний виріб. У цих умовах на перший план виходить дія на емоційну сферу споживачів, і саме на це націлені Hi-hume технології, що міфологізують Hi-Tech. Не випадково сучасну економіку називають «економікою вражень», оскільки вона орієнтується на відчуття споживача та його емоції і пропонує продукцію або послуги, які повинні дарувати людині яскраві, незабутні враження. Саме Hi-Hume технології організовують складну мережу взаємовідносин між розробниками, виробниками і споживачами високотехнологічних продуктів (Hi-Tech). Причому, Hi-Hume технології частенько орієнтовані на те, щоб створити міф про необхідність продуктів Hi-Tech, про їх «високу технологічність» і «незамінність» [7, с. 262].

Міфологізація Hi-Tech обумовлена тим, що продукція високих технологій часто слугує для задоволення неіснуючих, не актуалізованих у масового споживача потреб, і завдання Hi-Hume технологій – штучне формування таких потреб. Крім того, фізичний термін служби високотехнологічної продукції значно більше, ніж термін створення нових товарів. Тобто споживачеві треба вселити думку, що йому необхідно замінити наявні у нього вироби на нові, оскільки користуватися ними небезпечно або непрестижно. Саме завдяки Hi-Hume в суспільстві складається уявлення про необхідність продукції Hi-Tech, неможливості жити без її використання.

З наступом епохи так званого постіндустріального суспільства на зміну Hi-Tech технологіям приходять Hi-Hume технології в галузі маркетингу.

Високі технології маркетингових комунікацій гуманітарного характеру пов'язані з використанням ресурсів людської свідомості (хай-хьюм). Це так звані інструменти «вбудовування», оскільки вони забезпечують зв'язки між бізнесом і ринком за рахунок впровадження єднального початку в систему цінностей людини, в структуру мови міжлюдського спілкування, в тіло людини, її стиль, одяг і так далі. Наведемо їх основні напрямки:

- ***впровадження в мову (lamb, LE)*** містить лінгвістику сугестії, мовні патерни, рефреймінг та словотворення і є інструментом формування стійкого позитивного ставлення до рекламованого товару; тут дія відбувається на підсвідомому рівні, тому ефективність не залежить від статі і віку, наприклад, побудова тексту з «подвійним сенсом» – перший, поверхневий, сприймається свідомістю, другий, глибинний, призначений для підсвідомості;
- Новим знаряддям за перевагою споживачів можна назвати таку технологію комунікації, як «body embedding» (BE), що в перекладі означає «***впровадження в тіло***»: це нанесення рекламної інформації у вигляді татуювань на тіло людини, використання спеціальних прикрас для пірсингу з рекламним дизайном тощо;
- ***дія на підсвідомість*** споживача посередництвом використання в комунікаціях архетипів (archetype) і є найвитонченішим інструментом хай-хьюм технологій, який спирається на менталітет, любов і повагу до казок, міфів, легенд і історії країни;
- ***дія краси*** (зображення і текст) – це тонкий інструмент, який вимагає акуратного підходу, викликає яскраві емоції і має високу міру наочності, де особлива увага при використанні цієї технології приділяється композиційній побудові, контрастам, ритмам, колірній гармонії в рекламних повідомленнях;
- ***ціннісно-нормативне ядро національної культури*** (world picture embedding/values) використовується для збільшення сили дії

маркетингових комунікацій, де в процесі використання такого інструменту виділяються ціннісні домінанти, які надалі викликатимуть велику симпатію до повідомлення, часто використовується як інструмент дії на широкі аудиторії;

- **сенсорний маркетинг** (sensory marketing) – являє собою інструмент дії на психофізіологічному рівні, в якому здійснюється дія на підсвідомість споживача за допомогою кольору, звуку, запаху, який дозволяє сформувати цілісний образ бренду і викликати бажання придбати товар, наприклад, пекарні насичують повітря ароматом свіжоспеченого хліба, тим самим стимулюють здійснення імпульсних покупок;
- ***неформальні думки*** (word-of-mouth) – організація трансляції корисного життєвого досвіду, який передається людиною, задоволеною придбанням товару або послуги, своїм близьким, друзям, колегам по роботі й іншим, отримавши в суспільстві назву «сарафанне радіо».

Безумовно, сфера застосування Hi-Hume технологій не обмежується тільки Hi-Tech-виробництвами. У зв'язку з чим, актуальним завданням є їх класифікація, не розроблена до теперішнього часу.

Передусім, до Hi-Hume технологій можна віднести маркетингові і бізнес-технології, основне завдання яких – управління поведінкою споживача, формування нових, у тому числі символічних і емоційних потреб, а також управління персоналом, зокрема, бізнес-інжиніринг, зорієнтований на створення нових бізнес-проектів; реінжиніринг, що займається реорганізацією бізнес-проектів; кризові технології, що управляють кризами у сфері бізнесу; коучинг-технології, націлені на створення бізнес-команди, зміцнення внутрішньокорпоративного духу, мотивування персоналу, запобігання або усунення конфліктів в колективі. Також до Hi-Hume технологій належать PR-технології, високі політтехнології, технології інформаційних воєн. Дані Hi-Hume технології дозволяють ефективно прогнозувати соціально-політичні зміни і управляти ними. Однією з ефективних технологій інформаційної війни є, наприклад, руйнування механізмів традиційної самоідентифікації (етнонаціональної, культурної, конфесійної та ін.) через проектування в інформаційному просторі штучних варіантів ідентифікації, зокрема, «мультикультурній ідентичності».

Під час аналізу Hi-Hume технологій слід враховувати, що вони оновлюються дуже швидко, оскільки ефективні тільки до тих пір, поки той, на кого вони спрямовані, не розпізнав їх дії, або доки їх не скопіювали конкуренти. Розвиток сучасної економіки в умовах зростаючої конкуренції вимагає постійного вдосконалення Hi-Hume технологій, що дає компаніям, які використовують їх, серйозну перевагу на ринку. Одночасно з цим, важливо оперативно розпізнавати Hi-Hume технології, вживані конкурентами, що вимагає від фахівців, працюючих в цій сфері, глибоких

знань і постійного творчого пошуку. Застосування політтехнологій і технологій інформаційної війни, а також розпізнавання їх застосування супротивниками у сучасному середовищі стає умовою успішного розвитку держави і її конкурентоспроможності у світі. Hi-Hume технології можуть успішно застосовуватися і у сфері освіти, проте там їх потенціал використовується недостатньо [7, с. 262].

Ефективність High-Hume настільки висока, що вони, як правило, не виходять на відкриті ринки, а використовуються лише тими, хто фінансував дослідження і безпосередньо брав участь в їх розробці. Hi-Hume технології багато в чому персоніфіковані і залежать від способу аналізу, типу мислення, досвіду, особливостей рефлексії, креативних здібностей і індивідуальної інтуїції людини, яка застосовує їх, саме тому Hi-Hume технології часто називають креативними технологіями, адже саме творчий підхід до інновацій в соціогуманітарній сфері дозволяє ефективно управляти поведінкою інших людей [11, с. 155].

Наслідки застосування Hi-Hume технологій подвійні. З одного боку, вони дозволяють ефективно управляти соціальними процесами, дають можливість значної і відносно довільної перебудови масової і індивідуальної свідомості, що в економічній сфері дозволяє отримати істотний матеріальний прибуток, а в сфері політичній – ефективно управляти великими масами людей. З іншого боку, Hi-Hume технології здатні чинити деструктивну дію на людину і суспільство, руйнувати механізми їх саморегуляції. Причому ці технології можуть чинити негативний вплив не лише на об’єкти їх безпосередньої дії, але і на осіб, які їх застосовують.

Останнім часом високі технології (Hi-Tech) та високі соціогуманітарні технології (Hi-Hume) створили певний симбіоз, який слід розглядати як вагомий чинник розвитку постіндустріального суспільства. Особливо актуальними стають їх досягнення для прибічників ідей трансгуманізму.

Серед різноманітних можливостей, що вже здійснюються і можуть бути реалізовані найближчим часом за допомогою досягнень високих технологій у світлі ідей трансгуманізму, можна виділити наступне:

– інжиніринг органів і тканин, створення протезів і штучних органів, що перевершують по своїх можливостях природні;

– практичне призупинення процесів старіння;

– ефективна профілактика практично усіх захворювань, їх лікування;

– цілеспрямоване втручання в генетику людини й тварин;

– розширення інтелектуальних можливостей людини за рахунок сенсорних пристроїв, що імплантуються, і переміщення більшої частини активності у віртуальний простір;

– поява систем штучного інтелекту і подальший розвиток інтерфейсу людина-комп'ютер;

– розмивання бар'єрів між людьми – мовних, державних, географічних та інших [4, с. 230-231].

Швидкі темпи розвитку науки і технологій відносно не лише генетичної, але і соціальної форми еволюційного процесу привели до «технологізації» психосоматичної конфігурації людини. Поступово виникає і заповнюється нова людська ніша – система самоконфігурації і самоконструювання психосоматичної основи людини. У міру заповнення нового технологічного простору загострюється конкуренція і знижується ефективність розвитку існуючих технологічних схем. З'являються нові технологічні системи, засновані вже не на модифікації власне генетичного і соціокультурного коду. Тут вищезгадані технології отримали трактування технологій керованої еволюції. Нині ці технології носять системний характер і зачіпають усі сфери психосоматичного буття людини [9, с. 237].

Ф. Фукуяма виділив такі сфери, де можливе широкомасштабне маніпулювання цими технологіями:

– генна інженерія;

– нейрофармакологія і техніка модифікації почуттів та поведінки людини;

– геронтологія і розробка технологій продовження індивідуального людського життя;

– нейрофізіологія і еволюційна психологія людини [10, 185].

Але з іншого боку, поняття терміну керованої еволюції є ширшим, ніж Hi-hume, оскільки воно включає зміст еволюції систем, існування яких не обов'язково має на увазі наявність людини як носія адаптивної інформації.

Сучасний період розвитку цивілізованого суспільства характеризує процес глибокої інформатизації. Інформатизація суспільства – це глобальний соціальний процес, особливість якого полягає в тому, що домінуючим видом діяльності у сфері суспільного виробництва є збір, накопичення, продукування, обробка, зберігання, передача і використання інформації, здійснювані на основі сучасних засобів мікропроцесорної і обчислювальної техніки, а також на базі різноманітних засобів інформаційного обміну. Інформатизація суспільства забезпечує:

– активне використання інтелектуального потенціалу суспільства, сконцентрованого в друкарському фонді, що постійно розширюється, і науковій, виробничій й інших видах діяльності його членів;

– інтеграцію інформаційних технологій в наукові і виробничі види діяльності, що ініціює розвиток усіх сфер суспільного виробництва, інтелектуалізацію трудової діяльності;

– високий рівень інформаційного обслуговування, доступність будь-якого члена суспільства до джерел достовірної інформації, візуалізацію інформації, що представляється, істотність використовуваних даних.

Застосування високих соціогуманітарних технологій в інформаційних системах, розрахованих на використання усього масиву інформації, доступної в даний момент суспільству в певній його сфері, дозволяє удосконалити механізми управління громадським устроєм, сприяє гуманізації і демократизації суспільства, підвищує рівень добробуту його членів. У транс гуманістичному дискурсі, процеси, що відбуваються у зв'язку з інформатизацією суспільства, сприяють не лише прискоренню науково-технічного прогресу, інтелектуалізації усіх видів людської діяльності, але і створенню якісно нового інформаційного середовища соціуму, що забезпечує розвиток творчого потенціалу індивіда та його перехід на якісно нові ступені еволюції – транслюдину і постлюдину. Ці технології дають можливість розглядати людину як соціотехнічну систему і об'єкт науково-технологічних практик, в яких свідомість людини постає як технологічна система, яку можливо програмувати, маніпулювати нею, створюючи можливості впливу на природну обумовленість людського існування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева М. Ю., Аршинов В. И., Чеклесов В. В. «Технолюди» против «постлюдей»: NBICS-революция и будущее человека / М. Ю. Алексеева, В. И. Аршинов, В. В. Чеклесов // Вопросы философии, 2013. – №3. – С. 12-22.

2. Артюхов И. В. Новые технологии и продолжение эволюции человека? Трансгуманистический проект будущего / И. В. Артюхов – М.: издательство ЛКИ/URSS, 2008. – 320 с.

3. Глазко В. И., Чешко В. Ф. «Опасное знание» в «обществе риска» (век генетики и биотехнологий): Монография. – Харьков: ИД «ИНЖЕК», 2007. – 544 с.

4. Глобальное будущее 2045. Конвергентные технологии (НБИКС) и трансгуманистическая эволюция. Под ред. проф. Д. И. Дубровского. – М.: ООО «Издательство МБА», 2013. – 272 с.

5. Жукова Е. А. Человек в плену hi-hume / Е. А. Жукова // Вестник ТГПУ. Выпуск 11 (74). Серия Гуманитарные науки (Философия), 2008. – С. 29-34.

6. Ковальчук М. В., Нарайкин Е. Б., Яциниша Е. Б. Конвергенция науки и технологий – новый этап научно-технического развития / М. В. Ковальчук, Е. Б. Нарайкин, Е. Б. Яциниша // Вопросы философии, 2013. – №3. – С. 3-11.

7. Лысак И. В. Hi-hume технологии и последствия их применения / И. В. Лысак // Современные исследования социальных проблем, 2010. – № 4(04).– С. 259-263.

8. Нейсбит Д. Высокая технология, глубокая гуманность: Технология и наши поиски смысла / Джон Нейсбит при участии Наны Нейсбит и Дугласа Филипса; пер. с англ. А. Н. Анваера. – М.: Траюиткнига, 2005. – 381, [1] с.

9. Турчин А. В. Футурология. XXI век: бессмертие или глобальная катастрофа? / А. В. Турчин, М. А. Батин.– М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2013.– 263 с.

10. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее. Последствия биотехнологической революции / Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ОАО «ЛЮКС», 2004.– 246 с.

11. Цикин В. А. Философская интерпретация современного образования / В. А. Цикин. – Сумы: Palmarium Academic Publishing.– 2014.– 246 с.

РЕЗЮМЕ

С. С. Денежников. Индустрия hi-hume-технологий – к абрисам трансгуманистического будущего.

В статье рассматриваются философско-методологические принципы развития и функционирования высоких социогуманитарных технологий и применения супертехнологий в управлении техническими и социальными объектами в условиях динамики и неопределенности инновационного развития современного общества в условиях быстрых изменений. Особенный акцент сделан на проблему управления социальными процессами, перестройки индивидуального и массового сознания, а также негативное влияние высоких социогуманитарных технологий в рамках философско-мировоззренческого дискурса о трансгуманистических перспективах будущего.

Ключевые слова: *трансгуманизм, hi-hume, высокие социогуманитарные технологии, технологии управляемой эволюции, прогрессивность, манипулирование.*

SUMMARY

Philosophical-methodological principles of development and functioning of high social-humanitarian technologies and application of supertechnologies in a management technical and social objects in the conditions of dynamics and vagueness of innovative development of modern society in the conditions of rapid changes are examined in the article. The special accent is done on the problem of management, alteration of individual and mass consciousness, social processes, and also negative influence of high social-humanitarian technologies within the framework of world philosophical-view discourse about the transhumanism prospects of the future.

Key-words: *transhumanism, hi-hume, high social-humanitarian technologies, technologies of the guided evolution, progressiveness, manipulating.*

УДК 101.1+001.12

С. В. Сумченко
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

НАУКА ТА ВИСОКІ НАУКОМІСТКІ ТЕХНОЛОГІЇ XXI СТ. – ДЕТЕРМІНУЮЧІ ЧИННИКИ МАЙБУТНЬОГО ПЛАНЕТАРНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

У статті проаналізовані змістовні характеристики та сутнісні риси високих наукомістких технологій як складного, багатоаспектного соціокультурного феномену. Висвітлено зміст феномена технонауки як нової форми взаємодії науки, виробництва і бізнесу. Особливий акцент автором зроблено на розкритті особливостей розвитку сучасної науки у її синергетичному симбіозі з високими наукомісткими технологіями. Показані найважливіші «точки зростання» нових цінностей.

Ключові слова: *високі наукомісткі технології, конвергенція, синергія, наука, технонаука, міждисциплінарність, трансдисциплінарність, NBIC, принцип методологічної складністності, «точки зростання» цінностей.*

Сучасний період цивілізаційного поступу людства сповнений протиріч. Це епоха його тріумфу і одночасно період падіння. Науковий потенціал суспільства і його здатність до виробництва сучасних високих наукомістких технологій є основним детермінуючим чинником його розвитку. Дослідження особливостей розвитку фундаментальної науки та індустрії наукомістких технологій є однією з найважливіших проблем сучасного філософського дискурсу.

На сучасному етапі розвитку планетарної цивілізації не підлягає сумніву, що роль наукового знання та високих наукомістких технологій постійно зростає. Їх аналізові присвячені роботи Т. Гардашук, І. Глазко, М. Желени, О. Жукової, В. Кізіми, Н. Кобаясі, Б. Козлова, В. Лук'янця, О. Мороза, Б. Патона, А. Ракітова, В. Цикіна, В. Чешко, С. Хокінга, Б. Юдіна та інших. Разом з тим, особливості розвитку сучасної науки у її синергетичному симбіозі з високими технологіями не були об'єктом спеціального вивчення. Тому *метою* статті є з'ясування особливостей розвитку науки та ключових особливостей індустрії наукомістких технологій у їх взаємозв'язку та взаємодії.

Наука – це форма духовної діяльності людей, яка направлена на виробництво істинних знань про природу, суспільство і саму людину, що має безпосередньою метою розкриття об'єктивних законів на основі узагальнення реальних фактів в їх взаємозв'язку. Наука створила нові канони раціональності, розширила сферу пізнаного людиною і багато в чому змінила її саму за допомогою трансформації суспільств [5, 54]. Виділяють такі етапи в її розвиткові: класичний, некласичний,

постнекласичний. Ключова ознака цієї типології – корелятивний зв'язок між типом системних об'єктів і відповідними характеристиками суб'єкта, що пізнає. У постнекласичній філософській рефлексії об'єкти розуміються як такі, що самоорганізуються. У цьому контексті діяльність суб'єкта розглядається як наукомістка, а прогресуюча наукомісткість виступає провідним детермінуючим чинником майбутнього планетарної цивілізації.

На тлі загального впровадження науки в систему продуктивних сил в даний час сформувалася особлива категорія технологій, які іменуються наукомісткими. У чому їх суть? Загальноприйнятої думки відносно змістовних характеристик поняття «високі наукомісткі технології» поки не склалося. Найбільш прийнятним, на наш погляд, буде таке визначення: ***високі наукомісткі технології*** ґрунтуються на фундаментальних теоріях, що розкривають закономірності мікро-, макро- і мегасвіту, матеріалізовані в сучасних технологіях, використання яких сприяє прогресу соціуму у всіх сферах, чинить значний вплив на соціокультурний простір у всій його тотальності. Ці технології є універсальними, багатофункціональними, багатоцільовими, мають широку сферу застосування.

Як пише В. Лук'янець, сутністю індустрії наукомістких технологій є їх спрямованість на забезпечення управління «світом складності». Така практика є дискурсом перетворення «самовільних» нелінійних систем на слуг людства методами, що відрізняються від детерміністичних методів допригожинської науки [7, 10-14]. Означені технології є якісно новим етапом взаємозв'язку фундаментального знання, вимог виробництва і суспільства. Світоглядною стратегією творців новітніх технологій є «технологізм», що визнає пріоритет «інструментально-інженерійного» ставлення до природи, суспільства, людини, соціально-гуманітарного середовища її існування.

Можна виділити деякі особливості, що відрізняють високі наукомісткі технології від інших технологій:

а) висока наукомісткість – показник, який відображає ступінь зв'язку технології з розвитком фундаментальної науки, науковими дослідженнями і розробками; зростає потреба в комплексному, міжгалузевому і міждисциплінарному природничо-науковому, технічному і соціогуманітарному знанні;

б) швидкі темпи впровадження, значне зменшення часового інтервалу між науковим відкриттям і його впровадженням в технологію; фізичний термін служби високотехнологічної продукції став більше терміну створення і виводу на ринок принципово нових товарів в даній сфері;

в) високий ступінь впливу на соціокультурну дійсність, здатність викликати процеси самоорганізації соціокультурних систем, що призводить до швидких системних змін останніх в умовах неможливості однозначного прогнозування результатів цих ефектів; сучасні технології за

дуже короткий проміжок часу розповсюджуються у всіх секторах економіки, їх мережі підтримки тісно переплетені;

г) потреба в тому, щоб продукти наукомістких технологій ставали ланкою іншого процесу виробництва високих технологій, оскільки Hi-Tech самі одночасно виступають і як технологічне ядро, і як частина мережі підтримки для інших високих технологій.

Як бачимо, високі наукомісткі технології мають значні евристичні можливості та інноваційний потенціал. Результатом їх впливу на соціокультурну реальність і людину у всій повноті її вимірів є поява нової якості буття людства, можливими наслідками чого може бути або духовне єднання людства, або виникнення нових форм домінування. Виникає новий тип суспільства, що характеризуватиметься пріоритетним значенням теоретичного знання і фундаментальної науки.

Важливо підкреслити, що для високих наукомістких технологій характерні процеси комерціалізації і капіталізації фундаментальної науки, адже в цих технологіях фундаментальні дослідження отримують ринкову оцінку. Розвиток індустрії Hi-Tech ініціюється фундаментальною наукою, при цьому відбір програм з метою подальшого їх впровадження у виробництво здійснюється не науковими діячами, а представниками бізнесу, що мають достатньо для цього коштів, як правило, ними є співтовариство ТНК. При цьому метою наукового дослідження стає не стільки отримання істини «заради істини», скільки створення продукту, що відповідає сучасному рівню технологічного розвитку суспільства і критерію комфортності споживання. Це цілком відповідає вимогам світового капіталізму, орієнтованого на отримання максимальних прибутків. Поява феномена технонауки як нової форми взаємодії науки, виробництва і бізнесу стало результатом переорієнтації цілей наукового пошуку на реалізацію інновацій, що приносять прибуток від реалізації на ринку. Окремо взята наука і технологія перетворилися на одномірні «проекції» єдиної технонауки, в реальній практиці існує не дихотомія «наука – технологія», а нерозривний синергетичний симбіоз між ними.

Технонаука – це не тільки органічний симбіоз науки і технології. У суспільстві знання істотно розширюються контури взаємодії науки, технології, суспільних потреб, бізнесу і кардинально змінюються їх взаємозв'язки: розробка нової технології починається тоді, коли на неї є попит. Б. Юдін відзначає: «Взаємозв'язок науки і техніки в такому симбіозі внутрішньо суперечливий. З одного боку, наука виступає як генератор нових технологій і саме через стійкий попит на них користується підтримкою, часом вельми щедрою. З іншого боку, виробництво нових технологій визначає попит на науку обмеженого типу, так що багато її потенцій залишаються нереалізованими. Від науки не вимагається ні пояснення, ні розуміння речей – достатньо того, що вона дозволяє ефективно їх змінювати. Тим самим відкривається можливість для

переосмислення співвідношення науки і технології, що склалося раніше. Якщо традиційно воно розумілося як застосування кимсь і колись виробленого наукового знання, то тепер виявляється, що сама діяльність по отриманню такого знання «вбудовується» в процеси створення і вдосконалення тих або інших технологій» [11, 590]. Сьогодні, особливо в передових державах, йде процес скорочення частки фундаментальних досліджень і послідовного розширення прикладних розробок, які все більш стають домінантою науково-технологічного розвитку.

Початок XXI ст. характеризується концентрацією зусиль учених у справі інтеграції наук, виходячи з положення про єдність природи, сприяючи тим самим конвергенції нанотехнологій, біотехнологій, інформаційних технологій і нових технологій, заснованих на когнітивних науках. Конвергенція (від англійського convergence – сходження в одній точці) означає не тільки взаємний вплив, але і взаємопроникнення технологій, коли межі між окремими технологіями стираються, а багато результатів виникають саме в рамках міждисциплінарної роботи на стику галузей.

Проте, на наш погляд, адекватнішим терміном, що відображає сутність встановлюваних тісних зв'язків між технологіями, є «синергія», що означає зростання ефективності діяльності в результаті з'єднання, інтеграції, злиття окремих елементів в єдину систему за рахунок так званого системного ефекту, емерджентності. Останній, у свою чергу, позначає якість, властивості системи, які не притаманні її елементам окремо, а виникають завдяки об'єднанню цих елементів в єдину, цілісну систему.

Коротко зупинимося на поясненні поняття міждисциплінарності. Поняття «міждисциплінарне дослідження» виражає особливості пізнавального процесу в рамках комунікації суб'єктів, які виробляють та споживають знання. І. Касавін виділяє три типи когнітивних систем. По-перше, мова йде про мульти- (або полі-) дисциплінарні системи знання, які характеризуються використанням деякої дисциплінарної онтології та методів для роботи в іншій дисципліні або їх групі. По-друге, результатом міждисциплінарного типу взаємодії дисциплін виступають міждисциплінарні системи знання, які вирізняє об'єднання дисциплін для створення нової онтології та методів для роботи з її об'єктами. По-третє, в трансдисциплінарних системах знання висуваються претензії на абсолютну універсальність онтології та методів, що втратили дисциплінарну визначеність [3, 65]. Отже, нанонаука, молекулярна біологія, науки в сфері роботи з інформацією, когнітивні науки взаємодіють, сприяючи створенню цілісної реальності, яка, в свою чергу, в змозі дати інтерпретацію фактів в кожній окремій дисципліні, забезпечуючи їхню інтеграцію.

М. Кайку в одній зі своїх праць, в якій ідеться про інтелектуальні досягнення людства, а також про сьогодення і майбутнє

фундаментальної і прикладної науки, стверджує, що визначальною ознакою двадцять першого сторіччя, на відміну від попередніх, стане синергія, тобто взаємодія і взаємозбагачення всіх трьох галузей, що ознаменує крутий поворот в розвиткові науки [2, 12]. (Кажучи про галузі, автор має на увазі квантову, біомолекулярну і комп'ютерну революції). Річ у тому, що часто учені стикаються з перешкодами, які неможливо подолати за допомогою редукціонізму. Це і знаменує появу якісно нового етапу в розвитку науки і технології – етап синергії, котрий характеризується тим, що відкриття в одній області роблять можливим і прискорюють відкриття в інших областях.

Сьогодні недостатньо дослідження того, як впровадження окремих технологій позначається на розвиткові соціуму і людини. Необхідно досліджувати і враховувати їх вплив також і одна на одну, що має істотне значення і для розвитку науково-теоретичної бази цих технологій. Вперше за історію розвитку цивілізації і науки перед людством виникло завдання не просто складання результатів з різних областей, а отримання нового синергетичного ефекту за рахунок взаємопроникнення наукових дисциплін. Створюються нові технології NBIC, не окремо нано-, інфо- і біо-, а потім учені складають результати. Вони з самого початку перетворюються на єдину технологію, яка націлена на розробку, створення гібридних матеріалів і приладів на їх основі. Деякі дослідники додають до даної абревіатури S (соціо), підкреслюючи при цьому соціокультурні виміри комплексу NBIC [6, 3]. Конвергенція надтехнологій – сучасна детермінанта розвитку суспільства [10, 122], а конвергенція наук та технологій – новий етап науково-технічного розвитку [4, 3].

Революційні зміни у взаємодії між раніше розділеними галузями науки і технології, що утілюють цілісне розуміння світу починаючи від мікромасштабу і закінчуючи масштабом планетарним, сприяють створенню ключових перетворюючих інструментів для NBIC технологій. Інноваційна інерція в міждисциплінарних областях не повинна бути втрачена, навпаки, вона має бути використана, щоб прискорити інтеграцію дисциплін. В цілому, в сучасних умовах активно заявляє про себе тенденція подальшого зростання конвергенції знань і технологій, обсягів і глибини мульти- і міждисциплінарних досліджень. Це, мабуть, не означає, що вони витіснять вузькодисциплінарні роботи – точніше, можна говорити про те, що роль між- і мультидисциплінарних досліджень підвищується відносно спеціалізованих.

Розвиток системних підходів і розуміння природи NBIC дозволяють нам вперше розуміти природу, людське суспільство і наукове дослідження як єдиний комплекс, єдину систему. Цей складний системний підхід при його застосуванні як до окремих дослідницьких проблем, так і до загальної організації процесу дослідження, забезпечує цілісне усвідомлення

можливостей для інтеграції, для того, щоб досягти максимальної синергії за головними напрямами прогресу.

Синергійний за своєю сутністю комплекс міждисциплінарних концепцій створює основу розуміння і прогнозування механізмів кардинальної технологічної трансформації в еволюції планетарної цивілізації. Саме комплекс нанотехнологій, біотехнології, інформаційних і когнітивних технологій в їх коеволюції з різними сферами життєдіяльності соціуму виступають системоутворюючим чинником цієї трансформації.

Цілісний розгляд процесу становлення синергійно зв'язаного комплексу інформаційних технологій, біотехнології, нанотехнологій і когнітивних наук виявляється цілком здійсненним в контексті методологічної парадигми синергійної складністності. Принцип методологічної складністності стає трансдисциплінарним принципом трансформативних соціокультурних практик [1, 60-71]. Ця теза цілком переконливо звучить в рамках постнекласичної науки, в контексті становлення якої методологічний принцип пізнання і перетворення складності постає як принцип складно організованої багаторівневої рефлексії. Адже найважливішою рисою постнекласичної науки виступає рефлексивність її суб'єкта, який усвідомлює себе частиною світу, що самоорганізується, в тій мірі, в якій він його пізнає, конструює і з яким одночасно вступає в комунікацію. Принцип рефлексивної складністності виступає інструментом мережної інтеграції постнекласичної науки і даних технологій, а також принципом функціонування синергійних інноваційних процесів.

Даний підхід звернений до практичної інтеграції наукового мислення в контексті нової метасистемної парадигми, головна увага якої сконцентрована на процесах виникнення структур, що самоорганізуються, емерждентних, нелінійних динамічних системах, і, безумовно, технологіях, котрі синергійно конвергують. Керуючись принципом складністності, можна сформувати стратегічний шлях практичного розвитку NBIC як розгалуженого і багатоетапного інноваційного процесу.

Нові прориви у сфері науки і технологій у сучасному світі стають неможливими без збільшення кооперації наукових дисциплін. І це, в цілому, робить зростання значення, інтенсивності і глибини синергійної конвергенції між різними галузями знання, дисциплінами і технологіями, ймовірно, безальтернативним. Проблему синергії високих наукомістких технологій необхідно розуміти як комунікативну проблему коеволюції людини і сурогатної онтології, що створюється нею, як проблему трансформативної антропології, і як проблему управління ризиками в умовах усвідомлення нелінійної складності.

Наука на сучасному етапі свого розвитку з одного боку дає людині могутні важелі впливу на навколишній світ і суспільство, а з іншого – призводить до загострення глобальних проблем. Експоненціальне науково-

технологічне зростання є провідною характеристикою саморозвитку соціуму на нинішньому етапі. «На сьогоднішній день наука здатна дати людині засоби, достатні для успішного ноосферогенезу» [9, 139]. Життєво важливо при цьому усвідомлювати, що закономірним для формування ноосфери необхідно вважати, з одного боку, експоненціальне науково-технологічне зростання, а з іншого – вихід на аттрактор переважання конструктивного застосування потенціалу науки над деструктивним.

Високі наукомісткі технології зачіпають основні сфери життєдіяльності соціуму, що об'єктивно вимагає вироблення чітких ціннісних орієнтирів. Проблема цінностей завжди була актуальною для людства, проте на сучасному етапі розвитку планетарної цивілізації вона наповнюється новим змістом, оскільки є ключовою у пошуках нових стратегій цивілізаційного процесу. Нові ідеї в цих умовах базуються на розумінні того, що люди мають змінити своє ставлення до навколишнього середовища і усвідомити свою відповідальність за природу в цілому і за існування людства.

В. Стьопін виділяє дві найважливіші «точки зростання» нових цінностей, що змінюють стратегію розвитку сучасного суспільства, які обумовлені ситуаціями сучасних соціальних змін. Перша з них пов'язана з глобалізацією людства, зростаючою цілісністю і взаємозалежністю окремих країн і регіонів. Друга виявляється у сфері самого науково-технічного прогресу і пов'язана з тим, що сучасна наука і техніка, зберігаючи загальну установку на перетворення об'єктивного світу, втягують в орбіту людської діяльності принципово нові типи об'єктів, які змінюють тип раціональності і характер діяльності, що реалізовується у виробничих і соціальних технологіях. Цими об'єктами є складні системи, що саморозвиваються, серед яких головне місце займають людиномірні [8, 20-25]. Вказані ученим «точки зростання» нових цінностей пов'язані з високими наукомісткими технологіями.

Оскільки епоха Hi-Tech характеризується як час зростання масштабів впливу технологій на навколишнє середовище, соціокультурну сферу і людину, суспільство поступово починає усвідомлювати необхідність наявності діяльності по оцінці технологій, яка повинна бути направлена на те, щоб передбачити можливість негативних ефектів, мінімізувати їх, або зовсім елімінувати, тобто оцінка безпеки технологій повинна здійснюватися на стадії проектування технологічного процесу. Ця обставина, безумовно, викликає і необхідність етичного регулювання науки. На думку Я. Мітроффа, нам ще треба зрозуміти, як створити ту різновидність науки, яка дозволила б здійснити моральний закон в нас [12, 270]. Значить, особливістю сучасного осмислення морально-етичних аспектів проблеми використання високих наукомістких технологій стає їх превентивна спрямованість, екологічність і безпека

нових технологій стають новими цінностями, набуваючи загальнозначущого характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аршинов В. А. Философские проблемы развития и применения нанотехнологий / В. А. Аршинов, М. В. Лебедев // Философские науки. – 2008. – № 1. – С. 58–79.

2. Кайку М. Візії: як наука змінить XXI сторіччя / М. Кайку; пер. з англ. А. Кам'янець. – Львів : Літопис, 2004. – 544 с.

3. Касавин И. Т. Междисциплинарное исследование: к понятию и типологии / И. Т. Касавин // Вопросы философии. – 2010. – № 4. – С. 61–73.

4. Ковальчук М. В. Конвергенция наук и технологий – новый этап научно-технического развития / М. В. Ковальчук, О. С. Нарайкин, Е. Б. Яцишина // Вопросы философии. – 2013. – № 3. – С. 3–12.

5. Колпаков В. А. Философия и наука в пространстве рождающейся современности / В. А. Колпаков // Вопросы философии. – 2014. – № 8. – С. 54-65.

6. Лукьянец В. С. Индустрия научных знаний: NBICS-технологическое расширение окна в будущее / В. С. Лук'янець // Наука XXI століття, індустрія хай-тек і сучасна освіта. – Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2012. – С. 3-16.

7. Лукьянец В. С. Наукоёмкое будущее. Философия нанотехнологии. Загадка Silentium universi / В. С. Лукьянец // Практична філософія. – 2003. – № 1. – С. 10-27.

8. Степин В. С. Перелом в цивилизационном развитии. Точки роста новых ценностей / В. С. Степин // Глобальное будущее 2045. Конвергентные технологии (НБИКС) и трансгуманистическая эволюция. Под ред. проф. Д. И. Дубровского. – М. : ООО «Издательство МБА», 2013. – С. 10-25.

9. Цикин В. А. Глобализация: Ноосферный подход / В. А. Цикин. – Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2007. – 284 с.

10. Цикін В. О. Філософський дискурс феномену конвергенції супертехнологій в суспільстві ризику: Монографія. – Суми: Видавництво «Мак Ден», 2012. – 264 с. (російською мовою).

11. Юдин Б. Г. Знание как социальный ресурс / Б. Г. Юдин // Вестник РАН. – 2006. – Т. 76. – № 7. – С. 587–595.

12. Mitroff I. The Subjective Side of Science / I. Mitroff. – Amsterdam : Elsevier Scientific Publishing, 1974. – 682 p.

РЕЗЮМЕ

С. В. Сумченко. Наука и высокие наукоемкие технологии XXI в. – детерминирующие факторы будущего планетарной цивилизации.

В статье проанализированы содержательные характеристики и сущностные черты высоких наукоемких технологий как сложного, многоаспектного социокультурного феномена. Раскрыто содержание феномена технонауки как новой формы взаимодействия науки, производства и бизнеса. Особый акцент автором сделан на раскрытии особенностей

развития современной науки в ее синергетическом симбиозе с высокими наукоемкими технологиями. Показаны важнейшие «точки роста» новых ценностей.

Ключевые слова: *высокие наукоемкие технологии, конвергенция, синергия, наука, технонаука, междисциплинарность, трансдисциплинарность, NBIC, принцип методологической сложностности, «точки роста» ценностей.*

SUMMARY

S. Sumchenko. Science and High Technologies of XXI Century. – Determining Factors of future of Planetary Civilization.

The content and characteristics of the essential features of high technologies as a complex, multifaceted social and cultural phenomenon are analyzed in the article. The content of the phenomenon of technoscience as a new form of interaction between science, industry and business is analyzed. Particular emphasis is placed on the author of the disclosure f eatures of the development of modern science in its synergetic symbiosis with high technologies. Showing the most important «points of growth» of new values.

Keywords: *high technologies, convergence, synergy, science, technoscience, interdisciplinarity transtsistsiplinarnost, NBIC, the principle of methodological complexity, «growth points» values.*

УДК 168:001.11+001.18

Д. И. Бондаренко
Сумской государственный педагогический
университет имени А. С. Макаренко

ТЕХНОНАУКА – НЕОБХОДИМЫЙ ЭТАП НА ПУТИ К МЕГАНАУКЕ

В статье проводится анализ технонауки, дается ее определение как этапа научного развития, который характеризуется тесным переплетением знаний законов природы и общества со способами нашей преобразовательной деятельности, указываются ее особенности, выявляются позитивные и негативные черты и значение технонауки для дальнейшего развития цивилизации. Обосновывается утверждение о необходимости перехода от технонауки к новой стадии научного развития, которая определяется как меганаучная.

Ключевые слова: *технология, технонаука,NBIC-конвергенция, меганаука.*

Важнейшей особенностью научного дискурса конца XX - начала XXI столетия стали процессы конвергенции наук и технологий. Сопряженное взаимостимулирующее развитие отдельных технологий, их слияние в единую научно-технологическую область вывело научное знание на новый виток своего развития. Устанавливаются тесные связи между научными сообществами и экономическими, социальными, политическими структурами. Усиливается влияние социально-экономических,

политических, культурных факторов на научную деятельность, что приводит к возникновению новой формы ее организации.

В то же время изменяется влияние науки, техники и технологии в жизни общества. Результаты научных исследований становятся общедоступным путем их воплощения в различных технических устройствах, как инструментов преобразования и технологических решений, как совокупности приемов и способов деятельности, направленной на обработку, переработку, создание определенного продукта. Усовершенствование орудий и навыков преобразования мира стало одним из показателей эволюционного прогрессирующего развития общества, но влияние техники и технологий в различные исторические периоды не было одинаковым. Современная цивилизация зависит от инновационных технико-технологических решений как ни одна другая. Их применение позволяет не только перестраивать материальные процессы, изменять их направленность, создавать новые материалы, но и вторгаться в область духовного мира, влиять на сознательную деятельность, контролировать ценностно-мировоззренческие ориентиры.

Активистская установка науки поставила всю природу в зависимость от наших ценностно-мировоззренческих идеалов и открыла путь к ее целенаправленному преобразованию и проектированию. На современном этапе человечество погружено в создаваемую новейшими технологиями искусственную среду, в которой действует отличная от природной система искусственного отбора, осуществляемая человеком, и направленная на формирование и закрепление желаемых признаков. На смену длительному и «слепому» эволюционному процессу естественного отбора приходит инженерная деятельность постановки задач и их планомерного решения.

Переформатирование связок «наука – техника – технология», «техника – общество» привели к их новому пониманию, свидетельством чего стало появление технонауки. В этой связи возникает ряд вопросов, направленных на выяснение особенностей и значения технонауки для дальнейшего цивилизационного развития.

Рассмотрение современной стадии науки как технонаучной было предпринято в работах А. Л. Андреева, П. А. Бутырина, В. Г. Горохова, Б. Г. Юдина. Феномен NBICS-конвергенции и его влияние на становление современной науки получил свое освещение в исследованиях М. В. Ковальчука, Д. А. Медведева, В. Прайда, В. А. Цикина. Понимание науки XXI столетия как меганауки мы встречаем в работах Н. Н. Зленко и В. С. Лукьянца.

Нашей целью станет анализ технонауки, выявление ее особенностей и влияния на современную цивилизацию, обоснование утверждения о необходимости поиска новых научных ориентиров. Отсюда мы сформулируем задачи: во-первых, дать определение технонауки; во-вторых, указать на ее особенные черты, позволяющие выделять

технонауку в качестве этапа научного развития; в-третьих, показать роль процессов NBIC-конвергенции для современного этапа технонауки; в-четвертых, отметить позитивные и негативные моменты технонаучной стадии; в-пятых, выявить намечающиеся пути перерастания технонауки в новую форму; в-шестых, дать ее определение.

Термин «технонаука», введенный в научный оборот в 70-х годах, указывает на такие особенности науки конца XX столетия, как: возрастание роли техники и технологий в жизни общества и превращение техногенной среды из простого «приложения» науки в естественную среду его развития, на «…ставшее неразрывным переплетение собственно исследовательской деятельности с практикой создания и использования инновационных технологий» [1, с. 197].

Под технонаукой мы понимаем тесное переплетение знаний законов природы и общества со способами нашей преобразовательной деятельности, своеобразную форму организации научного знания, в которой стирается грань между фундаментальными и практическими исследованиями, что приводит к их симбиотическому слиянию.

Важнейшей ее особенностью становится новое отношение между наукой и технологиями. Долгое время их взаимодействие понималось как отношение ведущего и ведомого: сначала в науке делаются какие-то открытия, а затем некоторые из них получают воплощение в виде новых технологий. В традиционной науке то или иное открытие не имеет жесткой привязки к какой-либо технологической реализации, оно всего лишь открывает спектр возможностей, которые еще надо выявить. Стремительное сближение теоретической науки и технологий изменяет характер научной деятельности – в конце XX столетия она воспринимается как подчиненная по отношению к практическому преобразованию мира: поиск перспективных технологических решений инициирует проведения научных исследований, включая и фундаментальные [10, с. 82]. «Технологии, в отличие от науки, стали главным действующим фактором современной цивилизации» [3, с.160].

Наука в этой ситуации востребована не столько как источник новых проверенных и обоснованных знаний, сколько как поставщик новых технологических решений. Наука в рамках технонауки – это в значительной мере и есть поиск таких эффективных решений, которые, независимо от того, в какой мере они получили удовлетворительное научное объяснение, могут продемонстрировать свою полезность для потребителя.

Упор на прикладные исследования во многом связан с тем, что человеческая цивилизация все более движется по пути распространения потребительского общества, которому нужна только «полезная» наука, что предоставляет возможности производить новые типы информационных, биомедицинских технологий и реализовывать жизненные удобства. В таком обществе фундаментальная наука если и нужна, то только в той мере,

в какой она сближается с прикладной наукой. Распространение методов административного контроля и регулирования фундаментальных научных дисциплин, требование от них непосредственного экономического результата дает повод некоторым ученым говорить о прикладнизации научного знания и конце фундаментальной науки [6, с. 81].

Следующими составляющими технонауки будут: во-первых, потребитель. Плоды технонауки, как правило, человекоразмерны, то есть ориентированы на потребителя, который является не только индивидуальным, но и массовым. Массовость позволяет рассчитывать на коммерческую эффективность всей деятельности по разработке и доведению до потребителя новых технологий.

Во-вторых, бизнес, который своими инвестициями запускает каждый цикл разработки новой технологии, обеспечивая функционирование всего контура технонауки. Затраты бизнеса зависят от потребительского интереса, а получаемая от реализации новой технологии прибыль чаще всего инвестируется в тот же контур технонауки в разработку еще более совершенной и привлекательной для массового потребителя технологии.

Зависимость фундаментальной науки от бизнеса объясняется большими финансовыми затратами, связанными с проведением экспериментов на сложных технических установках. Привлечь капитал становится возможным, лишь пообещав коммерческий успех и выгоду, что приводит к частичной переориентации науки на обслуживание бизнес интересов.

Третьей составляющей технонауки является блок информационно-коммуникационного обеспечения, посредством которого осуществляется связь между всеми другими составляющими и функционированием технонауки в целом. Его задачи:

а) довести информацию о новой технологии до потребителя, причем сделать это в эмоционально окрашенной форме, чтобы дать понять, что без новой технологии жизнь будет неполноценной;

б) обеспечить движение информации о настроениях и ожиданиях потребителя, на основании которых строится дальнейшая политика бизнеса, науки и техники. Эта информация позволяет выбирать из всего многообразия потенциально осуществимых технологических разработок те, что дают коммерческую выгоду [5, с.41-42].

Эволюция социальных отношений, в которую включена научно-исследовательская деятельность, трансформирует понимание места, целей и задач самого ученого. Так как фундаментальные исследования требуют привлечения огромных средств, то ученый редко оказывается в идеальных условиях – заниматься изучением научной проблемы для установления истины. В современных условиях он становится ближе к бизнесмену, разрабатывающему инновационный продукт и стремящемуся к получению прибыли от его реализации [13, с. 38-39].

Таким образом, детерминантами научно-технического прогресса становятся человеческие интересы и потребности. По своему конкретному воплощению они могут быть самыми разными, от улучшения интеллекта и проекта создания постчеловека, до нового эффективного лекарственного препарата.

Мощным стимулом дальнейшего развития технонауки стали процессы NBIC-конвергенции, поэтому в начале XXI столетия «термин «технонаука» наиболее часто используется для обозначения таких современных дисциплин, как: информационные и коммуникационные технологии, нанотехнологии, искусственный интеллект и… биотехнологии» [11, с.177].

Начавшаяся революция информационно-коммуникационных технологий изменила способы получения, обработки, хранения и передачи информации, а последовавшие перманентные революционные изменения в биологии, материаловедении вызвали появление нанотехнологий, биотехнологий, когнитивных наук и технологий. Их пересечение во времени, перенесение методов и результатов из одних областей на другие содействовали взаимному стимулированию и обогащению. Их появление предоставило человечеству огромный преобразовательный потенциал. Начиная с 2001 года, под эгидой Национального научного фонда США была выдвинута так называемая NBIC-инициатива, в которой выделяются два внешне разных, но внутренне сопряженных целевых аттрактора. Во-первых, экономико-технологический, делающий акцент на синергетической интеграции NBIC-технологий и наук в исследованиях и разработках в нанометрическом масштабе, а это в будущем обещает появление инновационных технологических решений, способных изменить производство и способы развития цивилизации [8, с.18]. Во-вторых, изменения человеческого существа путем перестройки его биологической природы, что позволит существенно расширить физические и интеллектуальные способности, излечить ранее считавшиеся неизлечимыми заболевания, преодолеть «несовершенство» человеческой природы, а в итоге открыть для него путь к бессмертию. С этими двумя направлениями развития конвергентных наук и технологий связывают будущее развитие человечества. Эти многообещающие перспективы вызывают у ученых не чувство эйфории, а обеспокоенность: сможем ли мы удержать под контролем запускаемые процессы, эффект которых непредсказуем, не приведут ли они цивилизацию к уничтожению, каковы их социальные последствия.

Исследования, проводимые в рамках NBIC-конвергенции и технонауки, запустили интеграционные процессы, связанные с междисциплинарной перспективой. Объединяющим подходом стало представление о единстве атомно-молекулярной структуре всех материальных объектов, развиваемое в нанонауке и реализуемое

в нанотехнологии как возможность конструирования новых объектов с заданными свойствами, что должно содействовать преодолению барьера между естественными науками и инженерными технологиями. «Внутренняя логика развития нанотехнологий нацелена на объединение множества узкоспециализированных наук в единую систему современного естественнонаучного познания» [7, с.8].

В рамках технонауки было выдвинуто решение проблемы соотношения социально-гуманитарного и естественнонаучного знания. Стремление к апгрейду человеческой природы было и остается центральной идеей гуманитариев. В первой половине XX столетия появляется целый ряд научно-философских и псевдонаучных теорий, предлагающих различные средства и методы усовершенствования человека. Однако только в конце столетия, получив мощный инструментарий в виде конвергирующих нано-, био-, информационно-компьютерных, когнитивных технологий, ученые смогли по-новому посмотреть на эту проблему. Улучшение человеческой телесности сопряжено с изменениями психики и сознания, пересмотром базисных категорий, определяющих наше существование (жизнь, смерть), формированием новых ценностно-мировоззренческих ориентиров. Социально-гуманитарные дисциплины трансформируются в сторону создания гуманотехнологий, способных изменить внутренний мир человека. Возникает связка естественнонаучные-технические-гуманитарные дисциплины, объединяющим признаком которых будет их понимание как технологических. «Одна из отличительных особенностей нашего времени состоит в том, что не только те науки, которые некогда были названы объясняющими, но и науки гуманитарные, которые принято характеризовать как понимающие, все в большей мере воспринимаются – и более того, осознают себя – как науки технологические, позволяющие изменять человека» [14, с. 19].

В потребительском обществе hi-hume технологии должны способствовать формированию устойчивого возрастающего запроса на все новые и более совершенные технические средства, обеспечивающие комфортное существование и ускорение материального производства. Они так же востребованы и в других сферах общественной жизни, где необходимо формирование единого мнения, отношения к тем или иным политическим и социальным вопросам. Тем самым гуманитарное знание превращается в технологию социального управления.

По нашему мнению, фундаментальной особенностью технонауки стало представление о всеобщей «делаемости». Утвердившаяся парадигма функционализма, суть которой в том, что описание и объяснение функциональных отношений логически независима от объяснения физических свойств, открыла широкие перспективы для преобразования человеческого организма. Принцип изофункционализма предусматривает

возможность замены физических носителей при сохранении их функций. Этот же принцип положен в основу развития всей техногенной цивилизации, создание суррогатных объектов и конструирование искусственной среды обитания человека. «Развитие представления о научно-техническом прогрессе неразрывно связано с идеей делаемости, или проектируемости всего и вся, т.е. принципиальной возможности и даже необходимости реализовать, осуществить, исполнить то, что задумано, замышлено, запроектировано в научных разработках и что по умолчанию является благом для человечества» [4, с.46].

Формирование техносферы предусматривает особенные ценностные установки. В некоторых своих чертах технонаука сохраняет преемственность с механицизмом классической эпохи, хотя значительно трансформировала ее базовые метафоры. Природа рассматривается как набор «запасных частей» или инструментов, которыми пользуемся для выполнения определенных операций [1, с. 198].

Направленность технонауки на удовлетворение интересов массового потребителя ставит под вопрос основную особенность науки, инвариант, присутствующий на всех этапах ее развития – получение истинного обоснованного знания. Понимание истинности как основного критерия науки подменяется полезностью, эффективностью, получением большей материальной выгоды. Знание перестает быть самостоятельной ценностью и превращается в один из факторов создания комфортного жизненного пространства. «В XX в. прагматическая полезность научного знания стала определяющим мотивом его получения: не любознательность, не стремление к истине, а прикладная ценность – вот чем направляются ныне исследования в области естествознания» [12, с.60].

Так же нивелируется и еще один научный инвариант – системный подход, ориентирующий деятельность исследователя и обеспечивающих ее механизмов, на выявление многообразных типов связей сложного объекта и сведение их в единую теоретическую картину. Технонаука в большей степени направлена на изучение и преобразование тех сфер реальности, от освоения которых ожидается получение коммерческой выгоды и максимального эффекта, оцениваемого с точки зрения создания новой технологии, что приводит к фрагментации научного знания.

Подводя итог рассмотрению технонауки, мы можем выделить ее особенности: во-первых, она представляет собой симбиоз науки и технологий, в котором поиск перспективных технологических решений инициирует проведение научных исследований; во-вторых, приоритет решения практических задач над фундаментальными исследованиями; в-третьих, технодетерминизм; в-четвертых, подчинение науки экономическим и политическим интересам.

Выделить позитивные и негативные черты технонауки означает рассмотреть ее роль в развитии человеческой цивилизации. Если понимать

под цивилизацией всю совокупность достижений человечества, обеспечивающих его восхождение по пути социального прогресса, то к позитивным моментам мы можем отнести, во-первых, ускорение введения технико-технологических инноваций, усложняющих и расширяющих мир искусственных объектов и процессов, обеспечивающих выживание человечества (техносфера). Во-вторых, увеличение количества знаний о природных и социальных объектах и процессах, возможность их преобразования, исходя из понимания объективных закономерностей.

Но все это нивелируется технократизмом, технодетерминизмом и инструментализмом, как принципами технонауки. Последствия этого довольно пессимистичны. Активно-преобразовательное отношение к природе имеет своим следствием истощение ресурсов, нарушение экологического баланса, появление рисков, связанных с неконтролируемыми последствиями технологических инноваций, и вызывает сначала локальные кризисные ситуации, а впоследствии – глобальный системный кризис цивилизации, который поставит под вопрос существование самого человека.

Поиск перспективных путей бескризисного развития требует пересмотра оснований техногенной цивилизации и породившей ее науки. Научно-технологический прогресс в истории техногенной цивилизации всегда был главным источником ее изменений. Усиление роли наук и технологий в современном обществе означает их возрастающее влияние на формирование его ценностно-мировоззренческих установок. Без науки и ее технологических приложений невозможно обеспечить необходимыми жизненными благами растущее население Земли. Без науки невозможно решить проблему выхода из экологического кризиса, отыскать пути коэволюции производственно-технологической деятельности человека и развития биосферы, преодолеть современный антропологический кризис. Причем здесь речь идет не только о естественных науках, но и об интенсификации социально-гуманитарных исследований, призванных обеспечить анализ социальных последствий внедрения новых технологий, выйти на новый уровень понимания творческих возможностей человека, развития его способностей, формирования на этой основе новых практик воспитания и обучения.

Поэтому, в первую очередь, именно в дальнейшем развитии науки следует искать точки роста новых ценностей. Мы полагаем, что становление постнеклассической рациональности представляет собой такого рода точку роста. Объектами научного исследования становятся саморазвивающиеся системы, способные усложняться в процессе эволюции, возникающие в них новые уровни организации оказывают влияние на ранее сложившиеся, видоизменяя их, что приводит к изменению целого. Человеческая деятельность не является внешним

фактором по отношению к системе, она включена в качестве необходимого компонента, способного актуализировать различные сценарии будущего.

Важнейшей задачей является формирование новых целевых установок и ценностных ориентиров, служащих этическими регуляторами, что «означает переход от техногенной цивилизации к новому типу цивилизационного развития – третьему, по отношению к традиционалистскому и техногенному» [3, с.19]. Недостаточно простого социального контроля и гуманитарной экспертизы технико-технологической деятельности, необходимо радикальное изменение целей и способов научной деятельности в соответствии с общечеловеческими гуманистическими идеалами.

Ученые, философы, исследующие актуальные вопросы современной науки, выделяют в рамках технонауки процессы, свидетельствующие не только о сглаживании ее локальных негативных черт, но и о появлении особенностей, указывающих на трансформацию технонауки в новой стадии развития научного знания. Во-первых, проблема междисциплинарности должна быть решена в совокупности всех ее составляющих: онтологической, эпистемологической, методологической и социальной. Онтологическая междисциплинарность нашла свое отражение в представлениях нанонауки и нанотехнологии о единстве материальных объектов на уровне молекулярно-атомарной структуры. Основой методологической междисциплинарности могут стать методы, применяемые в информационно-коммуникационных технологиях, которые сегодня переносятся в другие научные области. Перевод всей информации в цифровую форму для дальнейшего построения компьютерной модели, вычислительные операции с применением все более совершенных суперкомпьютеров, появление вычислительной биологии, географии, физики – это далеко не полный перечень методологической ценности цифровых технологий. «Информационные технологии стали неким «обручем», который методологически и теоретически объединил, интегрировал разные научные дисциплины и технологии» [7, с.7].

Во-вторых, замена объектно-ориентированных исследований, предусматривающих доминирование инструменталистских подходов проблемно ориентированными. «Это исследования, которые строятся через привлечение науки для обсуждения и решения социальных проблем, где основным механизмом их организации выступает интеграция трудно согласующихся видов знания через выдвижение актуальных проблем» [2, с. 74]. Интеграция представителей различных научных дисциплин в рамках работы над одним проектом, целью которого станет решение определенной проблемы. Ведущей на сегодняшний день проблемой становится поиск путей бескризисного развития человеческой цивилизации.

В-третьих, реализация междисциплинарной интеграции будет способствовать снятию противостояния естественнонаучных и технических дисциплин, с одной стороны, и социально-гуманитарных, с другой. Решение наметилось как поиск общего языка описания, то есть разработка такого концептуального аппарата, посредством которого станет возможным объединить в одной теории классический физикалистский язык и социогуманитарный. Проведение современных научных комплексных исследований предполагает описание явлений, процессов не только в категориях массы, энергии, объема, пространства, времени и т.д., но и с учетом понимания целей, смысла, желаний, интенциональности [8, с.10-11].

В-четвертых, объединение всего комплекса естественнонаучных дисциплин в натуралистику, социально-гуманитарных наук – в гуманитаристику, на общей методологической основе информационно-компьютерных технологий. «Натуралистика охватила сферу знаний обо всех уровнях мегаструктуры материального мира – начиная с уровня кварков и кончая уровнем квазаров, нейтронных звезд и космических черных дыр. Гуманитаристика – сферу знаний о феномене «Человек» в полноте всех его ипостасей и измерений. Компьютивистика – весь ансамбль когнитивных практик, осуществляемых с помощью технопарка компьютерных устройств» [9, с.6-7].

В-пятых, происходящие интеграционные процессы внутринаучного дискурса имеют своей непосредственной целью формирование целостной научной картины мира на принципах универсального эволюционизма, раскрывающие общие закономерности развития Вселенной в пространственном диапазоне от кварков до квазаров и временном от Большого Взрыва до современности.

В-шестых, возврат к основным установкам научного знания: объективности, системности.

Реализация указанных выше особенностей позволяет предположить, что мы находимся в начале качественно нового научного этапа, который мы обозначим как меганаучный. Его специфическими чертами будут, во-первых, междисциплинарность; во-вторых, в ней преобладают интегративные тенденции постнеклассической науки, направленные на выработку целостного представления о мире как единстве неживой, живой и социальной природы на основании идей универсального эволюционизма; в-третьих, предполагается сохранение научных инвариантов: установление объективных, истинных знаний о необходимых и существенных связях, логичность, объективность и системность; в-четвертых, диапазон ее объектов охватывает пространственные границы от субэлементарных частиц (кварков) до объектов галактического масштаба (квазаров), в-пятых, формирование общенаучной картины мира как единства натуралистики, включающей

весь пласт наук о природе, гуманитаристики – весь кластер социально-гуманитарных дисциплин и компьютивистики, как совокупности всех когнитивных практик, осуществляемых на основе использования информационно-компьютерных устройств.

Мы находимся лишь в начале пути преобразования общества под влиянием NBIC-технологий и его отправной точкой можем рассматривать технонауку, в рамках которой возникает этот феномен. Последствия конвергентного развития наук и технологий во многом еще не ясны, но мы можем быть уверены, что они выходят далеко за пределы той области знания, которую мы назвали технонаукой.

Итак, преодоление негативных последствий, вызванных технонаукой, будет означать переход научного дискурса на новую стадию своего развития, связанную с формированием меганауки и это открывает перспективные пути перед самой наукой, способствует утверждению новых мировоззренческих ориентиров и поиску путей бескризисного развития человеческой цивилизации, а возможно, и ее радикальной перестройке: формированию новых гуманистических ценностей и возникновению постчеловечества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев А. Л., Бутырин П. А. Технонаука как инновационный социальный проект / А. П. Андреев, П. А. Бутырин // Вестник РАН. – 2011.– № 3.– С. 197–203.

2. Ардашкин И. Б. Философские основания проблемно-ориентированных исследований / И. Б. Ардашкин // Известия Томского политехнического университета.– 2010.– Т. 316. – № 6. – С. 74–78.

3. Глобальное будущее 2045. Конвергентные технологи (НБИКС) и трансгуманистическая эволюция. [под. ред. проф. Д.И.Дубровского]. – М.: ООО «Издательство ИБА», 2013. – 272 с.

4. Горохов В. Г. Проблема технонауки – связь науки и современных технологий / В. Г. Горохов // Философские науки. – 2008. – № 1. – С. 33–56.

5. Знание в современной культуре (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2012. – № 9. – С. 3–45.

6. Казютинский В. В. Близок ли «Век Науки» к завершению / В. В. Казютинский // Вопросы философии. – 2013. – № 3. – С. 80–91.

7. Ковальчук М. В., Нарайкин О. С., Яцишина Е. Б. Конвергенция наук и технологий – новый этап научно-технического развития / М. В. Ковальчук, О. С. Нарайкин, Е. Б. Яцишина // Вопросы философии. – 2013. – № 3. – С.3–12.

8. Конвергенция биологических, информационных, нано- и когнитивных технологий вызов философии (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2012. – № 12. – С. 3–23.

9. Лукьянец В. С. Индустрия научных знаний: NBIG-технологическое расширение окна в будущее / В. С. Лук’янець // Філософія науки: традиції та інновації. – 2012. – № 2. – С. 3 – 16.

10. Мамчур Е. А. Фундаментальная наука и современные технологии / Е. А. Мамчур // Вопросы философии. – 2011. – № 3. – С. 80–90.

11. Мамчур Е. А., Горохов В. Г. Философия науки и техники на XIV Международном конгрессе по логике, методологии и философии науки / Е. А. Мамчур, В. Г. Горохов // Вопросы философии. – 2012. – № 6. – С. 173–179.

12. Никифоров А. П. Фундаментальная наука умирает? / А. П. Никифоров // Вопросы философии. – 2008. – № 5. – С. 58–61.

13. Цикин В. А. Философский дискурс феномена конвергенции супертехнологий в обществе риска: Монография. – Сумы: издательство «МакДен», 2012. – 264 с.

14. Юдин Б. Г. О человеке, его природе и его будущем / Б. Г. Юдин // Вопросы философии. – 2004. – № 2. – С. 16–28.

РЕЗЮМЕ

Д. І. Бондаренко. Технонаука – необхідний етап на шляху до меганауки.

У другій половині XX століття склалась специфічна форма організації науки – технонаука. Її особливістю стає тісний взаємозв'язок фундаментального теоретичного знання природних та соціальних законів з практичною діяльністю. Вона сприяє відкриттю нових закономірностей та зростанню перетворювальних можливостей, але притаманний технонауці технократизм поглиблює кризові явища сучасної цивілізації. Їх подоланню має сприяти пошук нових наукових орієнтирів. На початку третього тисячоліття наукова діяльність набуває нових ознак, що свідчить про початок трансформації технонауки в меганауку.

Ключові слова: *технологія, технонаука, NBIC-конвергенція, меганаука.*

SUMMARY

D. Bondarenko. Technical science – necessary step to the mega-science.

Appeared at the second part of the XX century the technical science has become a new form of the science organization, where the theoretical knowledge of nature, law and society interrelated with the methods of transforming activity. It provoked the discovery of new legitimacy and spreading our transforming abilities, but the technocratic views of its followers did crisis phenomena of modern science deeper. So the search of solving science guide is extremely needed. The new features of third millennium science testify passing new step denoted as mega-science.

Key words: *technology, technical science, NBICS –convergence, mega-science.*

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

Цикин В. А. NBIC-конвергенция – катализатор техногенной модификации человека **3**

Снегірьов І. О. Осмислення теорій соціального розвитку з позицій нелінійного підходу **14**

Соколова Г. Н. Феномен модернизации в глобализирующемся мире: методологический аспект анализа **24**

Пушкар Я. В. Вплив hi-hume-технологій на становлення мегасоціуму **33**

Ходус Е. В. Идентичность как форма личностной манифестации: особености выбора в ситуации нестабильной онтологии **42**

Сурков В. В. Гюбрис как фактор отчуждения человека от природы **52**

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ НАУКОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Макаров З. Ю. Рациональный статус случайности в научном детерминизме **60**

Лебедь Е. А. Странная ризоматическая война: метафора и язык **73**

Вертель А. В. «Языковое сознание» в психоанализе Ж. Лакана и дебиологизация фрейдизма **82**

Нагорный О. И. Соотношение понятий «истина» и «смысл» в историческом познании **90**

Омельчук І. В. Теоретико-методологічний потенціал принципу плюралізму в гуманітарно-науковому дискурсі **99**

Бугрій В. С. Проблема визначення вихідних понять теорії шкільного краєзнавства **106**

Возный А. П. Телесность человека как феномен развития физической культуры **113**

Кохан Ю. В. Гендерна політика в інформаційному суспільстві **123**

СВІТ NBICS-КОНВЕРГЕНЦІЇ

Кóсяк В. А. Путешествия. Опыт феноменологической редукции **131**

Кравченко Т. О. Становлення цінностей сучасної людини в добу інформаційно-мережевого суспільства **141**

Дєнєжніков С. С. Індустрія hi-hume-технологій – до абрисів трансгуманістичного майбутнього **151**

Сумченко С. В. Наука та високі наукомісткі технології XXI ст. – детермінуючі чинники майбутнього планетарної цивілізації **161**

Бондаренко Д. И. Технонаука – необходимый этап на пути к меганауке **169**

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

Філософія науки: традиції та інновації
Науковий журнал
Виходить двічі на рік

Заснований у грудні 2009 року

№ 2 (10), 2014

Суми: СумДПУ, 2014

Відповідальний за випуск: ***А. А. Сбруєва***
Комп'ютерне складання та верстання: ***І. Ю. Клевец***

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації
КВ № 15796 – 4268Р від 27.10.2009 р.

Підписано до друку 27.10.2014.
Формат 60х84/16. Гарн. Times. Папір офсет. Друк ризогр.
Ум. друк. арк. 10,6. Тираж 100 пр. Вид. № 61.

Журнал надруковано на обладнанні
СумДПУ ім. А. С. Макаренка
Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002,
СумДПУ ім. А. С. Макаренка

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи
серія ДК № 231 від 02.11.2000.